www.drpathan.com

اوديا اگيان :- اگيان جي ڪري ئي جيو پنهنجي آتم سوروپ کي ڀلجي ويو آهي. اگيان اسانجي اکين تي اهڙو ڪيپ چاڙهي ڇڏيو آهي جو پرم پتا پرماتما جو اسانجي انتهڪرڻ ۾، سرو ترڪر ويا پڪ آهي اُن کي به ڏسي ڪو نه ٿا سگهون. ڪنهن وڙلي ڀاڳن واري اهو اگيان جو پڙدو پري ڪري داتار جو درشن ڪيو آهي. اهڙو اِنسان جو اگيان جو، اوديا جو پڙدو پري ڪري ٿو سو چوڌاري برهم جو چمڪات ڏسي باغ بهار ٿئي ٿو.

اوديا جي ء انڌا ڪيا، وينا وڃائي،
سڀ جي گهر آهي، پريم پدارٿ رام ڌن.

....

ورلي ڪنهن گرمک ڪيو، پرچي پت پري،
سامي ڏسي ٿري، سڀ چمتڪار چيتن جو.

....

اوديا رچي من ڀلي سد سروپ ڪان.

اوديا روپي پوتن هن جيو کي لڳو آهي جنهنڪري ئي هو ٻار کي يعني آتم سروپ کي وساري ويٺو آهي.

پوتن لڳو آهي، اوديا جو هن جي ء کي
ٻار پنهنجو ٻار ۾، ويٺو وڃائي.

وديا يا گيان :- سامي صاحب چوي ٿو ته گيان دواران ئي جيو اگيان مان ڇوٽڪارو حاصل ڪري سگهندو. جڏهن جل باهه کي وسائيندو آهي تڏهن اگيان ۽ وڪارن جي باهه کي گيان ئي ٺاري ٿو، وسائي ٿو ۽ پوءِ گيان جي سورج ذريعي جيو کي آتم پدارٿ جي پروڙ پوي ٿي.

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

وديا وڃائي ، اوديا دک اندر جو،
جيئن پاڻي پاهه کي پاڻيءَ ٻڇهائي،
سورج لڪائي، سڀ پدارٿ پـــڌرا.

وديا ارٿات گيان ٿي منش جي سيني دکن کي دور ڪري
ٿو. گيان روپي سورج، اڀرڻ سان انتهڪرڻ مان اگيان جي اونده
اڏامي وڃي ٿي ۽ انتهڪرڻ اوجل ٿئي ٿو.

وديا وڃائي ، اوديا سڀ اندر جي ،
سورج آيو سر تي، ٿي سنته صفائي.

گروءَ جڏهن ساڌڪ جي انتهڪرڻ ۾ گيان جـــو ديپڪ ٻاريو
تڏهن ساڌڪ جي من مان اوديا جو پوت پڄي ويو .
ڏيـو ٻاريو گهر ۾ پڳو اوديا پوت .

گيان روپي ورکش جي ڇانو سيتل ۽ سکدائي آهي. ان ورکش
جي هيٺان ويهڻ سان جيو جي مـــن جي تپت مٽي ٿي وڃي
هو آتمڪ قل ڪائي پاڻ کي ٻچائي آتم پد ۾ استٿت رهي ٿو.

سدائين سيتل ڇايا ٻـوڌ ٻـرڇ جي ،
ويٺا جي ويساهه سان سي نر ٿيا نرمل،
تپت مٽي تن من جي، ڪائن آتم قل ،
پائي پد اچل ، پرچا رهن پاڻ ۾ .

ٻوڌ ٻرڇ ارٿات گيان جو ورکش ، گيان روپي ورکش جي
ڇانو سدائين سيتلتا پردان ڪري ٿي. جيڪي منش وشواس رکي
اُن ورکش جي هيٺان ويهن ٿا سي پوتر ٿين ٿا، اُنهن جي تن من
جي تپت مٽي وڃي ٿي ۽ آتم پـد ۾ استٿت رهي آتمڪ آنند
پراپت ڪن ٿا.

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

نيرت لکيا پيٽرط سان، ٽپسيائن ۽ سورن سهڻن سان، گهر گرهست جي تياڳ سان اهو اگيان جو ڪلف ڪين لهندو. جڏهن جيو ڪن سنتن مهاتمائن جي شرط ۾ وڃي گيان جي ديکشا وٺندو، تڏهن هو گيان رُوپي ڪنجيءَ سان اگيان جو ڪلف لاهي سگهندو. اها ڪنجي ملي ٿي ستپرشن وٽان. جڏهن اگيان جو ڪلف لهي تڏهن جيؤ کي آتمڪ آنند جي پراپتي ٿئي ٿي:

ڪنهن کان ڪين لهي، اوديا ڪلف اندر جو،
لوڙي نيرت تپ ڪري، دک سک سب سهي،
تياڳ ڪري گهر ٻار جو، غفا منجهه رهي،
ساڌو ءَ سرن پئي، نہ سکي ٿئي سامي چئي.

اوديا کي اُڏائڻ جو هڪ ئي ساڌن آهي گيان. ٻناگيان جي اگيان دور ڪين ٿيندو. سامي صاحب چوي ٿو:

اوديا جو اُپاءُ، ڪو نهي آتم گيان ري.

مڪتي:- جيو جدا جدا جوٺين ۾ ڀٽڪيو آهي. منش ديهي ۾ ئي ڪيس مڪتي ملي سگهي ٿي يعني منش ديهه مڪتيءَ جو دوار آهي. جيڪو پنهنجي اندر ۾ گيان جو ڏيئو ٻاري آتم جو درشن ڪري ٿو، تنهنجي اندر مان ممتا موهہ آدي وڪار ناس ٿي وڃن ٿا. اهڙو منش سب سنسا ڀرم ٽوڙي سشو پتيءَ جي سيج تي آنند ماڻي ٿو:

سامي ملي سروپ سان، ممتا مٽائي،
سم ٿي سدائي، ماڻي موج مڪت جي.

......

ورلي ڪنهن گرمک، ڏنو ڏيئو جاڳائي،
سنسو مٽائي، سمهيو سکپت سيج تي!

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.
Gul Hayat Institute

سامي صاحب انوسار محبت (پريم) ۾ مکتيءَ جو هڪ مکيه ساڌن آهي. سامي هڪ روپڪ دوارا اِهو خيال پيش ڪندي چوي ٿو:-

محبت جي مصري، ڪاڏي جنهن ڳر گيانت سان،
سامي سک سنسار جا، تنهن ڪان ويا وسري.
ڪلپت ڪال ديوار ڪون، پيو پرچي پار ڪري،
اچي ڪين قري، جنم مرڻ جي دک ۾.

جڏهن جيو ڪلپنائن کي ڪٽي ٿو، فرڻن کان فارغ ٿئي ٿو تڏهن اُئي مکتي ڌام ۾ واسو ڪري ٿو. سامي صاحب جي مول شبدن ۾:-

ڪلپت سڀ ڪٽي، رهي نرٻاڻ نگر ۾.

يوگ:- سامي صاحب ڪٽي ڪٽي يوگ ساڌنا ڏانهن ۾ اِشارو ڏنو آهي.

جو نڪري ناپ منجهارِ، ٽون سهي سچاڻ ساهه ڪي،
اچي گهراڻ گهٽيءَ موں، واء ڪيو وستار،
دامودر تنهن دم ۾، آهي اونڪار،
ويدن جو ويچار، سو سنڌيءَ ۾ سٽاڻيو.

ساڌڪ جڏهن "اوم" جو اُچارڻ ڪري ٿو ته سچاويڪ هو سهج يوگ ساڌنا ڪري ٿو پراڻايام ڪري ٿو. "اوم" جي ۾ اُچارڻ وقت ناڀي يعني دن وت هن کي هڪ عجيب لرزش جو احساس لڳي ٿو ۽ اڻين ناسڪا روپي گهٽيءَ مان وايو ڪڍي ٿو، اهڙيءَ ريت هودامودر جو درشن ڪري آتم آنند پراپت ڪري ٿو.

ساڌ سنگت:- ساڌ سنگت جي مهما ڳائيندي سامي صاحب چوي ٿو ته سنتن مهاپرشن جي ستسنگ ڪان سواءِ سڀ آهي

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

جيئن جي پياس ستسنگ مان ئي پوري ٿيندي، نه دنيا جي پدارٿن مان. جي مرگ جل جيان آهن. جڏهن جيو جا پاڇ ڪلن تا لڏهن ئي ڪيس سکن جو ساگر سنت ملي ٿو، جو سنڌس اڄ متائي ٿو.

پي سب اٿي سج ، پنا ساڌ سنگت جي ،
مرگهه ترشنا جي جل مون، ساهي لهي نه اڄ،
جاڳن پورن ڀاڄ، لڌ ساڌو سڪ ، ساگر ملي .

ساهي صاحب ساڌ کي صلاح ٿو ڏئي ته ساڌ سنگت ۾ وڃي قرن کان فارغ ٿي سنسا پرم نواري ڇڏ ته پوءِ تون لتڙ گيان جي هندوري ۾ جهولندين.

ملي ساڌ سنگت سان، ڪلپت ڪڍ ڪوري،
ته جهولين هندوري، ساهي انيڪ سار جي .

هڪ سندر روپڪ دواران ساهي صاحب ستسنگ جي مهما ورڻن ڪندي چوي ٿو ته ترشنائن روپي ندي تمام تيز وهي رهي آهي، جنهن ۾ سنبڌين روپي ڪيترا واڳهو مڇ ڪڇ يعني درياهي جانور آهن، جيڪي جيو کي پيڙي رهيا آهن. پاڻيءَ ۾ ايڏي ته لڪ آهي جو ٻڏڻ جي سمڀاوانا آهي . صرف هڪ ئي وسيلو آهي . اهو ئي ان ترشنا جي نديءَ مان پار پوي ٿو جو ساڌ سنگت روپي ڪناري جو سهارو وٺي ٿو. ستسنگ روپي ڪناري سان پاڻ کي ٻڌيءَ روپي ٻوڙيءَ سان ٻڌي ٿو، يعني سنتن ستپرکن جي سنگ سبب جيو ڀوساگر جي ٻيڙ ۾ ٻڏڻ کان بچي وڃي ٿو. انهنڪري ستسنگ تمام ضروري آهي.

ترشنا تار ندي، سدا وهي ، لڪ تاءُ سان،
انهن ۾ واڳهو ڪڇ مڇ ، سهسين سنبڌي ،
ساهي وڃهن ڪيڏڪي، تون پانهنجو پاڻ ٻڌي،
ڪيول هڪ ڪندي، وٺين ساڌ سنگت جي .

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

جيڪو منش پاڻ کي وساري ساڌ سنگت ۾ وڃي ٿو، ستگرو تنهن تي راضي ٿي پاڻ سان ملائي، پاڻ جهڙو ڪري اڌياتمڪ گيان سان اُن کي آباد ڪري سڀ ۾ برهم جو ساڪيا ٿڪار ڪرائي ٿو:

جيڪو پاڻ ڇڏي، اچي ساڌ سنگت ۾،
سامي تنهنکي ستگرو، پرچي گڏ گڏي،
انهيءَ ساڻ اڏي، سار لکائي سڀ ۾.

پريمي:- پرماتما جا پريمي پنهنجو سڀ ڪجهه پرماتما کي ارپڻ ڪن ٿا. جئن ڪُوپا ڪنڌ ڪپائڻ لاءِ تيار هوندا آهن، ستيون سر ڏيڻ لاءِ تيار هونديون آهن. ڪين پنهنجي پراڻن جي پرواهه ڪين هوندي آهي. تيئن پرماتما جا پريمي به پريم ۾ پاڻ قربان ڪن ٿا.

جئين سور ستي، سانگو رکن نه ساهه جو،
تئين مليا محبوب سان، مري محبتي.

جيڪو پريمي آهي سو آهي سدا سدا نماڻو، نراهنڪار، پائي سدا حليمائي هار. سامي صاحب اهڙي پريميءَ جو چٽر چٽيندي چوي ٿو:-

نيهي نرهنڪار، ڪوڙن ۾ ڪو هڪڙو،
جنهن کي ڏنو ستگروءَ، اُنهيءَ مت اپار.
سامي سدائين رهي، ٻڌيءَ تي هسوار،
سپني جو سنسار، لکي ڏنائين لڪ ۾.

سچا پريمي جگت جي ٻن ٻن پدارٿن کي سپني سمان ڪٿپنگر سمجهي، راج پاڳ سنساري سکن جو تياڳ ڪري، آنڌي ٻهر پرماتما جي رنگ ۾ رتل رهن ٿا؛ رب جي رضا تي راضي رهن ٿا.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

محبتي مگنا، پاسي تين نہ پي ۽ ڪون،
چتر سنگهاسن راج سک، تياڳي جن ڏنا،
جاڻن سڀ سپني جي، نانا روپ رچنا،
پاڻي منجهه پدما، سدا رهن سامي چئي.

جئن مڇلي جل کان پلڪ بہ پري ٿيندي آهي تہ پئي لڇندي آهي، تئن پريين جي پار جو پانڌيڙو پريين کان سواء لڇي ٿو. سندس پريتم سنمک هجي يا سندس پچار هجي، هو آٺئي پهر سپريين جي سک ۾ سرشار رهي ٿو. سامي صاحب جي مول لفظن ۾:-

سدا سپريين جي، لنؤ ۾ رهن لين،
جئين جل کون مين، پاڪ پراهون نہ ٿئي.

رهسيواد:- سنت ڪبيرداس وانگر سامي صاحب جي ڪن سلوڪن ۾ رهسيواد آهي. انهن سلوڪن ۾ جيو ۽ برهم جو ڏاڏاميڙ آهي. مثال پيش آهي:

سچڙ سک مڪي، سامي سرت سکي ۽ ڏي،
سا اچي ويٺي اوچتي، جهڳي منجهه جهڪي،
نيڻي مير محل ۾، ڪيائين ڏک پڪي،
چمڪتا سڀ چکي، لائون لڌيون گهوٽ سان.

سرتي ڪئن شبد سان سنگم ڪري ٿي، تنهن جو بيان سامي صاحب هڪ روپڪ دواران پيش ڪيو آهي. سرت روپي سکي ۽ کي پرماتما سک جي سوغات موڪلي. تڏهن سرتي شبد ارٿات گرومنتر سان لائون لهي (وواهه ڪري) شبد سان هڪ ٿي وڃي ٿي ۽ ساڌڪ سنساري چنتائن پرمن سنسن کان مڪت ٿي وڃي ٿو.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

محبتن ماري، لڏي لڪ اڱر جي،
لنهن ۾ لائي لال ٿيا، طمع ري ناڙي،
ڳالهه نه ڪرن ڳجهه جي، ساءِ اُگهاڙي،
ڏسن ڏيهاڙي، پنهنجي اکئين پاڻ کي.

سچا سالڪ پنهنجي انتهڪرڻ ۾ اُسي پُر ابرهم جو آستان ڏسي اُن جي ڌيان ۾ محو ٿي وڃن. اهڙا رهسيا نمڪ ڳالهه لوڪن کي ڪين ٿا ٻڌائين ۽ انئي پهر پنهنجي آتم سوروپ کي پسن ٿا.

ورلو ولوڙي، ڪو مکڻ ڪيڏي من مون،
ڪري مانڌاڻي محبت جي، ٿڙنا ٿمب ڪوڙي،
سيلي پائي سچ جي، جڳت سان جوڙي،
ڏسي منهن موڙي، پانهنجي اکئين پاڻ کي.

لکن ۾ ڪو هڪڙو پريوء جو پيارو من جي چاڏيء ۾ محبت روڀي مانڌاڻيء سان اُن کي سنجم جي رسي ٻڌي جڳتيء سان گيان جو مکڻ پراپت ڪري سنسار کان منهن موڙي پنهنجي اکين سان ئي پنهنجو آتم ساکياتڪار ڪري ٿو.

پانيڻ جاڻو پار، نپوسڪ جي نار کي،
ڏسي نيڻ ئري پياء لنهن جو، وڻ ديدار،
نکي روپ نه رنگ ڪو نڪو انگ آڪار،
ازغيبي اِسرار، اچي نه واٽيءَ واچ ۾.

همت نپوسڪ گيان جو پرتيڪ آهي. نار سرتيء جو پرتيڪ آهي ۽ پار آنند ارٿات آتم ساکياتڪار جو پرتيڪ آهي؛ سامي صاحب چوي ٿو ته گيان ۽ سرتي، جي ميلاپ سان ساڌڪ کي آنند يا آتم ساکياتڪار ٿئي ٿو. اُن آتما جو دو

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

درشن ڪري اکيون ٺري پيون. اُن آتما جو نڪي رنگ آهي نه
روپ. اِن ايشوريه رهسيه جو ورڻن رسنا دوارا نٿو ڪري سگهجي.
سهاڳڻ :- سنمت ڪوين پرماتما لاءِ پتي ۽ سادڪ لاءِ پتنيءَ
جو پرتيڪ پريوگ ڪيو آهي. سچي پتورتا پتني اها آهي جا
پنهنجي پياري پتيءَ کي پنهنجي آچرڻ دوارا پرسن ڪري ٿي:
پرابرهم پتي آهي ۽ جيؤ آتما پتني آهي، سادڪ پتني آهي.
سامي صاحب اهڙيءَ پتنيءَ لاءِ سهاڳڻ شبد جو پريوگ ڪيو
آهي. سچي سهاڳڻ اها آهي جا پنهنجي پريتم ارٿات پرماتما کي
خوش ڪرڻ لاءِ سڀ ڪجهه سمرپڻ ڪري ٿي. هوءَ پوءِ سشو پتيءَ
جي سيجا تي سمهي انند آنند ماڻي ٿي. پرماتما دوارا پراپت
آنند جو اُليک ڪنهن سان ڪين ٿي ڪري. سامي صاحب جي
مول لفظن ۾:

جنهن ريجهايو ڪنت، آءٌ سهاڳڻ سا چوان،
چڙهي سکيت سيج تي، ڪيلي نت اِسنت،
پائي سک اپي انت، سامي سلي ڪينکي.

اُهائي سچي سهاڳڻ آهي (سچو سادڪ آهي) جنهن جي اندر
۾ پنهنجي پريتم لاءِ اونهي اُڪير آهي. هوءُ جاڳرت اوستا ۾
رهي جيئري ئي دنيا ۾ اناسڪيت ڀاو سان رهي ٿي. پنهنجي
اندر مان دئيت جي ڀاونا ڪيدي ٿي ڇڏي. سدائين پنهنجي
پياري پريتم سان گڏ گذاري ٿي. اثارت سچو سالڪ پيائيءَ
کي ٻوڙي، دنيا سان نالو ٽوڙي، هڪ مالڪ سان ناتو جوڙي
جڳ ۾ رهي ٿو. سامي صاحب جي لفظن ۾:

سهاڳڻ سائي، جنهن کي سڪ اندر ۾،
جاڳي ڪري جڳ سان، ڇيڏدي جدائي،

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com
Page # 180

ماري ڪليءِ من موں، اِي سڀ ٻيائي،
سامي سدائي، پاڻي منجھه پنهي رهي.

سيڻي سهاڳڻ اُها آهي جنهن کي پريتم پرچي پنهنجو ڪري اُو، اهڙي استري (سيڻو ساڌڪ) سنسن پيرن کان فارغ ٿي ليار ۽ نوڙت سان سيڻي کي محبت روپي مناڻي ڪارائي ٿي يعني سيڻي سان ڏاڍو مٺ محبت وارو وهنوار ڪري ٿي ۽ انهيءَ ڪري پنهنجي اکڙين جي ساموهن پريتم کي پسي ٿي.

سهاڳڻ سائي، جنهن کي پرين پنهنجو ڪيو،
سنسو پرم ڇڏي ڪري، ادب ۾ آئي،
ڪائي ڪارائي سڀ کي، محبت مناڻي،
سامي سدائي، سنمک ڏسي سپرين.

ڪرشن ڪاوڙ:- سامي صاحب پنهنجي سلو ڪن ۾ ڪٿي ڪٿي ڀڳوان شري ڪرشنچندر آنندڪند ۽ اُن جي مڌر مرلي جو ورڻن پڻ ڪيو آهي. موهن منوهر جي مرلي ۽ جو مهڙو پڌائيندي سامي صاحب چوي ٿو ته ڀاڳ ڪي ڀاري ۽ اهڙي ته مرلي وڄائي جو گوپين گوالن پريمين اُها مرلي ٻڌندي ئي پاڻ کي وساري ڇڏيو. اُنهن کان سنسار جي سڌ ٻڌ ڀلجي ويئي ۽ اُنهن پنهنجي پريتم مرلي منوهر کي پريپور جاڻي، اُن سان ملي ادويتا آنند ماڻيو.

مڌر مڌر مرلي، ڪان وڄائي مکه سان،
ٻڌي گوپي گوال جي، سامي سرت ڀلي،
اوديا گنڍ کلي، ڏسي منهن محبوب جو.

ڪاوڙ روپ:- ڪاوڙ روپ جي لحاظ کان سامي صاحب پارليه سنمت ڪاوڙ پرمپرا کي اپنائيندي اُن ۾ ٿوري

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

قيرقار ڪري اُن کي نئون روپ ڏنو آهي. سنت ڪوين دوها، سورٺا، چوپائي وغيره جي آڌار تي ڪاويه رچنا ڪئي آهي. سامي صاحب ٻه هڪ دوهو ۽ هڪ سورٺو يا هڪ دوهو ۽ اڌ سورٺو يا اڌ دوهو ڪٽي اُن کي سلوڪ جو روپ ڏنو آهي. انتيانپراس (قافيه) جو پورو استعمال ڪيو آهي. مثال:

گرمک پد پاتو، انڀيءَ آڪاس جو؛
ممتا مٽائي من جي، سامي رنگ راتو،
تنهن صاحب سڃاتو چيٽي ۽ ڪنچر ۾.

پهرين ۽ ٽين مصراع گڏيل ۽ سورٺو تي پوندو جنهن ۾ قافيه پاتو ۽ سڃاتو وچ ۾ استعمال ڪيل آهي ۽ ٻي مصراع دوهي جي آهي جنهن انتيانپراس (قافيه) راتو پڇاڙيءَ استعمال ٿيل آهي. ماترائن جي جيڪڏهن ڪٿي ڪمي بيشي آهي ته ان ۾ ڪويءَ جو ڪداچت قصور ڪين آهي ڇاڪاڻ ته سامي صاحب گرمکي لپيءَ ۾ سلوڪ ڪاغذ جي ٽڪرين تي لکي مٽڪي ۾ وجهندو ويندو هو جن کوجنيڪن اُنهن چٺڪين کي سوڌي عربي لپيءَ ۾ آندو. شايد انهن کان ڪن اکرن جي قيرقار ٿي هجي تنهنڪري ڪي ماترائون يا صورتختيءَ جا سقم رهجي ويا هجن.

سهسين ڪن صلاح، ٿا سک گروءَ جا،
جني لئي لک سان، آتم پد جي راهه،
پائي پرماتما کي، ٿيا ٻي غم ٻي پرواهه،
سامي راهن اڇاهه، ساکي ٿي سنسار ۾.

هن سلوڪ ۾ پهرين ۽ چوٿين مصراع کي ملائبو ته سورٺو ٿي پوندو ٻنهي مصراعن ۾ صلاح ۽ اڇاهه قافيه استعمال ٿيل آهي. ٻي ۽ ٽين مصراع ته سنئون سڌو دوهو آهن. جن ۾ راهه ۽ بيپرواهه قافيه (انتيانپراس) جو استعمال ڪري ڪويءَ چڱيءَ ريت نڀايو آهي.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com Page # 182

رس :- سنت ڪاويه ۾ شانت رس ئي پرڌان رس آهي. ساميءَ جا سلوڪ نه شانتيءَ جو خزانو آهن. ان ۾ شانت رس پرڌان آهي. انهن سلوڪن پڙهڻ ۽ ٻڌڻ سان آتما کي آنند اچي ٿو:

گرمک جـي گادي، انل جـان آڪاس ۾،
هار جيمت، ڏک سک ڪون، اگـم الاد ي،
چڙهي تنهن چوٿيءَ تي، ٿيو سهجي سماڌي،
لڌائين آدي، سامي سک سروپ جو.

ساميءَ جي ڪن سلوڪن ۾ ويوگ شرنگار به آهي. سالڪ مالڪ جي وڇوڙي ۾ ويٺو آهي. پنهنجي وڇوڙي ويدنا جو ورڻن ڪندي محبوب ڏانهن مخاطب ٿي چوي ٿو:

لا ئڻ ويل وڏي، ساجن سڪ سوڙهو ڪيو،
اچي اڏ مٺن لـي ڪندين مهر ڪڏي،
تڙڦي لـن مـون، ويندو ساهه جڏي،
سامي چڱي تڏي، ميلو ڪندين ڪن سان؟

ساميءَ جي سلوڪن جي ٻولي :- سامي صاحب جي سلوڪن ۾ سرل سهڪ سلوڻي سنڌيءَ جو استعمال ٿيل آهي. سامي صاحب جي جنم ڀومي شڪارپور سنڌ هئي ۽ زندگيءَ جو گهڻو حصو اُتي ئي گذاريائين. سياويڪ سلوڪن ۾ به اُتان جي مٺڙي رس ڀري سرائڪي ٻولي ٻولياٿين.

”گل“ شڪارپوري اچ به ڪم آئيندا آهن.
ٻدا سک سچڙ جي، ٻي گل ڪاڻ ڏسن.

سامي صاحب ويدانت ۽ ٻين سنت مهاتمائن جي واڻيءَ جو اپياس ڪيو، جنهن ڪري سندس سلوڪن ۾ نج سنسڪرت شبد

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

(تتسم) ملندا ۽ سنسڪرت جا اڪثر شبد تدڀو ٿي چڪي انداز ۾ آهن. عربي ۽ پارسي جا لفظ ته ڪٿي ڪٿي ڪم آندل آهن. ڪيترا آهن جي ڪجهه مثال :-

تتسم:- اڀياس - آتم پد - آتم ورت - اپار - اجر امر - نرگڻ - نرمل - اڀميت - اسٿت - اسٿر - ادئيت - نراڪار - اکنت - نرولپ - اوديا - ترڪال - ترپا - جاگرت - پاون - پرساد - پرڪاش - تدروپ - پرمارٿ - درپڻ - درشٽمان - چيتي - ڪنچن - سرت - شڌ وغيره.

تدڀو: سڪيت ، الکيه ، پساد ، نت ، ترپيٽي ، پرپنچ ، پرپڪ ، پرک ، پرڪارت ، پساچ ، جم ، مهيس ، نرباڻ ، نرپک ، هرک ، سوگ ، ودمان ، مکتو ، بديهي ، موک ، اسميد.

عربي پارسي:- عناصر ، چراغ ، حجرو ، حمايت ، حقاني ، عام ، ذوق ، مدعي ، مذڪور ، مشتاق ، مقابل ، مشڪل ، واصل ، مجرو ، محڪم رحمت ، طالع مند.

سامي صاحب پنهنجي سلوڪن ۾ ڪٿي ڪٿي ٺهڪندڙ اصطلاح جو به استعمال ڪيو آهي. مثال:

ول ولڻ ، وٿ نکيڙ ڪرڻ ، لقب لائڻ ، ڪوچ ڪرڻ ، دل دليءَ ۾ رکڻ ، چال مارڻ ، چڪر مارڻ ، تاڙي لائڻ ، ٻيڙيءَ جو پور ، پرچو رهڻ ، ڪيمپ ڪٽڻ ، باغ بهار ٿيڻ ، ٽنگ ڪي رکي ٽنگ پيڙو ٻني لائڻ ، ٿڌي ڪوسي سهڻ.

سماس:- پراڻپتي ، پرت پال ، چت چور وغيره.

ٽن پرڪارن جون شبد شڪتيون آهن (١) ايڌا (٢) وينجنا (٣) لڪشڻا .

سامي صاحب جي ڪيترن سلوڪن ۾ لڪشڻا شڪتي سمايل آهي. ڪي مثال پيش آهن.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

ٿن ٿاپن جي ٿاپ ۾، ساهي ڪين اچي!

هن مصراع ۾ لڪشڻا شڪتي آهي. اهي ٽــي ٽپ ٿين ٿا: (١) اڏيانمڪ (٢) اڏيونڪ (٣) اڏوڊيوڪ. ٻئي جو اهڙو شعر قسمن جي ڏکڻ ڪان مڪت رهي ٿو.

گاري منجهه ڪپي، تان ٻي رهي اليب آڪاس ۾.

ٻاهريون معني ٿيندي ڪيڙو ۾ ڳوڙهن ۾ ان جو اندريون ايٿ آهي مايا جي ڪيڙو يا گرهست جي ڪيڙو. اٿاق سان جيڪڏهن ٻئي جن جو پير گرهست يا مايا ۾ اڱڪي پونڊو نه ته هو مالڪ سان مليل هوندو، دل دانار سان ڳنڍيل هوندي. هو ڪيڙو ۾ هوندي به آسمان وانگر نرليپ هوندو.

جني لنؤ لائي، سي سڀ لال ڳلال ٿيا.

"لال ڳلال" ٿيڻ ۾ لڪشڻا شڪتي سماهت آهي. اڏياتمڪ رنگ ۾ رڱجي وڃڻ.

سڪا سر ساوا ٿيا، اُنـو ڳهڪ ڳراڻ.

هن مصراع ۾ به لڪشڻا شڪتي سمايل آهي. ساڌارڻ ارٿ آهي: پاڻي جا ٽڪي ويا، ڳوٺ ۾ مينهن وسيو ۽ سڪل ڏنڊ جا ڪانا ساوا ٿي پيا. آنترڪ ارٿ آهي: جڏهن منهنجي محبوب مون تي مهر جو مينهن وسايو، تڏهن منهنجي اُجڙ دل آباد ٿي ڏنو جن اکين سان، تنهن ۾ گهر وارو.

ساڌارڻ ارٿ نه ظاهر ٿي آهي پر لاڪشڻڪ ارٿ آهي پريوءَ جا پريمي پنهنجي پر ۾ ئي پرماتما کي پسن ٿا:

اوڏيا آورڻ ڏنو ساري ڏيهه ڪي.

اوڏيا ارٿات اکيان آورڻ يعني ... ... وکيو ...

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

ٻردو ڏئي ڇڏيو آهي. جنهن ڪري جيو پاڻ کي ٻرهم ڪان الڳ سمجهي ويٺو آهي.

محبتي مستان جهولن جهروڪن ۾.

ساڌارڻ ارٿ آهي ته ٻريمي هندورن ۾ لـڏي رهيا آهن. پر لاڪشڻڪ ارٿ آهي ته ٻريمي مالڪ جي محبت ۾ مگن رهي، ٻريتم جي پيار جي هندورن ۾ لڏي رهيا آهن.

وڪڻي ڀور ڀڳو، سمهيو سکپت سيج تي.

ڀور ڀڳن وڪڻ جو لاڪشڻڪ ارٿ آهي ته سنساري وهنوار جو تياڳ ڪرڻ. ٻريمي ٻرپنچ جو تياڳ ڪري سشوپتيءَ جي سيجا تي آرامي ٿئي ٿو.

ورڻ مئتريءَ ورڻ سنگتي :- ساميءَ جي سلوڪن ۾ ورڻ مئتريءَ ورڻ سنگتيءَ جو سندر سماويش آهي. پيش آهن ڪي مثال:

سامي اجـر امـر، پـرکـ، ڏسن پرماتما،
تپن ڪپن ڪينڪي، ڏسي مـايـا ڇـل.
مشڪن ڪشڪن ڪينڪي، ڏسي سنت سبحان،
ڪايا مايا ڪل سان، هردم رکـن هيت.
جپ تپ ساڌن جوڳ جڳ ويد وڏراڳ پڳيت.
ليکي لٿي پٿي، ٻاقـي سيکـ، سروپ ٿيو.
جنهن تن من ڌن ڏيئي پر ريجهايو پانهنجو.

اجر امر ۾ تپن ڪپن - مشڪن ڪشڪن - ڪايا مايا - جپ تپ لٿي پٿي - تن من ڌن ورڻ مئتريءَ جا مثال آهن.

....

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

لونءِ لونءِ جاپ جپن، ملي ڳڳمت ڳگونت جا،
پورڻ جاڻي پيءُ کي، جڳ جڳ سو جيئي،
هر هر همت ۾ پاءِ، عشق جي اِسرار ۾،
پل پل پيئن پريم رس، اندر ۾ اسگاهه.

لونءِ لونءِ جڳ جڳ، هر هر، پل پل ورڻ سنگتيءَ جا مثال آهن.

تجنيس حرفي (ڇيڪانپراس) سامي صاحب جي سلوڪن ۾ ڇيڪانپراس جو ڪافي پريوگ ٿيل آهي. پيش آهن ڪجهه مثال:-

ڪوڙا ڪار ڪڍي، ڪوڙي ڪن ڪلپت جي.
سلاهن سيٺي سامي ساڌ سنگت ڪـــي.
پريمن پڪاري پــڙو گهمايو پـــريـــم جـــو.
محبت مٺائي مـلـي مـلـهـہ اپار سان.

ٻــهــرينءَ مصراع ۾ ڪوڙا ڪار ڪڍي ڪوڙي ڪن ڪلپت ڇيڪانپراس (تجنيس حرفي) جو سندر پريوگ آهي. ساڳيءَ رِيت ٻين مصراعن ۾ پڻ.

يمڪ النڪار:- تنهنجي سڪ الڳ ڪيو پري ٿيءُ نہ پري، پهرين "پري" لفظ جي معنيٰ پريتم ۽ ٻئي "پري" لفظ جي معنيٰ دور آهي. تنهنڪري هت يمڪ النڪار چٽو.

تشبيهہ اُپما النڪار:- پنهنجي ويچارن کي وڌيڪ وزائتي ۽ چٽي نموني پيش ڪرڻ لاءِ سامي صاحب ڪيترن ئي هنڌ اُپما ۽ روپڪ النڪار جو پريوگ ڪيو آهي.

اُپما النڪار جا ڪجهه مثال پيش آهن:-

ڏيئا ڏسي پتنگ، جلي جوت سروپ ٿيا،
سماڻا سامي چئي، جل ۾ جل ترنگ،
تئين مليا محبوب سان محبتي ملنگ.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

هن سلوڪ ۾ سامي صاحب پريميءَ لاءِ پرواني ۽ جل ترنگ جي ۽ پريتم لاءِ ڏيئي ارڻات جوت جي ۽ جل جي اُپما ڏني آهي. جئن پروانو جوت تي پاڻ قربان ڪري ليہ ٿــي ويندو آهي. جل ترنگ جل ۾ سمائجي ويندي آهي، تئن پريوءَ جي پيار جا پريمي پنهنجي هستي مٽائي، سروسو سمرپڻ ڪري مالڪ سان ملي هڪ ٿي وڃن ٿا:

عشق جاڳايو، سامي سمهي جيءَ کي،
جيئن چقمق لوهہ کي، چمت ري چلا يو.

پريم پريميءَ کي اِئين چڪيو جئن چقمق لوهہ کي چڪيندو آهي. سڪ ۾ چڪ ٿيندي آهي، اُهــا پريميءَ کي پريتم وٽ چڪي ويندي آهي:

ڪاني گهڙ ڪانئي، تئين عشق لڳو ارواح کي.

هت ارواح لاءِ ڪانيءَ جي اُپما ۽ عشق لاءِ گهڙي جي اُپما ڏني وئي آهي. جئن گهڙو ڪانيءَ کي اندران ئي اندران ڪائي پولو ڪري ڇڏيندو آهي، تئن پريميءَ کي پريم پولو ڪري ٿو. چاڪاڻ تہ پريم جي پٺ ۾ پريميءَ ڪان ڪائڻ پيئڻ سڀ وسري وڃي ٿو. هُو شرير جي ڪابہ پرواهہ ڪين ٿو ڪري:

سامي ريڙهي ويو سن ۾ لنؤ لاري لائي،
جئين گهاگهر لوڻ جي، سنڌ ۾ سمائي.

سالڪ سائينءَ جي سڪ سبب سن سماڌيءَ ۾ ائين لين ٿي ويو، جئن لوڻ جي گهاگهر ساگر ۾ سمائجي ويندي آهي:

رهن منجهہ آڪاس، اَنت ٿي پهر انل جان.

جئن انـــل پکي آڪاس ۾ اُڏامندو آهي، هيٺ زمين تي ڪين ڦاسي، تئن سچا سنت پڻ انل جيان سدائين روحاني دنيا

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com
Page # 188

۾ اُڏامن ٿا. هوُ مايا جي قيدي ۾ ڦاٿا قاسن :

ڌرتي هري نه ٿئي، ٻنا پاڻيءَ مينهن،
ساڌ سنگت جي نينهن، سامي ڪارج سڌ ڪيا.

جئن پاڻيءَ يا ٻرسات دواران ڌرتي سر سبز ٿئي ٿي، تئن ساڌن سنتن جي سنگ سان اندر آباد ٿئي ٿو يعني جيو جا ڪارج راس ٿين ٿا :

جي توکي پياس پسڻ جي، ته سڀ چاترڪ جا سڪ.

هت پريميءَ لاءِ سڀ ءِ چاترڪ جي اُپما ڏني وئي آهي. پريمءَ جي پار جا پانڌيڙا، جي توکي پرينءَ پسڻ جي پياس آهي ته تون سپيءَ جان سپرينءَ روپي سنواتي ٻـوند جو قائل رهه. چڪور جيان محبوب روپي ماهتاب جو مشتاق رهه.

استعارو (روپڪ) :- پيش آهن ڪجهه روپڪ جا مثال:-

آتم سر سيڙ، سنت نه ڇڏن هڪ پل،
موتي ڪاڍن مڪتا، ميٺي ڏڪ ڏامر.

سچا سنت آتم روپي سرووُر اُرٿات تلاءَ جو هڪ پل به ٿياڳ ڪين ٿا ڪن. اُتي ويهي گيان روپي موتي چگن ٿا، يعني سچا سنت سدائين آتم پد ۾ استت آهن. گيان جو وارتائون ڪن ٿا هرڪه شوڪ وشيه وڪارن کان ونڻن وڃن ٿا.

ڦاڙيائون گر گياڻ سان، چنتا جو چيرو،
پائي هر هيرو، سمها سکپت سيج تي.

سترپرش گروءَ کان اڌيا تمڪ گيان پراپت ڪري چنتائن روپي چيرو ڦاڙي ڇڏيو يعني چنتائن کان مڪت ٿيا. اُهـي هريءَ روپي هيرو حاصل ڪري وشيءَ جي سيج تي آرامي ٿيا.

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

لطفي منجهه اِهي، اوديا ڪلف اندر جو،

پرپورڻ ستگرو پنهنجي پريميءَ جو اگيان روپي ڪلف سيگهه
ئي لاهي ڇڏي ٿو.

تنهن لڪايو رمز سان ڇتو ڇيتن پان.

ساڌوجن سڄان انڪل سان آتم روپي سڄ جو درشن ڪرايو.

ساميءَ سو شيوڪ، وهي گر گاديءَ تي،
جيڪو پڙهي پريم جي، پڙهي ٿيو پرپڪ.

جيڪو پريم روپي پٽي پڙهي، پرويڻ ٿئي ٿو، سو ئي سيوڪ
گرو ڪرپا جو وشيش اڌڪاري ٿئي ٿو.

لنؤ جي لانگوٽي، پاتي جنهن پرتيت سان،
ڪڍيو ڪلپ ڪتيءَ کي، تنهن هٺي سم سوٽي،
ساميءَ ڪائي سار جي، رهت سچي روٽي،
اچي نـــه موٽي، گريب جون جـــي غار ۾.

ساميءَ صاحب مٿين سلوڪ جي هر سٽ ۾ جدا جدا روپڪ
النڪار استعمال ڪيا آهن. ان مان ساميءَ جـــي ڪلام
درشٽيڪوڻ جو پورو پورو عڪس ملي ٿو. ساميءَ صاحب چوي
ٿو ته جنهن منش وشواس رکي پريم جـــي لنگوٽي پاتـــي آهي،
تنهن سمانتا جي سوٽيءَ سان ڪلپنائن ۽ ڦرڻن روپي ڪتيءَ کي
قلب مان ڪڍي ڇڏيو. اهڙو شخص سار گرهڻ ڪري ٿو، رهت
روپي روٽي ڪائي ٿـو ۽ وري گريب روپي غار ۾ نڪو اچي يعني
جنم مرڻ جي چڪر کان ڇٽي جيون مڪت ٿئي ٿو.

سو پريمي پورڻ، سو ساڌو جن سورمون،
جو آٽي سيٽا سرت کي، ماري من راوڻ.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

اهو ئي سچو سورويِر سچو سنت، ڀڳو ڀرڀوي آهي، جو مستي رويي راوڻ کي ماري، سرت روپي سيتا کي اندر ۾ آڻي ٿو، يعني جيو جي سرتي پڪي رهي آهي. سورويِر سنت اهو آهي جو سرتيءَ کي شبد سان ملائي آتم آنند ۾ استٿت رهي ٿو.

سهاڳڻ سائي، ماڻي سک سهاڳ جو،
ميندي جنهن محبت جي، لڳن کي لائي.
سيجا سيل سنتوک جي، وڏ سان وڇائي
سا سامي سدائي، ڪاڻ وهاري ڪيچ ۾.

اهائي سهاڳڻ سهاڳ جو سچو سک ماڻي ٿي جا پنهنجي لڳن کي محبت روپي ميندي سان رڱي، مريادا انوسار سنتوش ۽ گڻن روپي سيجا وڇائي ٿي. اهڙي سهاڳڻ پنهنجي پرين جو پيار پراپت ڪري ٿي.

ساميءَ جا روپڪ سهج سڀاويڪ لڳن ٿا. هن روز مره جي جيون مان اهي چونڊيا آهن. سادارڻ شخص به سندس روپڪن کي سمجهي متاثر ٿي سگهن ٿا.

درشٽانت الڪار: ساميءَ صاحب ڪيترن ئي هنڌ درشٽانت الڪار جو پريوگ ڪيو آهي. جنهن جا ڪجهه مثال پيش آهن:

نيچ اوچ ٿيا ڪيترائي، ڪري ڪمائي،
ڀيد چمار جلاها، ڀيجارا نائي،
جنين لنؤ لائي، سي سيپڻي سڌريا.

ڀيد چمار جو اشارو سنت روداس ۽ رامون ڀڳت ڏانهن آهي، جلاهي جو اشارو سنت ڪبيرداس، ڀڃاري جو اشارو منصور دادارءِ ۽ حجام جو اشارو سنڌي ڀڳت ڏانهن آهي. ڪوي انهن جا مثال ڏئي چوي ٿو ته اهي سڀڻ گهٽ ذات ۾ جنم وٺي، هيٺئين درجي جو ڪم ڪندي به پريو ڀڳتيءَ سبب مهان ٿيا.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

پرتيڪ: سامي صاحب جـي سلوڪن ۾ پرتيڪن جو بـ
پريوگ ٿيل آهي:

چيٽي ۽ ڪنڍڙ ۾ سر ڏسن پگوان.

چيٽي (ڪولي) هڪ ننڍڙي جيو ۽ ڪنڍڙ (هاٿي) هڪ تمام وڏي جيو جو پرتيڪ آهي. ارٿات پگت ننڍڙن وڏن تي ۽ مهان سڀني جيون ۾ پرماتما کي پسي ٿو:

اَنڌي پهر ٻري، مهان مشعال اَندر ۾.

مهان مشعال جو پرتيڪ آتما لاءِ آهي:

چڙهي رنگ محل ۾، ماڻي موج اڏ ڪ.

رنگ محل جو پرتيڪ آهي آتما ۾ استٿت رهڻ جي منزل.

مَن سوڌا ميدان مون، جن يوڌا پنج جيتا.

پنج يوڌا پرتيڪ آهي پنجن وڪارن ڪام، ڪروڌ، لوڀ، موهه اهنڪار جو.

صالح فقير:

صالح فقير شاه عبداللطيف جي مريدن مان هو. هن درويش شاه صاحب جي ڪلام جو ڪافي مطالعو ڪيو ۽ روحاني رنگ ۾ رڱجي ريٿو ٿي پيو. مرشد شاه لطيف جي ڏنا ۾ هـن فقير ڪجهه بيت چيا آهن، جن مان سندس عقيدتمنديءَ جو اظهار ٿئي ٿو. شاعر شاه لطيف جي اونهي عميق سان بيت ڪندي چوي ٿو:-

سيد پير سمند هي، انت نـہ جاڻي ڪوءِ،
ماڻڪ پاوي سوءِ، ٿر ٿر سيوا جو ڪري.

......

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

سيد پير سمنڊ هي، جامن سندو جام،
اڳهيو دو الله جي، تنهن ڪامل جو ڪلام،
پــر پڇئون پانڌيا، گــوهر سندو گام،
جن ڏنو لعل لطيف کي، آيو تن آرام،
ڪو نه رهيو ڪو خام، سڀ سکي ٿيا صالح چئي.

شاعر پنهنجي من کي سمجهائيندي چوي ٿو ته مرشد ک
سواء دنيوي پدارت کهڙي ڪم جا! گــرو جيڪو منتر ڏئي
بس اُنهو ٿي اُٺئي پهر چنتن منن ۽ نڌياسن ڪر. اندر ۾ لـي
الله کي اور:

صالح ٿي سدير، سرط هنڌين سين هيڪڙي،
منجهان لنو لطيف چئي، پر م پڇج پير،
ڌاران منهن مرشد جي، ڪوء ڪنڌ ون ٻن ڪير،
جو اسم جوء امير، و يهـ تنين سان واڳجي.

جمن چارڻ:-

جمن چارڻ خيرپور ميرس جـــي ڳنبت تعلقي ۾ تولد ٿيو.
سنڌس لکيل مناجات ’پير پيران پادشاهہ‘ عوام جي لبن تي
هوندي هئي. جمن چارڻ ٻارهن سوز پرئي سر ۾ اِها مناجات
ڳائيندو هو. ان مناجات جو هڪ بند پيش آهي:

نام خدا يا مصطفيٰ، يا پير پيران پادشاهہ!
تون هئون مگان صحت و شفا، صحت و شفا شرم حيا،
تنهنجي مريدن سان وفا، تنهنجي مگڻي سيڪجهه نفعا.
يا پير پيران پادشاهہ.

ميان سرفراز خان ڪلهوڙو:-

ميان سرفرازخان ڪلهوڙو سيد ثابت علي شاهہ جو همعصر

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

هو. جهنولڪ هي صاحب عمر ۾ ڪافي ننڍو هو مگر ٻنهي ساڳي اُستاد ميان غلام علي صاحب کان شعر و شاعري جو علم پرايو. ٻنهي جو پاڻ ۾ اُنهن جو ناتو هو. ثابت علي شاهه عمر ۾ وڏو هوندي به ٻنهي جي دوست سرفرازخان ڪلهوڙي جي ثنا ۾ شعر چيو. ميان سرفرازخان سنڌ جي حاڪم ميان غلام شاهه ڪلهوڙي جو وڏو فرزند هو. سندس والد سنه ١٧٧٢ع ۾ وفات ڪئي ۽ هي صاحب حڪومت جو باني ٿيو. ميان سرفرازخان رعيت جو خير خواه هو ۽ ٻنهي دور جو عالم به هو. غلط فهميءَ جو شڪار ٿي هن مير بهرام خان کي قتل ڪرايو. ٽالپر ميرن ۽ بلوچن سندس مخالفت ڪري کيس تخت تان لاهي جيل ۾ بند ڪيو.

ميان سرفرازخان ڪلهوڙي فارسيءَ ۾ ڪافي شعر چيو آهي. حيدرآباد جيل ۾ بندي هئڻ وقت هن صاحب سنڌيءَ ۾ هڪ مدح چئي جا تمام اهميت واري آهي. ڏٺيءَ در پاڻ ائيندي شاعر چوي ٿو:

آهيان ڏڏ غمن گڏ، سچا سڏ سڻج تون،
پسي پاڻ ڪرم سان ڏکين ڏان ڏئين تون،
پلا جام هن غلام سندو سوال سڻج تون،
هدايت – حمايت – عنايت – ڪرين تون.
سرفراز کي اُداس آهي آس اوهان ڏون،
ره راس بعد حلاص، خوشي خاص ڏئين مون.

وزن بحر جي لحاظ کان مدح پڪي پختي آهي – ٻولي به سهڪ ۽ نيٺ استعمال ٿيل آهي. شعر ۾ لفظ جڙ قواعد کان ٿا. موزون شاعريءَ جي خيال کان هيءَ پهرين مدح آهي

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ٺٽي جي ڀٽ ۾ هو، گهڻو ڪري چوريءَ ۾ وهيو، ميان سرفرازخان کي سنڌي مدح جو بائي سڏي سگهجي ٿو.

شاهو فقير :

شاهو فقير سنہ ١٧٤٨ع ڌاري روحل سائينءَ جي گهر تولد ٿيو. شاهو سائين روحل جو وڏو فرزند هو. شاهوءَ پنهنجي والد روحل سائينءَ کان ئي روحاني فيض حاصل ڪيو. پنهنجي والد جي ثنا ڳائيندي شاهو چوي ٿو :

گرو روحل کي چرني لاڳا، جنم مرڻ کا سنسا ڀاڳا.

روحل سائينءَ کان پوءِ شاهو فقير سجاده نشين ٿيو. سنڌ جا حاڪم مير هن کي مان عزت ۽ لوازما ڏيندا هئا. ڪيس ٻہ فرزند هئا، ڪرم علي ۽ نظر علي. سنہ ١٨١٥ع ۾ هن فقير راهہ رباني ورتي. پنهنجي والد ۽ مرشد سائين روحل فقير جيان شاهوءَ بہ سنڌيءَ ۽ هنديءَ ۾ ڪلام چيو، پر هن صاحب پنهنجو گهڻو ڪلام درياهہ ۾ لوڙهائي ڇڏيو. هن درويش جي هندي وائي بہ اهميت واري آهي. سندس سنڌي بيت تمام تورا ملن ٿا.

شاعر شاهو، مرشد روحل سائين جي عنايت سان ئي روحاني راهہ تي هلندي آنراهيو ڪيو، من ۾ ئي مالڪ جو مشاهدو ماڻيو:

اچي ٻوءِ ٻهار جي جڏهن ٻرين ٻارڻ ٻسايو،
وني وڇوڙي رانڙي، اڳرڻ سو آيو،
سو لڏ و لا مڪان مان، گر روحل ٻتايو،
شاهو سمايو، ٻاڻا پنهنجو ٻارڻ ۾.

شاعر سڀني سالڪن جو ذڪر ڪندي چوي ٿو تہ جن پنهنجي اندر ۾ جهاتي پاتي آهي انهن کي ڏنوي پدارٿن مان لطف

Gul Hayat Institute
©2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

ڪين ايندو. اُهي رات ڏينهن ڏاڍيءَ ڪي ٻيا ياد ڪن. اهڙن درويشن مان آلمڪ آنند جي خوشبوءِ پئي اچي :

پنهنجي اکين ٻاڻ ۾، ليئو پايو جن،
وهڻ تن کي وهه ٿيو، ڪي سک سمهن،
سي اٿئي ٻهر عجيب سان وينا اوره ڪن،
شاهو منجهون تن، اچي بوءِ ٻهار جي.

شاهو فقير جي ڪلام ۾ روحاني رمزون سليس ٻوليءَ ۾ سمجهايل آهن.

ميان فتح محمد فقير :

فتح محمد ڪلهوڙو سنه ١٧٥٣ع ڌاري ڪڪڙ تعلقي ضلع دادوءَ ۾ تولد ٿيو. فقيري اختيار ڪرڻ سبب هي صاحب فتح فقير جي نالي سان مشهور ٿيو. پنهنجو ڳوٺ ڇڏي حيدرآباد ۾ ٻومڻ واهه جي ڪنڌيءَ تي اچي ديرو دمايائين. درويش قنبرعلي شاهه کي پنهنجو مرشد مڃي روحاني فيض حاصل ڪيائين. هي صاحب شريعت جو پورو پابند هو. اَسي ورهين جي عمر ۾ سنه ١٨٣٣ع ڌاري پنهنجي مرشد جي درگاهه پاڙ ۾ وفات ڪيائين.

فتح فقير صاحب پنهنجي دؤر جو ناميارو شاعر هو. سندس مولود، مداحون ۽ ڪافيون عوام ۾ مقبول هيون. سندس ڪلام ۾ سلاست فصاحت، موسيقي ۽ ميناج آهي.

مولود :

وارث پنهنجي ور جو، آءٌ جهري شال ڀاڙو ڀسان،
ڳهوت نبي گهر جو.

(١) ڏسان شال اکين سان روضو رهبر جو.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.
Gul Hayat Institute

(٢) مرهم ڪن مريض لئي، ديدار دلبر جو.
(٣) پو رهيمت ئي ٻائي پريان، دوسائي در جو.
(٤) ’فتح‘ چوي فراق مان ديد پسان دلبر جو.

متئين مولود ۾ درد ۽ فراق آهي. شاعر دلبر جي ديدار ۾ منتظر آهي. شاعر ماڙئيءَ جي زبان ذريعي پنهنجي ورهي حالت جو ذڪر ڪندي چوي ٿو:

مارن جي منهن ڪاڻ، آءٌ ٿي سڪان سومرا،
قوڙائيءَ جــا فتح چئي، همت لـڳاس هاڻ،
نئي راج رساڻ، متان ماڙين ۾ مري رهـان.

شاعر درد جي دؤر ۾ گذرندي آخر محسوس ڪيو ته مالڪ من ۾ ئي موجود آهي:

پرين ڏنوسين پاڻ ۾، ڪونهي ٻيو ٻيائي،
ويو فراق فتح چوي، جيڏي لٿي جدائي.

شاعر دنيا جي بي بقائيءَ جي حقيقي تصوير پيش ڪندي الله جي عبادت جي تاڪيد ڪري ٿو:

سڏائي ملڪ جا والي، ونيا اقبال ڪيو عالي،
چليا ڪهڙي عجب چالي، هتان ويڙا هٿين خالي،
خدا کي ياد ڪر دم دم، جهان فاني نمي داني،
هنيا چڏ هت ۽ هستي اِها ابليس جي مستي،
ڪنهين جي ڪر نه دلخستي، ٻلا کي مار دوستي،
خدا کي ياد ڪر دم دم، جهان فاني نمي داني.
فنا جو گهر ’فتح‘ فاني، رکج اخلاق اِنساني،
آئي پيري گئي جواني، قبر جي سا ۾ نيشاني،
خدا کي ياد ڪر دم دم، جهان فاني نمي داني.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

خليفو حاجي عبدالله:

خليفو حاجي عبدالله سنه ١٧٥٣ع ۾ خليفي محمود صاحب جي گهر تولد ٿيو. خليفو محمود صاحب ڀرين هڪ وڏو امير ۽ زميندار هو، مگر هن پوءِ اميري ڇڏي فقيري اختيار ڪئي. ڏٺي ۾ جي عبادت ڪندي روحاني فيض حاصل ڪيائين. سندس ڪيترائي مريد ٿيا. سندس راهه رباني ورتائين. سندس فرزند حاجي عبدالله سجاده نشين ٿيو. حاجي عبدالله صاحب ليلا مجنون جي ڪهاڻي نظم ۾ قلمبند ڪئي. ان ڪهاڻيءَ کي هن درويش روحاني رنگ ڏنو.

جڏهن مجنون (قيس) پنهنجي ملڪ مڪه ۾ ليلا جي سونهن جي ساراهه ٻڌي، تڏهن ان ڏني ٻي سندس دل ۾ ٻرهه جي باهه ڀڙڪو کاڌو، مٿس محبت جي مستي طاري ٿي. سندس ان حالت جو ذڪر ڪندي شاعر چوي ٿو:

ماڻهو آيا مڪي جامڙئي سي مڙئي،
فرهي آهه فڪر جي کهڙي قيس پڙهئي،
قضا ڪم قادر جي پيس انگن اڙئي،
جت چڙئي جي ڳالهڙي ڪاڇا آهه چڙهئي.

ليلا جي ٿرد مجنون کي ديوانو ڪري ڇڏيو. شاعر سائس همدردي ڏيکاريندي چوي ٿو:

جت ٻاهه ٻري او جاءِ جلي خبر ٻاڙي پوي ڪئن؟
لڳي هوءِ نه ڪل پويئي نت پڇ لڳيان سئن!

شاعر مجازي عشق جي ڪهاڻيءَ کي حقيقي رنگ ڏنو آهي.

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

غلام علي :

غلام علي روحل سائينءَ جو ٻيون نمبر فرزند هو. هي صاحب سنه ١٧٥٥ع ڌاري تولد ٿيو. هي درويش پڻ پنهنجي والد روحل سائين ۽ وڏي ڀاءُ شاهوءَ مان روحاني فيض حاصل ڪيو ۽ اُنهن جي نقش قدمن تي هليو. غلام علي پنهنجي هندي واڻيءَ ۾ پنهنجي درويشن جي گروپ ۾ سو پيار ڪندي سندن عنايت جو ذڪر ڪيو آهي :

گرو روحل راهه ٻتائي، ديو ڳهت لکا الکا لکاءَ رهيو هڪ،
غلام علي اب گيان ڳلي منهه آپ چڪيو چڪ چاءِ رهيو هڪ.
گرو شاهو جب ڪرپا ڪيني دل ۾ تب هي ڌيان رهيو هڪ،
غلام علي اب گيان ڳلي منهه سب هي سارو ڪاج سريو هڪ.

غلام عليءَ کي ٻه فرزند روحل صوفي ٻيون ۽ نواب شاهه هئا. هن درويش سنه ١٨٣٩ع ڌاري وڃي واليءَ سان وصال ڪيو. هن صاحب پڻ پنهنجي پرمپرا انوسار هنديءَ ۽ سنڌيءَ ۾ شعر چيو آهي. سندس هندي واڻي تمام اهميت واري آهي جنهن جو ذڪر مان پنهنجي مقالي ’سنڌي ڪيون کي هندي سانڌنا‘ ۾ ڪيو آهي. غلام عليءَ پڻ سنڌيءَ ۾ چوڻي ڪلام چيو هوندو مگر سندس ٿورا بيت ملن ٿا. شاعر غلام علي، پنهنجي وڏي ڀاءُ ۽ مرشد شاهوءَ جو ذڪر ڪندي چوي ٿو:

هادي اَگڙ آيـو هاڻي ٻرم سڀ ويو،
شاهو شاهه اسان تي ڪرم اچي ڪيو.

شاعر غلام عليءَ جي بيت مان سندس روحاني امتياز جي پروڙ پوي ٿي :

پرچهي ڏسج پاڻ ۾، آهي ڪونه ٻيو،
تون ڳولهين تو جنهن کي ساڳيو آهين سو.

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

شاعر سالڪ کي صلاح ڏيندي چوي ٿو ته عشق جي راهه
جي مهامائي بابت ڪنهن ڪان ڪين پڇ. مالڪ جي محبت
جو راز ڪنهن سان ڪين سل:

غلام علي عشق ۾، پڇي پنڌ م پؤ
ڳالهه پرين جي ڳجهه جي، ڪنهن کي ڪيم چؤ.

سندس ڪلام ۾ سلاست آهي.

محمد راشد رحمت الله عليه:-

پير سائين محمد راشد رحمت الله عليه سنه ١٧٥٧ع ڌاري
رحيم ڏني ڪلهوڙي جي ڳوٺ ۾ تولد ٿيو. هي صاحب سچل
سائين جو همعصر هو. عربي ۽ فارسيءَ جو عالم هو. شعر و شاعري
جو شونق هوس. سنڌيءَ ۾ مولود چيا اٿائين. سندس شعر
جون ڪي مصراعون پيش آهن جنهن ۾ هي صاحب محبوب جي
عنايت لاءِ منٿ ڪندي چوي ٿو:

وڃي عرض چئو منهنجو پيش پرين،
سٽين حال منهنجو شال غور ڪرين،
پڌي دانهن منهنجي پوي ٻاجهه پرين.

Gul Hayat Institute

پير صاحب جي شعر ۾ سلاست آهي.

صادق فقير:-

فقير محمد صديق (صادق) اٽڪل سنه ١٧٦٥ع ڌاري سعد جي
پوري ناري ڳوٺ ۾ ڄائو، ذات جو سومرو هو. شروع ۾ ائي
سندس رغبت رب طرف هئي. هي خدا ترس شخص ڪيترو
وقت ذڪر جي عبادت ۾ گذاريندو هو. روحاني راهه ۾ وڏيڪ
وڪر وظائف لاءِ هي صاحب ٻهوڪري جي سجاده نشين فقير

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

فضل الله شاهه جو مريد ۽ معتقد ٿيو. سندس صحبت ۽ روحاني فيض حاصل ڪيائين. اسي ورهين جي عمر ۾ اڳئين سنڌ ۾ ذاري پنهنجي ڳوٺ ۾ دم ڏنائين.

صادق فقير سنڌيءَ ۾ بيت ۽ ڪافيون چيون آهن. ڪٿي 'صادق' ته ڪٿي صديق تخلص استعمال ڪيو اٿائين. سندس سمور و ڪلام 'رسالہ صادق' ۾ آهي. شاهه لطيف وانگر هن صاحب ۾ جدا جدا سرن ۾ ڪلام چيو آهي. صادق فقير پڻ سر ۽ سهڻي جو ڪوڏيو هـو. سندس ڪلام ۾ روحاني رمزون ۽ نصيحت آميز نڪتا سمايل آهـن. صادق فقير ڏٺي تعاليٰ جـو بيان ڪندي بندي کي تاڪيد ڪري ٿو:

الله ڏاڍو آ، رب ڏاڍو آ، متان ڪا سيڙو ساهي
(١) ڪري ويتو ڪار ڪنيار ڪي، هڪڙا پڇي بيا اُو داهي.
(٢) ڏوري ڏاهي جي همت ۾، ڪام وجهي پيو ڪاهي.
(٣) سوين صـادق جهڙا، لـکـ وڏائين ليتائـي.

سڀ ۾ مالڪ موجود آهي. پريم دوارن ئي ٻروڙ پوندي روحاني راهه ۾ عقل جي جاءِ ڪين آهي. شاعر عقل کان وڌيڪ اهميت عشق کي ڏني آهي:

سو سيڙائي سبحان، جو تو جت نه جاتو،
عقل سين الله ڏي پير نه ڪنهن پاتو،
سنڌو نيڻهن ناتو، پوريءَ کي پاڳي پيو.

صادق فقير شاهه لطيف وانگر لوڪ ڪهاڻين جا حوالا ڏنا آهن. ليلا کي صلاح ڏيندي شاعر چوي ٿو:

روئي ريجهائيج، ڳجهون ڳرهي ڳالهيون،
پهت سان پهائيج، ليلا پنهنجي ڪانڌ کي.

www.drpathan.com

صادق فقير جي ڪلام ۾ فراق ۽ درد آهي:

مون ڄاڻيو مون ساڻ ساعت نہ ويندا سڄڻ.
مادر هئا مهربان – مون ويساهي وڃائيا.

شاعر پنهنجا شخصي آزمودا بہ شعر ۾ پيش ڪيا آهن:

سي ويري نہ واهرو، جي مان ڄاڻيا مٽ،
سورن سنڌي سٽ – ڀاڳان ڀاڙهي هليا.

صادق فقير جو ڪلام سليس ۽ فصيح آهي، سندس شعر ۾ تجنيس حرفي جو بہ چڱوئي استعمال ٿيو آهي ۽ ٻولي بہ نيٺ سنڌي آهي.

خليفو ڪرم الله :-

خليفو ڪرم الله سنہ ١٧٦٥ع ڌاري شڪارپور سنڌ ۾ حافظ محمد رمضان جي گهر تولد ٿيو. خليفو ڪرم الله، خدا ترس ۽ نيڪ انسان هو ۽ رنگ ريزيءَ جو ڪم ڪندو هو. هي صاحب عربي- فارسيءَ جو عالم هو. سنہ ١٨٥٨ع ڌاري وفات ڪيائين. هن صاحب سنڌي، سرائڪي ۽ فارسيءَ ۾ ڪلام چيو آهي. سنڌيءَ ۾ سندس نظم 'مينا ۽ ڪانءُ' مشهور آهي. هن نظم ۾ ڪانءُ نفس يا شرير جو اهڃاڻ آهي ۽ مينا پاڪيزه انسان يا جيو آتما جو پرتيڪ آهي. هن صاحب بيت ۽ غزل بہ لکيا آهن:
سندس ڪلام ۾ سوز ۽ گداز آهي.

لڳم ٻاڻ ٻروچ جو، ساهہ اندر سرتيون،
لوڙي ڪري چونہ رتيون، تہ ٻہ پلؤ نہ ڇڏيان پرجو.
هٿ ڪٽن رهان جيڏيون، مونکي ٽانگهہ گهٽو ٽاٽي،
پيئڙ پيهنگ پنهور ٿي هوت بنا هاٽي،
ويهڻ وٽي ڪينڪي، مونکي اديون اباٽي.

شاعر عاشق کي مخاطب ٿيندي چوي ٿو:

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

چو اکين ڇاکون لون ٻڏين مڇڻ نيڻهن جي نشان ٿيءُ
جي آهين عاشق شمع لي لـا لون ٻڏي پروان ٿيءُ
سچ جو سچا سندرو ٻڌي مڇڻ عشق جي نروار ٿيءُ
سانگو چڏي سر جـو صفا، محبت اندر مستان ٿيءُ.

خليفه ڪرم الله صاحب جي شعر ۾ سلاست، فصاحت ۽ خيال
جي بندش آهي.

سيد ميان خيرشاهه:-

سيد ميان خيرشاهه ڪلهوڙن ۽ ميرن جي دور جو شاعر هو،
حيدرآباد سنڌ جي قليلي واهه جي ڪنڌيءَ تـي سيالن ڳوٺ
۾ رهندو هو. سيد حاڪم ڪيس عزت ڏيندا هئا. سندس 'جنگنامو'
مشهور ۽ مقبول تصنيف آهي، جنهن ۾ هن صاحب نبين جي
سنڌل سور سختين، حضرت امام حسن ۽ حضرت امام حسين جي
شهادت جو دلسوز ذڪر ڪيو آهي. حسن حسين جي تولد ٿيڻ
جو بيان ڪندي شاعر چوي ٿو:

صالح فرزند ٿيا تولد گهر عليءَ جي شير شجاع،
ڄايا ڄام وڏا تن ڄمندي ٻاري بخت بلند هئا.
حسن حسين زڪيا تنهن ناﻻ خاصو جو ختم الانبياء،
ناﻻو جن جو مير محمد، پدر علي، ماءُ خير النساءِ.

ڏٽي تعاليٰ جي ڪيل جو ذڪر ڪندي شاعر چوي ٿو:

قلم قضا جو ڪاتب لکيو، ري رب تنهن کي ڪير رسي.
خاوند جي گهر، جنهن پرجهڙي، تنهن پر تهڙو ميڻهن وسي.
جي ڄاڻي ڄاڻڻ وارو ٻئي نـــه ڪنهنکي ڪل قصي،
ايڏا ڪم ڪريم سندا، جو دشمن سانڍيو دوست دسي.

ميان خيرشاهه مولود ۽ مداحون لکيون آهـن. سنڌي ٻيتن ۾
سندس لکيل 'ٽوليءَ ۽ ٻگـ' جو ڪالنڪي قصو به مشهور آهي.

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

ڪوي دلپت

ڪوي دلپت جو جنم سنڌ جي انهاسڪ شهر سيوهڻ ۾ سنه ١٧٦٩ع ڌاري ٿيو. سندس حياتيءَ جو مڪمل احوال ڪو نہ ٿو ملي. سندس ٻاڻيءَ مان ظاهر آهي تہ هو صاحب سنڌي ۽ هندي ڀاشا ۾ چڱو ٿي اڀياس ڪيو هوندو. حيدرآباد ۾ ميرن وٽ نوڪري ڪندي چڱا عهدا ماڻيا. تنهن مان انومان لڳائي سگهجي ٿو تہ هن فارسيءَ تي عبور بہ حاصل ڪيو هوندو! هو گرهست ۾ رهيو ۽ کيس هڪ پٽ بہ ڄائو جنهنجو نالو رگهو هو.

حيدرآباد سنڌ ۾ رهندي شري دلپترام، ڀائي آسرداس کي پنهنجو آڌياتمڪ گرو ڪيو. دلپترام نرپڻ نماڻو ۽ قابل شخص هو. پنهنجي قابليت ۽ هوشياريءَ ڪري ميرن ۾ مان پاتائين. سنت آسرداس جي سنگت ۾ دلپترام تي روحاني رنگ چڙهڻ لڳو. هڪ دفعي ديوان دلپترام پنهنجي سرڪاري ساٿين سان گڏ سرڪاري ڪم سانگي گشت تي روانو ٿيو. رستي تـي جهنگ ۾ سنت آسرداس دونهين دکائي ڌيان ۾ ويٺو هو. پنهنجي گروءَ کي ڏسي دلپترام بہ اُنهن جي پرسان ويهي رهيو. ساٿين گهڻو ئي سمجهايس تہ جلدي هل، پر دلپترام اُٿي ئي سنتگر جي سنمک ويٺو رهيو. آخر ميرن کيس ماڻهو موڪليو تہ جلدي اچي حاضر ٿيءُ. مگر دلپترام اُن کي جواب ڏنو، ”چل، مٿن نہ چليمان، مير نون غرض هويسين تہ آپي اِٿي آويسين.“ (تون وڃ، مان ڪو نہ هلندس. ميرن کي منهنجي ضرورت هوندي تہ پاڻ ئي هتي ايندا.) آخر مير صاحب هن سان اُٿي ملڻ آيـو. هاڻي دلپترام کي سرڪاري عهدي، نـوڪريءَ ۽ دنيوي جهنجهٽ

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

Page # 204

مان ڪٿائي اچي وئي. ويراڳ ور تي وڌي وئي؛ پرلپيچ مان پاسيرو ٿي پرماتما جي پريم ۾ ٽلين ٿي ويو.

هن جي من ۾ پنهنجي ستگر سنت آسرداس ۽ پرماتما لاءِ پڳتي پاونا وڌي وڃي ٿي وئي؛ جنهن جي چانو ۾ هن جي اندر مان سلوڪن جي روپ ۾ اُمنگ ظاهر ٿيا. هاڻي شري دلپترام ساڌارڻ منش ڪين هو، هو سنت هو، ڪوي هو. سنه ۱۸۴۹ع ۾ هي سنت پرڀوءَ جي پريم ۾ رڱجي لعل ٿي پيو. هن دلپت تخلص استعمال پيارو برهم لين ٿيو. پنهنجي شعر ۾ ڪيو آهي.

سنت دلپترام جي ڪاوِيہ تي سامي صاحب جي سلوڪن جو ڪافي اثر ڏسڻ ۾ اچي ٿو. ڪاويہ روپ جي لحاظ کان يا ويچار ڌارا جي خيال کان دلپترام، سامي صاحب کان پرڀاوت نظر اچي ٿو.

گرو:- ساڌڪ لاءِ گرو تمام ضروري آهي. گروئي ساڌڪ کي گيان ڏئي ٿو جنهن دواران هوُ پنهنجي روپ کي پڇاڻي ٿو. سنت دلپترام ۾ ساڌڪ کي صلاح ڏيندي چوي ٿو ته توُن پنهنجي انتهڪرڻ ۾ گروءَ جي گيان جي جوت جلاءِ ته اگيان انڌيرو دور ٿي وڃي ۽ توُن اندر ۾ ئي محبوب جو مشاهدو ماڻين. پر ۾ ئي پرينءَ کي پسين:

گروءَ جي گيان جو ڏيهي ڏيو ٻار،
ته نانگا اندر ذات جو نرڪين نور نروار،
دلپت ديدار، ڀيهي پس پاڻ ۾.

سنت دلپترام سالڪ کي صلاح ڏئي ٿو ته پنهنجي ستگر ۾ وشواس رکي اُن جي صدقي سر جي قرباني ڪر ته توُن

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.
Gul Hayat Institute

www.drpathan.com

Page # 205

چوراسي لک جوڻين جي چڪر مان مڪت ٿي پوساگر مان پار پهچڻ:

دلپت سر صدق سان اُيو گرو تان گهور،
تان ترت رسين توڙ ڇڪين چوراسي پنڌ ڪون.

ڪوي دلپترام جي ڪاوِيہ ۾ ويدانتڪ ويچار سمايل آهن.

برهم:- ڪوي دلپترام اندر ٻاهر ارٿات انڀڪرڻ ۽ جگت ۾ هڪ برهم کي ئي پسي ٿو. اُهو برهم اسٿول اکين سان ڏسڻ ۾ ڪين ايندو. اَندر جي اَکين سان ئي پرماتما جو پرڪاش پسي سگهبو:

اَندر ٻاهر سڀ ۾ جانب آهي ظهور،
پر بنا اکين اَندر جي ڪو ڏسي سگهي نہ نُور.

......

اَندر ٻاهر ايڪو ظاهر صاحب ايڪ سبحان.

ساري سرشٽيءَ ۾ اُن برهم جو چمڪات ۽ پرڪاش آهي:

اَندر ٻاهر سڀ ۾ هڪ چيتن جو چمتڪار.

پرم برهم جو نرگڻ نرپکش آهي سو آتما روپ ۾، سڀ ۾ وياپڪ آهي:

نرپکيہ نرگن سڀ ۾ آتما اظهار.

برهم آتم روپ ۾ سڀ هنڌ وياپڪ آهي:

سرو وياپي آتما سو ڏٺي نہ ڏيائين.

ڪاشيءَ ۾ ڇاهي ڪعبہ ۾، مندر ۾ ڇاهي مسجد ۾، ٻاهر ۾ ڇاهي ٻهل ۾، ڪٿ پن مطلب تہ هر چيز ۾، هر اَستان ۾ هڪ برهم وديمان آهي:

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

مڙهيءَ ۽ مسجد ۾ روشن هڪ ڏيو.

......

جي ٻٽڙ ۾ پاڻ ڏٺي تان ڪرڙ ۾ ڪير،
ڪک پـن ۾ پڌرو آهي پريان سندو پير.

”ايڪو هم ٻهو سيام“ ويدانت واڪيہ جـي جهلڪ پڻ ڪوي دلپترام جي سلوڪن ۾ ملي ٿي. ڪوي دلپترام چوي ٿو تہ برهم چوراسي لک پوشاڪون پهريون آهن. ارٿات سڀني جيون ۾ پاڻ آهي. سنت دلپت جي مول لفظن ۾:

لک چوراسي چولا چيتن پهريا رنگا رنگ اپار،
اڪي هن لباس ۾ تو کيل ڪري کيلار.

پرم برهم اصل اويڪت آهي مگر سندس اڇا ٿي تہ جگت جي رچنا ڪريان. هريءَ پنهنجي اڇا انوسار جگت جي رچنا ڪئي آهي ۽ پاڻ ئي جدا جدا روپن ۾ حاضر آهي:

اصل اويڪت هو هڪڙو پـرم پرک پران،
اڇانڪ اپيءَ اوچتي ۾ چت انڇا آن،
رندا رچائي رچ مـون پنهنجي پسط ڪاڻ،
بازيگر جان بازي پاڻ ـي وجهي غير گمان،
طمع تماشي پانهنجي پـاڻ اٿيو بوستان،
گهڙي مو رنون متيءَ جون عالم ڪيائين عيان،
پاڻ ايشور جيءُ ٿي جڙي ٿيو ٿيڻي جهان،
پاڻ پرتوي جـل واءُ ٿيو پاڻ اگـم آسمان.

جيوُ:- ڪوي دلپت جيوَ کي جاگرت ڪندي صلاح ڏئي ٿو تہ هي جيوَ! تون دويت جي ٻولي ٻولي سمسن پرين ۾ پلجي نہ وڃ! پرماتما تنهنجي اندر ئي وياپڪ آهي اُن کـي پراپت

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

ڪرڻ لاءِ اجايو ٻاهر نہ رل :

ٻيائي ٻولي ڪري ٻوري ٻرم نہ ٻل ،
هوت لنهنجي هنج ۾ ناحق روهہ نہ رل .

هي جيوَ ! تون سنمسن ٻرمن ڪي چڏي ڪري ٻاڻ ۾ ئي ٻرمم جو درشن ڪر . ٻاڻيءَ جي ويڇهو هوندي تون ٻياس ۾ مري رهيو آهين ارٿات ٻرم ٻرهم آنند سوروپ تو ۾ وديمان آهي ؛ تون اُن آنند لاءِ ٻاهر ڀٽڪي رهيو آهين ! تون واليءَ روپي وسنو کي ڇڏي مايا جي سچ ۾ سهڪي رهيو آهين :

ٻرٻن ٻس ٻاڻ ۾ ٻوري ٻرم ٻيچ ،
ڀٽڪي تون ٻاڻيءَ ۾ موڳي مرين اُڃ ،
چاڪي سهڪين اُڃ ، دلپت ڇڏي ٻرين ڪي .

ٻرم ٻرهم ٻرماتما لاءِ ٻوتر ٻريم ٻاونا رکي ٻاڻ ۾ ئي اُن جو ساڪياتڪار ڪر :

دلپت ٻس ٻرين ٻاڻ ۾ نرمل ڪري نينهن .

هي جيوَ ! تون ٻرم ٻرهم جو چنتن ڪر جو تو کي لنهنجي ونين ڪان ئي ويڇهو آهي . تو کي اُندر جي اکين سان دلبر جو درشن ٿئي :

جو ويڇهو آهين ونين کون تون سامي سو سنڀار ،
دلپت ڇوي ديدار ، ٿئي عين جي اکين سان .

ڄگت :- سائين دلپترام چوي ٿو تہ هي ڄگت ناسونت آهي ، تنهن ڪري جيوَ کي اجايو اهنڪار نہ ڪرڻ گهرجي :

چا لاءِ ڪرين تو ايمان ، فاني سڄو جهان .

مڪتي :- مڪتي اُنهن جي داسي ٿي چرڻ چمي ٿي جيڪي گيان مارگ تي هلي انالم اهنڪار جو انت آڻين ٿا . اهڙا ٻريو ،

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

جا ناما ڀڳوتي اڀيوڪرتا ۽ ڀڳتي ڀاڻي سولائيءَ سان دلبر جو ديدار ڪن ٿا:

دلبس ايڪ ڪسڪان جي ڀاڻن ڪي ڪمائي،
جن اڀاڻ ايمان ڪي ... سو ڦاڻي،
تن ڏاو ڀڳوتي ڏيل ۽ الک آسماني،
ڀڳتي ورا ڀــاڻا ۽ سروپ سڃاڻي،
ڪڪتي اي ڀاڻوي، تن جو ڙا جهڙي ڀاڳ سان.

سائين دلپترام جي وچار انوسار جيهن ڀاڻا ڪي جهيڙي ٿي ماري ڇڏيو آهي ارڌاسڀ ڀڳوتي من مواس ڪي قابو ڪيو آهي سو اڪال آهي، مڪس آهي:

تن مرڻا ليو معاف، دلپتس جي مري جيڻا من ۾.

يوگ:- سائين دلپترام جي ڪاويہ ۾ ڪٿي ڪٿي يوگ سادنا جو اشارو ملي ٿو. ڪوي سادڪ کي صلاح ڏئي ٿو تہ پراڻن کي دسوين دوار روڪي پرڀرهم جو ڌيان ڪندي سرتيءَ جو شبد (گرمنتر) سان ميلاپ ڪري ٽڪليءَ جو محل کولي ارڌاس اڙا پنگلا ۽ سسمنا ناڙين دواران پراڻ وايوءَ کي ٽڪليءَ ڏانهن ڪڍي آتم آنند پراپت ڪر. اهين ٽوکي دويہ جوتيءَ جو درشن ٿيندو:

گهڙي گگن غفا ۾ ناڻگا ناٿ نهار،
سوار ٿي سرت سوريءَ ٿي گر جو واڪ ويچار،
پڌا زبان ذڪر جو سوئي شبد سڌيار،
کولي محل ٽڪليءَ جو جوڳي ڪر جهار.
جڏا ڏيٺي جيءَ کي، تان ڪلي نور نروار.

رام نام جي اهميت:- جيون ۾ رام نام جي سمرڻ جي

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

وڏي اهميت آهي. ٻيا رام نام جي سمرڻ جي ڪوڙ سمسار - ساڳر مان تري پار ٿيڻ پوندو:

ٻيا رام نام جي ڪوڙ تريو ڪو تار.

جيو کي سواس سواس ۾ سائين جو نالو ڳنهڻ گهرجي. ان جي ناليءَ ٻيا هڪ سواس به نه کٽڻ گهرجي. اندر ۾ ويراڳ ورتي رکي، اناسڪت ڀاو سان نام جپڻ گهرجي. گولن جو گولو ٿيڻ رب جي راهه ۾ وڃڻ گهرجي. انهن ڪرڻ سان جيو، پرماتما جو درشن ڪندو

ويراڳ رکي وجود ۾ سڀ لئي ۽ نراس،
ڀڄ سمرن رام جي ڪڍ نه ڪو اڪ سواس،
دلپت هردم هر جي ٿي ۽ داسن جو داس،
ڏوندڪ لهين واس، وڃي حضور هر جي.

ساڌڪ کي صلاحون:- جو ساڌڪ پرماتما جي پار ڏانهن پهچڻ چاهي ٿو تنهن کي دلپترام صلاح ڏيندي چوي ٿو ته ستسنگ ۾ ڪي گهڙيون گذاريندي صبر ۽ ڪميا جي سکيا گرهڻ ڪر. ساڌڪ لاءِ صبر، شڪر ۽ ڪميا اهي ٽئي گڻ تمام ضروري آهن. نيتر ۽ ڪن پڻ بند ڪري يعني گوش نشيني اختيار ڪري، ستگرو وٽان مليل سوغات ساهه سان سانڍي. آرٿات گرو منتر جي سواس سواس ۾ ساڌنا ڪر ته تنهنجو پريتم تنهنجي اڳيان آهي؛ پوءِ ان کي ڏور ڏورڻ جي ضرورت ڪين آهي. تنهنڪري پيارا تون ويسر ۾ وقت نه وڃاءِ، من مان مايا موهه ممت ميٽي مالڪ سان من لڳاءِ. پريم جي جوت جڳاءِ.

ڪيڏ ڪاڙهي قلوب مون مايا موهه اپائند،
سک ويهي ستسنگ ۾ نمرتا ڪميا ڪائند،
ڪن اکيون عالم ڪون ٻئي ٻوڙي ٻائند،

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com Page # 210

وسڻ وراڻ ٽروه کان سا سوکهي ساه ۾ سانڍي، منزل ڏوهڙي مهانڊ، دلوهس واهي ۽ هٿس ٿي ويسلو. سالڪ کي ٻهڪو سوز سو ساڄن الاه سمورنا ڪرڻا گهرجي. ٻيڪي ٻوام جي ٻانڊ ۾ ٻاٻارا سان سنڌهه ۽ سوون جو سمر سارا ڪرڻا گهرجي.

جي آئي سڪ ٻوانه جي تان ڏي سانباهي سر، سالڪ کي ٻماٽن جو ورڪ ڪرڻا گهرجي. سنسار ۾ رهندي جيڏوڪي ٿي ٻاٻا کي سنسار جي ٻرپنچ کان ٻري رکي. ڀڳوان شري ڪرشن به ارجن کي اهين چئي ٿو ته پيارا تون سنسار جو تياڳ نه ڪر پر ٻماٽن جو تياڳ ڪر. سانئين دلپترام چوي ٿو :-

آئي سڪ سرڪ جي نا طمع کي ڏي ترڪ،
جيئندي جهان ڪون ٿئي ٿي ۽ غرق.

سالڪ کي ساڌنا ٻمڻ ٿي ڪميا، نمرتا، سنبهه ۽ ڀڳتي جا ڳڻا ابداڻا گهرجن ۽ ٻوه گيان جي گهوڙي تي سوار ٿي ٻرينه جي بار ڏانهن ٻرنا گهرجي.

ڪرڻا ڪميا غريبي ٻندگي نيڌهن سندو نيشان،
چڙهي گهوڙي گيان جي، هل منزل لامڪان.

لکشاشڪتي ... جي ڪيترن ئي سلوڪن ۾ لکشنا شڪتي سماهت آهي.

تان ترت رسين توڙ، چڪين چوراسي ٻند ڪون.
چوراسي ٻند جو لاکشڪ ارٿ آهي چوراسي لک جوٽيون. سچو سالڪ چوراسي لک جوٽين جي چڪر مان مڪت ٿي جلدي ٻنهنجي منزل تي پهچي ٿو. ارٿات جيو آتما جو پرماتما سان تادانمه ٿئي ٿو:

ٻنج مواسي چون جي لن نصيحت ڏيئي نيساء.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.
Gul Hayat Institute

www.drpathan.com
Page # 211

هن مصراع ۾ ٻه لڪيل شڪتي سمايل آهي. اي سالڪ! پنج حواسي پنج مور ک آرٿاس پنج وڪار ڪام، ڪروڌ، لوڀ، موهه اهنڪار جيڪڏهن توکي ڇڪين ته من کي سکيا ڏئي وڪارن کي ختم ڪري ڇڏ ج.

ويڌا شڪتي:-

ناڻگو ڇوائين لوڪ ۾ خرقا ڦهرين خاص،
ناڻگا لڄا ڍڪ لاهي ڪري اوڪ لباس،
آريو ڦيو آهين عام ۾ ڏانءُ ڇوائين اُداس،
ڇڏي آسرو الک جو عالم رکين آس.

سنت دلپت اُنهن فقيرن تي ونگيه ڪندي چوي ٿو جي ڀاڳ ڪي ناڻگو سڏائي خاص قسم جون پوشاڪون ڦهري، سنسار جي پرپنچ ۾ قائل هوندي ڀاڳ ڪي اُداس سڏائن ٿا، پرماتما جو آسرو ڇڏي دنيا ۾ اُميدون ڀائي ويٺا آهن.

سنت دلپت پاکنڊين تي طنز ڪندي چوي ٿو ته ٻاهريون شيئهن جو ڀيکه اختيار ڪري پيوست لڳائي ريڍن وانگر ڪرفتي ڪکه ڪائي رهيا آهيو. وشيه سکن جي پوڳنا لاءِ ڀاڳ پوشاڪ ڦهري ٿو اُن جي؛ ماڻهن کي موهڻ لاءِ مڪر ڪري ٿو، پاکنڊي هلت هلي ٿو. سائين دلپت جي مول لفظن ۾:

ڀيکه ٻڌائي شينهن جو منهن کي مکين رک،
ريڍ تي وينين ريڍن ۾، ڪائي ڪرفتي ڪکه،
اوڏي اُن اُداس ڏيئين ڪارڻ وشيه سک،
چو ٿو مارين جک، دلپت جوڦي ڪارڻ جڳ ۾.

ورڻ مشتري:-

سامي ڪامي ڀرڻ لاءِ سري ٿيا سياهه،

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

سرڳڻ نرڳڻ روپ پي ان تي پري اروپ،
اڻ تڻ ٿي اندر ۾ لا يــو سون شور.

سامي ڪامي، نرڳڻ، اڻ تڻ ورڻ مٽيريءَ جا مثال آهن.

انجنيس حرفي :-

پنج پوري پرم ڪي پيهي پاڙ سچاڙ،
چيري چيري چت ڪـــي چشمن ڪيو چور،
سچڙ سڪ سرس ڪر نت اڳي ڪون نگهتيچ.

هنن مصراعن ۾ پنج پوري، پرم، پيهي پاڙ، چيري چيري چت، سچڙ سڪ سرس، انجنيس حرفي جا مثال آهن.

ايما :-

ڻن لتو لنور جا ويڙو جيءَ جڙي.

پريميءَ جو تن ڀاهه جي ٻني وانگر ٻرهه جي ڀاهه ۾ جلي رهيو آهي.

روپڪ :-

صاڻ ڏيئي سچ جو من جي مارج مر.

ڪوي ساڌڪ کي صلاح ٿو ڏئي ته سچ روپي صاڻ سان من روپي ڪپڙن جي ميرا ڻ صاف ڪر.

چڙهي گهوڙي گيان جي هلڪي هل هيڪار،
ڪڻ سائي سونهان پــاڻ سان وويڪ ويچار.

اي سالڪ وويڪ ۽ ويچار روپـــي سونهان، سائـــي ســاڻ ڪري گيان گهوڙي تي سوار ٿي پرماتما جي پار ڏانهن پرج.

شانت رس :- ڪوي دلپترام سمت ڪوي آهي ڍڍڪري سندس ڪاوِيه ۾ شانت رس پرڌان آهي. سندس سلوڪن پڙهڻ

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com Page # 213

سان، پدمڻ سان آنند جي پراپتي ٿئي ٿي، اُرڻات شانت رس جي اُتپتي ٿئي ٿي.

ويوگ :- بادلن کي ورکا ڪندو ڏسي؛ وچ جو چمڪڻ ڏسي ڪوي دلپترام جي من ۾ پڻ پريتم جي جدائيءَ جي سمرتي جاڳي اُٿي ٿي. سندس اکڙيون بادلن جيان جاءِ جي جدائيءَ ۾ اُڙڪ لاڙين ٿيون. پرماتما کان سواءِ پڳت کي قرار ڪين آهي. ڪوي دلپترام اِن ويوگ اوستا جو مارمڪ ورڻن ڪيو آهي.

اندر جر جل زور وهي ٻاهر مينگهه ملار،
دلپت پاجهون دوست جي اچي ڪين قرار،
جنهن وٽ نه آهي يار، سي ڪين اکائين اکيون.
... ...
اڄ پڻ اُتر پار ڏي ڪڪر ڪئي ڪوڪار،
دلپت درد فراق جي پيٺي جيءَ پڪار،
هوت آءُ هيڪار، ته اکين کي آرام ٿئي.

فقير دريا خان :

فقير دريا خان روحل فقير جو ننڍو فرزند ۽ مراد فقير جو ڀائٽيو هو. هي صاحب سنه ١٧٧٥ع ڌاري ڄائو هو. سندس وڏي ڀاءُ غلام علي سندس پرورش ڪئي. دريا خان پنهنجي والد روحل فقير جي اِستان ڪنڊڙيءَ کي اُئي وسايو. الله جي عبادت سان گڏوگڏ شعر و شاعري به ڪيائين. سنه ١٨٤٥ع ڌاري فقير دريا خان رب جي راهه، ذاتهن رمندو رهيو.

دريا خان پنهنجي ڀاءُ غلام عليءَ کي پنهنجو مرشد ڪري مڃيو آهي :

غلام علي گرو دين ديال، ۾ هو دانا مٺڻ هون ڪنگال.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

Page # 214

درياخان پنهنجي هندي دوهي ۾ مرشد غلام عليءَ جـي مهما ڳائيندي چوي ٿو ته مرشد مونکي اهڙو ته گيان ڏنو جـو خودي ختم ٿي ويئي ۽ چوڌاري ۽ هڪ ۽ حق جو ديدار ٿيم:

غلام علي گرو پيتيا، هومي رهي نه ٽيڪ،
درياخان آپا مٽ گيا، رهيا ايڪ مڻ ايڪ.

درياخان سنڌي ۽ هنديءَ ۾ ڪلام چيو آهي جـو' روحل صوفي ڀاڱون پهريون' ۾ روحل فقير ۽ اُن جي پرمپرا جي شاعرن جي شعر سان گڏ ڏنل آهي. درياخان جـي ڪلام ۾ سنڌس فيلسوفائن خيالن جي جهلڪ ملي ٿي. پـــارڻا پڇاڙڻ بعد شاعر هر جڳهه هڪ ۽ حق کي پسي ٿو:

سو اڪـــر سسئي، سوئـــي اڪـــر سڪ،
درياخان پرجهان پارڻ ۾، تــه آهه هڪوئي هڪ،
لوڪان ڪري لڪ، تيو پنهون اولي پڌرو.

سچن سالڪن جو ذڪر ڪندي شاعر چوي ٿو ته اُهي دنيوي پدارٿن جو ترڪ ڪري محبوب جو مشاهدو ماڻي آنند ۾ استمت رهن ٿا. ڌرمراء جو ڪال به اُنهن کي سجدو ڪري ٿو:

ڏسي الک اکين سان، ٿيا ســدا خوشحال،
ڪايا مايا ڪل جـو، ڇڏياڻون سڀ خيال،
درياخان دلبر سان، سدا رهـــن نهال،
ڌرم راء ۽ ڪال، ڏورون ٿــو ڏنڊوت ڪري.

شاعر درياخان آتم گيان جي پراپتيءَ جو ذڪر ڪهڙي نـــ صنعت سان ڪيو آهي:

منجهه وجود شهود شعاع ڪيو، اوندهه جو اسباب ويو،
اُپڙيو سج حقيقت وارو، تارن جو سڀ تاب ويو.

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

مٿين مصراع ۾ استعاري ۽ پرتيڪن جو استعمال ٿيل آهي. درياخان سالڪ کي وحدت جي واٽ وٺڻ جي تاڪيد ڪري ٿو:

ٿي وحدت جو وڻجارو.

جي سدائين سائينءَ کي ياد ڪندا سي هن دنيا جي درياه ۾ هرگز ڪين ٻڏندا:

جي ميهر ميهر ڪن سي نه ٻڏ نديون پار ۾.

سچو صوفي سو، جو عشق جي راهه ۾ پاڻ فدا ڪري، جنهن پاڻيءَ جو ٻڏبدو سمنڊ ۾ ملي هڪ ٿي ويندو آهي تهڙيءَ نن سالڪ کي مالڪ سان ملي وڃڻ گهرجي:

صوفي صاف ٿئي سر ڏيئي، ٻڏ ۾ رهي حباب وڃو.

شاعر محبت جي ميدان ۾ ڏکن ڏاکڙن کان ڪين ٿو ڏڪي، هو محبوب کي پاڻ سان گڏ محسوس ڪري ٿو، هو پاڻ چاهي ٿو ته سندس استول شرير پلي ڪي پسون يا درياهي جانور کائين. شاعر فنا ۾ ئي بقا سمجهي ٿو:

جي مران ته مان ٿئي، مر مرون کائن ماڻهن،
کهڙي ڪريان دانهن، ساهڙ تڙهو سارڻ مون.

درياخان جي ٻوليءَ سرل سپڪ آهي. سندس ڪلام ۾ اڄيمس حرفيءَ جو استعمال ٿيو آهي. هسن صاحب روايتي شاعري چٽي آهي.

فقير ناڻڪ يوسف:

فقير ناڻڪ يوسف سچل سائينءَ جو معتقد ۽ مريد هو، هي درويش سن ١٧٧٨ع ڌاري لاڙڪاڻي ضلع ۾ تولد ٿيو. سندس اصل نالو رئيس شمس الدين هو. محبت جي ڇڪ کيس سچل

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

سائين جي درگاهه دراز ڏانهن چڪي ويئي • هي عاشق سچل سائين جي جهوپڙيءَ ٻاهران طالبو ٿي اچي ويٺو. سچل سائين پنهنجي هڪ طالب يعقوب کي سڏ ڪيو مگر يعقوب حاضر ڪين هو. يعقوب جي بدران يوسف ورائي ڏني ”سائين حاضر آهيان عنايت ڪريو.“ سچل سائين جو ديدار ڪندي ئي يوسف تي محبت جي مستي طاري ٿي. ڪائڻ پيئڻ وسري ويو ۽ محبت ۾ مدهوش. سچل سائين مٿس خاص عنايت ڪئي. چون ٿا ته هڪ دفعي هي درويش ٻين فقيرن سان گڏجي پنجاب طرف ويو. اُتي شري گروناڪ شاهه جي گاديءَ تي وڃي ويٺو ۽ مستيءَ ۾ آکيائين ”آءٌ نانڪ آهيان“ اِهو ٻڌي ۽ ڏسي سِک ڪاوڙيا ۽ هن کي چيائون ته ٽهڪندڙ تيل جي ديگ ۾ ٽپو ڏي. جي سلامت نڪتين ته تو کي گرونانڪ جي صورت سمجهنداسين • يوسف ٽهڪندڙ تيل جي ديگ ۾ ٽپو ڏنو ۽ سنڌس وار به ونگو نه ٿيو سِک اِهو ڏسي دنگ رهجي ويا. ان واقعي کان پوءِ يوسف ’نانڪ يوسف‘ جي نالي سان مشهور ٿيو. مرشد سچل سائين جي عنايت سان روحاني رنگ ۾ رڱجي پيو •

سچل سائين واليءَ سان وصال ڪيو، تنهن بعد هن درويش درياهه جي ڪناري تي وڃي ديرو دمايو. اچ ڪلهه ان ايراضيءَ کي اگڙن جو ڳوٺ سڏين ٿا. سنه ١٨٥٣ع ۾ هي فقير صاحب رب جي راهه ڏانهن رمندو رهيو.

فقير نانڪ يوسف سنڌي ۽ سرائڪيءَ ۾ ڪلام چيو آهي. مرشد سچل سائين جو اثر ۽ عڪس، محبت جي مستي هن جي ڪلام مان بخوبي ظاهر ظهور آهي. شاعر هر هنڌ، هر چيز ۾ هر جيڙ ۾ محبوب جو مشاهدو ماڻيندي دوئيءَ واد جو ڪنڊن ڪندي چوي ٿو •

لنهنجي ڪار تگاڻ تن تن مرن، منهنجو ماڻا تون،

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.
Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 217

هندو مومن هر مظهر ۾، صحيح سڃاتو مون،
حيف تنين ارواحن آهي، جيڪي پائن ڏون،
نانڪ يوسف تي يار سڄل جا آهن هت متون.

برهم نراڪار آهي. هوُ ساڪار ٿي جڳت ۾ آيو آهي. جدا جدا روپن ۾ پاڻ ئي موجود آهي. پاڻ ڏسڻ ۾ آيو پنهنجو تماشو فقير نانڪ يوسف اِهو خيال پنهنجي ڪافيءَ ۾ پيش ڪندي چوي ٿو:

اسين حيرت هن ۾ آهيون، بيرنگي سڀڻ رنگ لايو،
(١) ٿي آيو آدم نالي اڇي پيڙو منجهه ڪشالي،
هت جوشن ۾ تو جالي، آهي اصل اِهو تنهن رايو.
(٢) تو پنهنجو پاڻ ڇپائي، سوُ نالا نانءَ ترائي،
منجهه وڃن وير پلائي، سڀڻ ڪرڻ ليءِ آيو.

فقير نانڪ يوسف جي خيال موجب ڌڻيءَ جي محبت کان سواءِ بيون سڀ ڳالهيون اجايون آهن:

يوسف سوال هي سچ سالڪ سڻي نه گهٽڪو،
ريءِ عشق الله پاجهون، ڳالهين سندو ٿي ڳٽڪو.

ڪي پنهنجي عهدي اقبال ۾ مست آهن نه ڪي ڪعبي زيارت ڪرڻ وڃن ٿا. مگر شاعر نانڪ يوسف پنهنجي پريتم جي نشي ۾ مخمور ۽ مست آهي.

ڪن مست ملي اختياري، ڪن ڪعبي سرت سنواري،
يوسف نيڻن لاتي ياري، ٻاري درد متي تـــي چايو.

شاعر سالڪ کي صلاح ڏئي ٿو ته پريم جي ٻڙ ۾ پير پائي پيا خوف خطرا وساري ڇڏ. ٽوڪي نيڻهن مان ئي نفعو نيندو:

محبت جي ٻڙ ۾ پيهي، ڇڏ خوف کٽڪو
پيا وهم سڀ وساري، واڻن ٻرهه مان وت ڪو.

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

فقير نانڪ يوسف پاڻ گهڻو وقت سڪون ۾ گذاريندو هو. پنهنجي ڪلام ۾ چپ جو ذڪر ڪندي شاعر نانڪ يوسف چوي ٿو:

چپ چواڻي چپ جي باٽ مون آهه باڻي يار چپ،
باغ چپ بازار چپ، بازار جو واپار چپ،
شهر چپ ۽ هر چپ، سارو ئي سنسار چپ،
نانڪ چپ، يوسف چپ، درد جو ڏڏڪار چپ.

شاعر سواس سواس سائين کي سنڀارڻ جي تاڪيد ڪندي چوي ٿو:

رک خيال هڪو هڪ دم دام دم دم وچ خوف خصم دا.

دنيا جي بي بقائي ۽ بي وفائي جو ذڪر ڪندي شاعر چوي ٿو:

دنيا دو رنگ ٻوهي بازي اجائي اٽڪو
فاني فدا گذر ۾ آهي لاڙ ڪوڙو لٽڪو.

فقير نانڪ يوسف بيت ۽ ڪافيون چيون آهن. سندس ڪلام ۾ موسيقي ۽ ميناج آهي- تجنيس حرفي ۽ سرائڪي لفظن جو استعمال ٿيو آهي.

Gul Hayat Institute

صوفي جلال فقير:

صوفي جلال فقير ارڙهين عيسوي صديءَ ۾ ٿي گذريو آهي. هي صاحب پنهنجي دؤر جو ڪامل درويش ٿي گذريو آهي. هن صاحب سنڌيءَ ۾ شعر چيو آهي. سندس شعر جو مجموعو 'اگم پرڪاش' اڃا شايع ڪين ٿيو آهي. 'رتن امول' ۾ هن صاحب جا ٻه بيت درج ڪيل آهن، جن مان سندس شعر جي

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com Page # 219

اوچائيءَ جي پروز ٻوي آي، صوفي جلال صاحب وحدت الوجود جو پيغام ڏئي ٿو:

جلال جوڳي سي چئجن، جي ٻولي اي نه ٻولين،
مٿيءَ وانگر دل ۾، وحدت ولوڙيسن،
هيرو جو سمند جو، کنهن فکل سان قولين،
اُهي اندر ولوڙين، ٻاهر ڳولهن ڪين ڪي.

شاعر سچن جوڳين، فقيرن جو ذڪر ڪندي چوي ٿو:

جلال جوڳي سي چئجن، جي جهد ڪري جاڳن،
راتيان ڏينهان رب جي، تات تنين جي لڳن،
اندر اُنهن جو اُجرو، ميرنه رکن من،
سيئي تار ترن، جن کي سائيهه سچ جي.

عثمان فقير:

عثمان فقير سنه ۱۷۷۸ع ۾ جامڙي ساڳي ضلع لاڙڪاڻي ۾ خيرمحمد جي گهر تولد ٿيو. فارسيءَ ۾ چڱي ماهريت حاصل ڪيائين. هي صاحب آباڻي ڪرت پوک جو ڪم ڪندو هو. درويش صوفين جي صحبت ۾ ٻه رهيو. نوشهري فيروز ۾ رهندڙ خواجه عبدالله کي پنهنجو مرشد مڃيائين. مرشد جي محبت سبب هو گهڻو وقت نوشهري ۾ گذاري ليو. درياهه ڪناري تي ڪيترا دفعا چاليها ڪيائين. درويش نانڪ يوسف جي صحبت ۾ ڪيس نصيب ٿي. هي صاحب روحاني رنگ ۾ رڱجي پيو. سنه ۱۸٦۰ع ڌاري هن درويش واليءَ سان وچي وصال ڪيو.

عثمان فقير سنڌيءَ ۽ هنديءَ ۾ ڪلام چيو آهي. سنڌس شروعاتي شعر ۾ مجازي عشق جي جهلڪ ملي ٿي:

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

Page # 220

اوڇائيءَ جي پروڙ پوي ٿي. صوفي جلال صاحب وحدت الوجود جو پيغام ڏئي ٿو:

جلال جوڳي سي چئجن، جي ٻولي ٻي نه ٻولين،
منجهيءَ وانگر دل ۾، وحدت ولوڙين،
هيرو جو سمنڊ جو، ڪنهن فڪل سان ڦولين،
اهي اندر ولوڙين، ٻاهر ڳولهن ڪين ڪي.

شاعر سچن جوڳين، فقيرن جو ذڪر ڪندي چوي ٿو:

جلال جوڳي سي چئجن، جي جهد ڪري جاڳن،
راتيان ڏينهان رب جي، تات تنين جي تن،
اندر انهن جو اجرو، ميرُ نه رکن من،
سيڻي تار ترن، جن کي ساڻيهه سڄ جي.

عثمان فقير:

عثمان فقير سنه ۱۷۷۸ع ۾ جامڙي سانگي ضلع لاڙڪاڻي ۾ خيرمحمد جي گهر تولد ٿيو. فارسيءَ ۾ چڱي ماهريت حاصل ڪيائين. هي صاحب آباڻي ڪرت پوک جو ڪم ڪندو هو ۽ درويشن صوفين جي صحبت ۾ پيو رهيو. نوشهري فيروز ۾ رهندڙ خواجه عبدالهادي کي پنهنجو مرشد مڃيائين. مرشد جي محبت سبب هو گهڻو وقت نوشهري ۾ گذارڻ لڳو. درياهه ڪناري لي ڪيترا دفعا چاليها ڪڍيائين. درويش نانڪ يوسف جي صحبت به کيس نصيب ٿي. هي صاحب روحاني رنگ ۾ رڱجي پيو. سنه ۱۸۶۰ع ڌاري هن درويش واليءَ سان وڃي وصال ڪيو.

عثمان فقير سنڌيءَ ۽ هنديءَ ۾ ڪلام چيو آهي. سندس شروعاتي شعر ۾ مجازي عشق جي جهلڪ ملي ٿي:

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

اڪڙ يون عزم ڪيڏو رکن دلڙي قاسائڻ دام ۾،
ديدان ڪنهين دستور سان موهيو وٺن هڪ مام ۾.

مرشد جي عنايت کان پوءِ سنڌس شعر ۾ تبديل آئي. هن صاحب تصوف جا خيال پنهنجي ڪلام ۾ پيش ڪيا:

پهريون پاڻ سڃاڻج پاڻ، سڀڪا صورت پوءِ سڃاڻي،
خلق الادم صورت سارو، پاڻ وساري ڪر تون نظارو.

شاعر پرينءَ جي ديدار ڪرڻ کان پوءِ سڀ ڪجهه ان صدقي فدا ڪرڻ ٿو چاهي:

گهوري گهوريان گهوٽ تان پنهل پسا يس پاڻ،
آريءَ سان عثمان چوي موٽي نه ڪنديس ماڻ.

سچن صوفين جي وصف جو بيان ڪندي شاعر چوي ٿو:
صوفي صافئون صاف خيال سان الف جڳائن ٿا،
خان خوديءَ کي ڪائن ٿا.
صوفي ڪن نا سر جو سانگو، لڳو نه جن کي عشق اٽانگو،
ڪپي اهي ڪوهه ڪاف، وهه واهه وک وڌائن ٿا!

عثمان فقير جي ڪلام ۾ فراق ۽ سوز ۾ آهي:
جانب مونکان دير نه جدا ٿي، ملڻ جا مون سان قول پڌا ٿي،
تو ريءَ هت ٿيم هيڻا حال.
اچي عثمان کي پرين ڪر پنهنجو، ٻيو نه وٺي ٿو ٻولڻ ڪنهنجو،
ٿنهنجا مونکي هت خواب خيال.

خليفو نبي بخش لغاري:

خليفو نبي بخش لغاري سنه ١٧٧٩ع ۾ تولد ٿيو. هي صاحب پير پاڳاري جو مريد ۽ معتقد هو. سنه ١٨٦٣ع ۾ هن

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

دنيا مان چالاڪو ڪيو. هن صاحب ميرن ۽ شاهه شجاع جي جنگ جو ذڪر پنهنجي بيتن ۾ ڪيو آهي. شاعر سنڌي سورمن کي سارا هيندي شاهه شجاع کي مخاطب ٿيندي چوي ٿو:

شجاع! ويهه م سنڌ، اوڏا اجهري اڀرا،
هتي رواب رند، ولن قلعي ڪوڏيا،
ڪونڌ قلعي جا ڪوڏ تا، نونڌ نچندا پس،
چڙي لن لرس، پلتبو شاهه پناه لي.

....

متي آرڙ اچ، ڪونڌر ڪنڌي آنيا،
اڙ ۾ پهلوانن کي، لڏيا ڏني نه لج،
پيٽيو وڃن پيج، سالو لين سامهون.

لعلو ليوڙي:

لعلو ليوڙي "حفيظ" هڪ الوزعيل ۽ قابل شخص هو ۽ هن صاحب سنڌي ۾ 'مومل راڻي' جو قصو بيتن ۾ چيو آهي. سندس بيتن ۾ ڏهه ڏهه ٻارهن ٻارهن مصراعون استعمال ٿيل آهن. سندس بيتن ۾ رس، رواني ۽ مهناج آهي. سندس 'مومل راڻي' جي بيتن ۾ سنيوگ شرنگار ۽ بيوگ شرنگار آهي. راڻو جڏهن مومل جي حالتن تي شڪ ڪري ٿو تڏهن هو اهڙين ڏٺيءَ کي التجا ڪندي چوي ٿو:

سوڍو اڻيو سنيري، ڪوهو ساهي ڪر،
سنڀاليو سمجهان کي لو ياڪ مڱي ياڪر،
لَ مهت ڏيارج مون ڏٺي، آهيان لو آڌر،
هاڻي هڪ هيڏن ۾، منهنجي يعب رکيج اوڙر.

سچو ايمه ايش نه ڪري ... ڪي مصراعون ايش

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

ڪيون ويو آهن. مٿي ذڪر ڪيو ويو آهي ته هن شاعر جا بيت
تمام لڏبا آهن.

مومل راڻي جي فراق ڦوڙائي ۾ سوز پيدا آلاپ آلاپيندي
چوي ٿي :

ساهه مهنجو سڙين، توکي سويل ٿو ساري،
آءٌ پرين ڏس پاڻ ڏي ڪو ننگ نهاري،
ڇڏي جيئاري، تون هيڪر وڃ حفيظ چئي.

حفيظ جي ڪلام ۾ سلاست ۽ فصاحت آهي.

اُميدعلي شاهه :

اُميدعلي شاهه قطب شاهه جو فرزند هو. هن صاحب پنهنجي
بزرگن جو ڪلام سهيڙيو. پاڻ به ڪجهه بيت چيا آهن. شاعر مير
غلام علي خان جي ثنا ڪندي ڪيس دعا ڪندي چوي ٿو :

ميرن موچارو هٿين، غلام علي گلزار،
هندسنڌڪيچ قابل، قنڌار، توکي ڏيهه پرينديا ڏاڙ،
هندن جا همت پڏي، آنڌا، حيدر هاڻ،
پرور تو سان پاڻ، آهي اُميد علي چوي،

....

ميرن موچارو هٿين، برڪت مديني جام،
توجي ڪهڙا ڪلام، سي اگهڙا در الله جي.

محمدعارف "صنعت"

محمدعارف صنعت سنه ١٧٩٠ع ۾ تولد ٿيو. کيس ننڍپڻ کان
شاعريءَ جو شوق هو. هي صاحب عربي فارسيءَ جو عالم هو،

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

زندگيءَ جو پويون دور گوشه نشينيءَ ۾ گذاريائين. سنڌس اوائلي تخلص عارف هو ۽ پوءِ وري 'صنعت' تخلص استعمال ڪيائين. فارسيءَ ۾ سنڌس 'ديوان صنعت' قابل ذڪر آهي. هن صاحب سنه ١٨٥٣ع ۾ وفات ڪئي.

محمدعارف صاحب شيخ سعدي جي 'ڪريما' جو سنڌي شعر ۾ ترجمو ڪيو. دنيا جي بقائيءَ جو ذڪر ڪندي شاعر چوي ٿو:

نه آهي بقا جڳ کي حاصل ابا،
وڃائج نه هي عمر غافل ابا،
نه رک دل، جو هي ماڳ آهي فنا،
جو اُن ۾ رهيو ڪونه غم کان ابنا.

تواضع مان کھڙو فيض حاصل ٿئي ٿو تنھنجو ذڪر ڪندي شاعر چوي ٿو:

تواضع ڪرين جي تون اختيار،
ٿئي خلق جڳ جي سندء دوستدار،
تواضع وڏائي تنھنجو مرتبو،
نه جڳ سج کان چنڊ کان پرتو،
تواضع آهي سر بلند جو پاڳو،
تواضع فقير اصل مرڪ ماڳو.

محمدعارف صاحب جي شعر ۾ نصيحت آميز نڪتا به آهن. مٿين مصراعن ۾ شاعر نوڙت اختيار ڪرڻ جي تاڪيد ڪري ٿو. شاعر ڪوڙ جو ڪندن ڪندي ۽ سچ ٻولڻ جي صلاح ڏيندي چوي ٿو:

پرو ناهه ڪم ڪوڙ ڏاران ٻيو،
ٿئي ناءَ ڪم ڪوڙ مان جنهن ڪيو،

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

Page # 225

ادا ڪيم ڳالهاءِ لون ڪنهن سين ڪوڙ.
جو ڪوڙي جي منهن ۾ سدا آهه ڌوڙ.

محمدعارف صاحب جو شعر سليس ۽ فصيح آهي.

محمد صديق ميمڻ 'سنڌ جي ادبي تاريخ' ۾ ڪن عالمن جو ذڪر ڪيو آهي، جن ارڙهين عيسوي صديءَ ۾ عربي - فارسي تصنيفن جو سنڌي شعر ۾ ترجمو ڪيو آهي. سندن اهي تصنيفون اسلام جي عقيدن سان وابسته آهن. انهن شاعرن جو تمام مختصر ذڪر ڪجي ٿو:

مولوي عبدالسلام: مولوي عبدالسلام صاحب 'شمائل نبوي' عربي تصنيف جو سنڌي نظم ۾ ترجمو ڪيو. هن نظم ۾ شاعر حضرت پيغمبر ڪريم صلي الله عليه وسلم جو تفصيلوار ذڪر ڪيو آهي.

مولوي مهرو: مولوي مهرو صاحب سنه ١٧٩١ع ڌاري 'تفسير پاره عم' تصنيف ڪيو، جنهن ۾ هن صاحب قرآن شريف جي سمجهاڻي شعر ذريعي پيش ڪئي.

مولوي علي اڪبر: مولوي علي اڪبر سنه ١٧٩٨ع ۾ 'حسن الموال وبخل اللموال' تصنيف ڪيو جنهن ۾ هن صاحب زڪوات ۽ خيرات بابت چٽي سمجهاڻي شعر ذريعي ڏني.

مولوي احمد: مولوي احمد ١٧٩٨ع ۾ 'روضة الشهداء' فارسي تصنيف جو سنڌي بيتن ۾ ترجمو ڪيو. هن تصنيف ۾ شاعر امام حسن ۽ امام حسين جي حياتيءَ جو سربستو احوال ڏنو.

محمد ابراهيم نتوي: محمد ابراهيم نتوي سنه ١٧٩١ع ۾

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

'هدايت المريدين' تصنيف ڪيو، جنهن ۾ شاعر سنڌي بيتن ذريعي نفي اثبات، نقش بندي طريقي تي روشني وڌي.

مولوي ولي محمد : مولوي ولي محمد سنہ ١٨٠۴ع ۾ عربي تصنيف حڪايت الصالحين جو سنڌي بيتن ۾ ترجمو ڪيو جنهن اخلاق ۽ روحانيت بابت هدايتون ڏنل آهن.

ارڙهين عيسوي صديءَ ۾ شاعر شيخ حمر سنڌيءَ ۾ شعر چيو آهي. سندس ڪلام ۾ شرنگار رس آهي ۽ ساڻ ساڻ حقيقي عشق جو به ذڪر ڪيل آهي. ان دور ۾ شيخ ابراهيم به ڪي قصدين لکڻ ۾ ڀهڻجو فني جوهر ڏيکاريو آهي. هن صاحب بيت به لکيا آهن. نور محمد خستہ، مرزا تقي، حافظ علي ۽ ميان چتن غزل جي صنف کي مالا مال ڪيو.

حافظ علي : حافظ علي فارسي ۽ سنڌيءَ ۾ شعر چيو آهي. سندس شعر جون ڪي مصراعون پيش آهن :

آهه اسلام ڪوٽ ۾ منهنجو مرد مومن مجاز جو مهندار،
ڪنهن سچا تو نه ڪنهن سچاڻڻ جو، معرفت جي سندس مقدار،
سڪ وارن سبق سرئو سلام پرت وارن پسيو پراهون پار.

ميان چتن : ميان چتن ٺڪر جو رهواسي هو. هن صاحب سنڌيءَ ۾ چگو ئي شعر چيو آهي مگر اهو دستياب ٿي نه سگهيو آهي. شاعر جانب جي جدائيءَ ۾ چوي ٿو :

پراهون پرين پيو نه پانب پرو،
سڪا سند سيني کي سرئو سرو،
ونيون واجهه ويتر وجهن واءِ واءِ،
ڪري قرب واپوڙين ڏي ورو.

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com Page # 227

ميان صاحب ڏنو: ميان صاحب ڏنو ارڙهين عيسوي صديءَ ۾ شڪارپور سنڌ ۾ تولد ٿيو. هي صاحب عربي ۽ فارسيءَ جو عالم هو، پڙهائي ڪري پيٽ ڏذران ڪندو هـو. هن صاحب سنه ١٨٣٤ع ڌاري وفات ڪئي. ميان صاحبڏني صاحب سنڌيءَ ۾ شعر چيو آهي. سنڌس ’ٻيهه اکري‘ مان ڪي ٻند پيش آهن جن مان سلاست ۽ رواني پڌرو ٿئي ظاهر آهي. شاعر ڏٺيءَ دردناڪ نموني سان عرض ڪري ٿو:

ٻاڏائيندي چوي ٿو:

جي خطائون جي هتائون مون ٿيون معافي ڪريج،
عيب عاصيءَ جون ڍنگايون، ڏوهه ڌاريءَ ڍڪيج،
پاڪ پارس! پانهنجي فضلئون وڙئون راحم! رسيج،
ترت سوتڪ تار ۾ وڃن وسيلا! هٿ وٺيج.

آخوند محمد ٻچل ’انور‘: محمد ٻچل ’انور‘ عيسوي ارڙهين صديءَ جي پڇاڙيءَ مٽياريءَ ۾ آخوند محمد صالح جـي گهر تولد ٿيو. هن صاحب سنه ١٨٦١ع ۾ وفات ڪئي. انور صاحب غزل ۽ ٻيهه اکري تصنيف ڪيون. شاعر پروردگار جي صفت ڳائيندي ڪيس عرض ڪري ٿو:

الف هڪ الله جـي سارهه صفت بيشڪ جڳاءِ،
خلق جـو معبود مالڪ آهه آگـو عالماءِ،
رب! پنهنجي رحم سان ڌاريءَ پنهنجي تون تڳاءِ،
روز رازق روز شب سڀ خلق کي روزي رساءِ.

قنبرعلي شاهه پاڏائي ”شريف“ :

قنبرعلي شاهه پاڏائي سنه ١٧٩٤ع ۾ ٻچل شاهه جـي گهر لاڙ ۾ پاڙ مڪان ۾ تولد ٿيو. ننڍپڻ کان ئـي سنڌس صحبت درويشن سان هئي. نفس کي مارڻ لاءِ هن جيءَ کـي جفائون

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

Page # 228

ڏنيون. هن صاحب ڪيترو وقت سکون ۽ عبادت ۾ گذاريو.
کيس چار فرزند هئا. سندس ٻيو نمبر پٽ عبدالقدوس شاهه
شاعر هو.

درويش قمبرعلي شاهه پنهنجي دؤر جو اعليٰ شاعر هو. هن
صاحب شاهه لطيف ڀٽائيءَ وانگر بيت ۽ وايون لکيون آهـن.
سندس سمورو ڪلام 'شاهه شريف پاڙائيءَ جو رسالو' ۾ آهي؛
جنهنجو مهتمم ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ صاحب آهي. رسالي
۾ ۱۲٦۸ بيت ۱۱۲ وايون ڏنـل آهن. شاهه صاحب جيـان
قمبرعلي شاهه جو ڪلام به ۲٦ سرن ۾ ورهايل آهي جيئن تـ
سر سسئي، سر سهڻي، سر ساموندي، سر ڪلياڻ، سر سارنگ،
سر سورٺ، سر پورب، سر رامڪلي، سر آسا، سر مارئي، سر
کنڀات، سر آسا وغيره. اِهو ڏيکاري ٿو تـ قمبرعلي شاهه کي بہ
موسيقيءَ جي چاڻ هئي ۽ سماع جو شوق هو.

قمبرعلي شاهه جي ڪلام ۾ تصوف جا باريڪ نڪتا سليس
ٻوليءَ ۾ سمجهايل آهن. سسئي پنهونءَ جي جستجوءَ ۾ ڏکہ ڏاڍا،
سور سختيون سهندي آخـر پنهنجي انـدر ۾ ئي پنهونءَ کـي
ڀسي ٿي:

پنهون ڏٺائين پاڻ ۾، اوڏو ڪـان اوڙاح؛
سورن ساڻ صلاح، سکہ پريان ٿان صدقي.

سهڻي بہ من ۾ محبوب ميهار جو مشاهدو ماڻيندي چوي ٿي:

منهنجي من ميهار، ٿرهو پچان ڪوڙڪو
ساهڙ جام ستار! اُڪارين اوڙاهه ڪـان.

شاهه لطيف ڀٽائيءَ جيان قمبرعلي بہ فراق جـو شاعر هو،

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

Page # 229

سنڌس ڪلام ۾ سوز ۽ گداز آهي. سسئيءَ پنهونءَ جي فرقت ۾ چوي ٿو:

آءٌ جڏاڙئي جٺن ري، ڏهلا ڏينهن ٿيام،
مادر مينهن وٺام، ڦوڙائي فراق جا.

....

آيل پنيان اڃ منهن مٺو هٺن سان،
پنهو نيائون پار سين، جٺن آيو سنجه.
ڏيرن ڏنو ڏ منجهه، مون نماڻيءَ کي جيڏيون.

سر ساموندي ۾ وڇاري جي ور هڻي ويوگ ۾ ويٺت پڪاري ٿي:

الله سي اچن ڏني جني ڏينهن ٿيا،
سائين ساموندين، واءِ سٽائو وارئين.

....

مون ابني تڙ ڪنار پرين پڳهه چوڙيا،
ڪڏهن ايندو يار، ساموندي شريف چئي.

مومل راڻي جي جدائيءَ ۾ برهه جي برسات وسائي ٿي:

سوبا تنهنجي سڪ جو، مٺي مون مينهن،
راڻا تنهنجو نينهن، وئيو ويني آهيان.

سر پورب ۾ شاعر ڪانوَ کي نينهن جو نياپو ڏيندي چوي ٿو:

آ ڪانگا لڏ لوڏ، ڏي سنيها شريف چئي،
جن سان هينڙي ڪوڏ، سي ڪڏهن ايندا سپرين.

شاعر پنهنجي ڪلام ذريعي سالڪ کي سهٽيون صلاحون

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

۽ ڏنيون جن تي عمل ڪرڻ سان ڪيس روحاني فيض حاصل ٿيندو:

ڪرڻ توڪل تـار ۾، ساجو جهل سڪان،
ساري ڪـرڻ شريف چئي، سفر جو سامان،
ڌان نہ ڏسين طوفـان، سمنڊ سنڌي سير ۾.

......

ساموندي تو سنجهين ساجو جهل سڪاڻ،
پورينڌي ان پار ڏي، پاڻ نہ ڪٽج ساڻ،
چل وڃائي جاڻ، وحدت جي درياه ۾.

سالڪ کي روحاني راه ۾ پاڻ فنا ڪرڻو آهي، تڏهن ئي هوُ دلبر جو ديدار ڪري سگهندو. سالڪ کـي سستي ڪرڻ نہ جڳائي:

ويهہ م ويرم ۾ ٽڪي، پاءِ وڏندي وک،
توڏا وڃن تک، پر تـــ ڀڄين سستي.

سڪ اسم ذات آهي پـــر شاعر اُن کي آڪار ڏئي سهڻي انداز سان پيش ڪيو آهي:

سڪ سمهڻ ڪين ڏي، نڪو ڪري سڪ،
ڏوري ڏسي ڏک، جتي پريــن جو.

شاعر مارئيءَ جي محبت جو ۽ مارئي چتر چٽيو آهي:

مليـر جنهجو ماڳ، سا ڪيئن وهي سيج تي،
سانگيڙن جو شريف چئي، ساري ٿي سهاڳ،
جيڪر پريس پاڳ، تہ وري وڃي وڙهہ ڏي.

قنبرعلي صاحب جـــي شعر ۾ سلاست ۽ فصاحت آهي.

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

تجنيس حرفي ۽ تشبيهن جو پڻ چڱو استعمال ٿيو آهي. شاعر
نيٺ سنڌي ۽ محاورن جو استعمال ڪيو آهي.

تشبيهه:

من موتيءَ جيان مهاريو، وينجهارن وڌي.

......

نوريءَ جو نراڙ، چمڪيو چوڏهينءَ چنڊ جيئن.

سيٺ نهالچند

جيون چرچو:- سيٺ نهالچند جو جنم سنه ١٧٩٨ع ۾ مانجهو
ضلع دادو سنڌ ۾ شري لکميچند ڀاروائي جي گهر ٿيو. ڀاروائي
پريوار آڪاهتو ڀٽيائتو پريوار هو. هن پريوار ۾ پيڙهه به پيڙهي کي
اهڙا لعل پيدا ٿيا جن پنهنجي ستڪرمن دوارا نه صرف پنهنجو
پر سنڌي جاتيءَ جو شان وڌايو.

سيٺ لکميچند پراپڪاري ۽ ڌارمڪ ورتيءَ وارو شخص هو.
گهر جي ڌارمڪ واتاورڻ سبب بالڪ نهال تي ڪافي پرڀاءُ پيو.
وديا پرائيندي هي پيارو ڌرمي پستڪ پڻ پڙهندو هو. جوان ٿيو
ته ڪيس حيدرآباد جي سيٺ خوشحالداس ڀارومل جي نياڻي
جيٺي بائيءَ سان شادي ڪرائي وئي. شري نهالچند پنهنجي
پتاجن وارو ڌنڌو ڌاڙي سنڀاليندو هو. ڪوٽڙي، ڪراچي، سکر
۽ ٻين ڪيترن شهرن ۾ سندن ڪوٺيون هيون. ڪين پنهنجا باغ
باغيچا هئا. شري نهالچند دان پن ۾ دل سان ڪندو هو.

ڪيترن سالن تائين شري نهالچند کي اولاد ڪونه ٿي، جنهنڪري
سندس من ۾ وئراڳ ورتي پيدا ٿي. ڪيس سنساري پدڙن ۽
ڪمن ڪارڻ مان ڪنارائي اچي وئي سندن باغ ولاس ۾ ڪيترائي

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.
Gul Hayat Institute

www.drpathan.com

Page # 232

سنت مهاتما گهڻي ڌياني ايندا هوا، شري نهالچند انهن سنتن مهاتمائن جي سيوا ڪندو هو، سنتن کهان گهڻا اٺاندو هو. سنت نه ... ڪالي جو سنگ ۽ سيوا ۾ زندگي اُن سر ڪرڻ لڳو ۽ ڏاڍي وهنوار ۾ ڌيان ڪونه ڏيندو هو.

سنه ١٨٦٤ع ۾ مهاتما گلابداس جو هڪ شش سنڌ ۾ آيو هو، جو ڀون سنت هو، ڪوس سڏيندا هئا مهاراج پرمهنس جي. شري نهالچند جڏهن به مهاراج پرمهنس جي ويجهو آيو انهن ملاس ان جو رنگ چڙهندو ويو، شري نهالچند جا پاڳ ڪليا جو پرمهنس گرو پڻ لڌس. جڏهن ڪوس آئي گيان جي اوڙ ڏني.

٤٥ ورهين جي عمر ۾ شري نهالچند کي پٽ سدنان ٿي جنهن جو نالو شري وشنداس رکيو ويو. ٿورهئين ۾ رهندي اسن شري نهالچند جي ورلي مالڪ ۾ رهي. ڏاڍي ڏاڍي انڍيالمڪ رنگ ۾ اهڙو نه رڱجي ويو جو هن کي سيٺ نهالچند جي بدران نهال لعل سڏڻ لڳا.

سنتن جي سنگ ۾ نهالچند سيٺ مان سنت ٿي پيو. سنت نهالچند جا ڪيترائي هندو ۽ مسلمان شش شرڌالو ٿيا. سنه ١٨٦٥ع ۾ سٺهٺ سالن جي عمر ۾ هي پراڻو جو پيارو پرماتما جي پار ڏانهن رمندو رهيو.

شري نهالچند پڳتي پاوتا، سنگرن جي ڪهڙي ۽ واڻي وڙي ۽ جي امنگن ۾ آڇي هندي ۽ سنڌي پاشا ۾ ڪجهه پڃن ۽ سلوڪ لکيا آهن، جي "رتن جوت" پاڳي پهرين ۾ سنگره ٿيل آهن، ان پستڪ جو سمپادن ڪيو آهي سنڌي ۽ جي ڪوجهنڪ پاڻ شري موتيرام سترمداس راموڻي.

شري نهالچند پهچي ستگرن تان وار وار قربان ٿيڻ چاهي

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute

تون جن ڪيس رام جي راهه ٻڌائي. ڪوي ۽ جو اهو وشواس آهي ته سچو ستگرو ئي شانتي بخشيندو، من جي ڇڪتاڻ گهٽائيندو ۽ دلبر جو درشن ڪرائيندو.

نهال وڃان تنهن تان صدقي،
جيڪو راهه ٻڌائي رام جي،
نهال چوي ڏيندو ستگرو ساچو دلاسو من کي؛
من کي ووء، جيڪو راهه ٻڌائي رام جي.

سيٺ نهالچند چوي ٿو ته منهنجو ٻخت ٻالا آهي جو مهاراج پرمهنس ستگرو ۽ روپ ۾ پراپت ٿيا آهن.

نهال وڏ ڀاڳي، پرم هنس گر پائيو.

شري نهالچند سادڪ کي صلاح ڏيندي چوي ٿو ته گروءَ کان گيان پراپت ڪري، سنيهه جو چشمو پائي ساڌنا ڪر ته توکي آتمڪ آنند روپي ميوو ملي.

وڃي گيان گروءَ کان، چشمو چاڙهائي،
چم جو چيرائي، ته نهال ميوو ماڻ تون.

سنت نهالچند جي سنڌي ڪوتا ۾ سندس اداراشنڪ ويچارن جي جهلڪ ملي ٿي.

سنت نهالچند اَنوسار برهم اَسانکي پنهنجي اَکين کان ٻ وڌيڪ ويجهو آهي پر اَسان پرماتما کي پاڻ کان پري سمجهي وينا آهيون.

جسڪو جانو جيءَ پري، سو نهال اَکين اوڏڙو

جيو برهم کان جدا ڪين آهي. پنجن تتن جي پتلي ۾ به پاڻ موجود آهي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.
Gul Hayat Institute

جاءِ جانب يار، سو، ذرو نہ جيءَ جدا،
پنجتن پاڪ خدا، ويٺو توءِ وجود ۾.

جيئن جنهن ٻرهم جي کوج ۾ آهي سو سو ئي ۾ ساڪي روپ آهي.
سنت نهالڏنہ جيئن کي سمجهائيندي چوي ٿو تہ پنهنجي آتم
سروپ کي سڃاڻ، تون ساڪيات ٻرهم آهين:

تون جو ڳولين تات سو مولا ملڪن ۾ پيو،
سمجهي ڏس سروپ کي، صاحب سو ساڪيات،
نهال پاڪين پاڪ، تن مڙوئي تنهنجو.

سيٺ نهالڏنہ پرماتما کي آرتا ناڪنڊي چوي ٿو تہ
منهنجي جيون روپي ٻيڙي جڻ ڪاڳر جي ٻيڙي آهي جا
ڪڪرمن ۽ ڪچ روپي پٿرن سان ڀريل آهي ۽ هن سنسار
روپي ساگر ۾ ترشنائن جو تيز وهڪرو آهي. اهڙي استٿيءَ ۾
منهنجي جيون جي ٻيڙي ٻڏي ويندي. اي پرماتما! تون
منهنجو مددگار ٿي پنهنجي رحم سان هن ٻيڙيءَ کي پار لڳاءِ.

نهال ٻيڙي ڪاڳر جي، پٿر ڀار ڀري،
هڪڙو زور جل جو، ٻيو لهرن مانهہ پڙي،
همراهہ تنهنجي هري، منهنجو ٻيڙو تارين پاڇهہ سين.

......

Gul Hayat Institute

ڏاڍي ۽ لوڏ ۽ لهر جو ٻيڙي پراڻي،
صاحب ٿي ساڻي، ٻيڙو تاڻين پاڇهہ سين.

پرماتما جي پيار جا پانڌيڙا مات ڪري نڌا وهن. اهي
اڻٿي پهر رب جي راهہ ڏانهن رمندا رهن ٿا. هو اياڻي ورن
ارٿات هندو چاهي مسلمان سڀني کان پرماتما کي پراپت ڪرڻ
جو رستو پڇن ٿا تہ من ڪٿان نہ ڪٿان واليءَ جي وصال جو
ڏس ملي پوي:

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

جن جو عشق الله سين، سي وهن نه ماٺ ڪري،
پچن ورن اديان، من ڪو ڏس لڌي.

جن کي پرماتما جي پسڻ جي اِڇا آهي سي جڳت ڪان منهن موڙي ارڻات وشيه واسنائن جو رس ڇڏي، پنهنجي انتهڪرڻ ۾ اُي دويه جوتيءَ جو درشن ڪن ٿا:

چاهه جنهينڪي چت ۾، سي جڳ مان ڪن ڇات،
نهال لالن لات، پاتو درسن ديهه مان.

سنساري سمبنڌن يا جڳت جي پدارٿن سان پريت رکڻ دکدائي آهي. سڀني سان سک جو ناتو ڳنڍڻ سکدائي آهي. پرماتما جو پريم اُي پڪو ۽ سچو پريم آهي؛ تنهنڪري ڪوي نهالچند پرماتما سان پريم جو ناتو جوڙڻ جي صلاح ڏيندي چوي ٿو:

شاهن سان سڀي رکج، راند رهاڻ جي،
ڪنهين ڪج تون ڪام ڪا، حب ۾ هاج ڪڍي،
رکـه سا پريت پڪي، نهال تون نام سان.

ڪاويه روپ جي لحاظ کان سيٺ نهالچند سامي صاحب دلپت جي سلوڪن جي پرمپرا کي اپنايو آهي ۽ کي اورا پڻ لکيا آهن. سندس ڪلا پکش ڪمزور آهي. ڪٿي ڪٿي تجنيس حرفيءَ جو استعمال ٿيل آهي.

رمضان ڪنڀر:

رمضان ڪنڀر عيسوي ارڙهن صديءَ جي پڇاڙيءَ ۾ سيوهڻ تعلقي ۾ ٽلٽيءَ جي پرسان آمڙن ڳنيرن ڳوٺ ۾ تولد ٿيو. ٺٽن شهر جي عالمن سان سندس صحبت ٿي ۽ اُنهن مان فيض حاصل ڪيائين. هي ڪنڀارڪي ڪرت ۽ پوک ڪندو هو.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

سنہ ١٨٥٠ع ڌاري فتحپور ۾ وفات ڪيائين.

رمضان صاحب سنڌيءَ ۾ مولود، ڪافيون ۽ معجزا چيا آهن. مولود ۽ معجزن ۾ رسول ڪريم صلي الله عليه وسلم جي ثنا ڳائي اٿس ۽ ساڻ ساڻ سالڪن ڪي سهڻيون صلاحون ڏنيون اٿائين. مثال ’هرڻي‘ واري معجزي ۾ شاعر سالڪ کي چوي ٿو:

انت پنهنجي عشق جو، سڌ ڏس نـه ٻئي ڪنهن کي ڏجي،
حب هنئين منجهه حال هردم، ڪل نہ وڃي ڪنهنسان ڪجي،
جاڪون جئين دم زندگي، ناڻو نباهي نينهن ڪجي،
نفس مدعي نور ناقص، ڏيءَ نـه ڪنهن ڏپ ڪان ڏجي.

رمضان صاحب جي ڪلام ۾ سوز ۽ درد آهي. خاص ڪري ڪافين ۾ سنڌس فراق ۽ درد جي جهلڪ ملي ٿي:

هڪ قوڙائو فراق فلق، ٻيو ڳرهڻ ڳالهه ڳري ٿي،
ڪريان آهه اداس اٻر، منکي چوندو لوڪ چري ٿي،
چڪي چاڪ پڻام، الله شل آڻيندو!

رمضان صاحب جي شعر ۾ تجنيس حرفي ۽ تشبيهن جو چڱو استعمال ٿيو آهي.

تشبيهه:

سي ڪاميو وڃن خاڪ ٿيو، ٻيو اتنگن جان،
جئن چندن وڻ چاڪو، لئن پرت ٻيڇ ٻيا.

٩٣ محمد اشرف شاهه قريشي:

پير محمد اشرف شاهه قريشي سنہ ١٨٠٢ع ڌاري ٽنڊي الهيار جي اڪرم ڳوٺ ۾ شيخ محمد غوث جي گهر تولد ٿيو. والد

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com
Page # 237

جي ڳداري وچڙ بعد ھي ڪاماري ۾ اچي رھيو. ھي صاحب ڪامل درويش ھو. ھــن درويش ڪافيون، بيت، مولود ۽ مداحون لکيون آھن. سندس ڪلام ۾ سلاست ۽ فصاحت آھي. شاعر إنسان کي بيدار ڪندي چوي ٿو:

لون لون لکين لڙ ڏيهي، ھي ڏيھ نہ چاڳج پنھنجو،
حب وطن جي غالب جن کـي،
ناھ جميعت کـا ٿر ڻن کـي.

شاعر سسئيءَ جي روپ ۾ پنھنجي فراق واري حالت جو ذکر ڪندي چوي ٿو:

ويندي ڙاڻن رت ياد سدا جيءَ ۾ جت،
سو وري ڪڏھن وساريان.
آڏيءَ رات اُتي ويا آڀل پيرم نہ اُت،
سرھو سات سنگت تي ساريان.

اعليٰ شاعر وسيع دل ٿئي ٿو. ھو سڀ جو خير خواه ٿئي ٿو. شاعر پير محمد اشرف شاھہ پڙ بادلن کي مخاطب ٿيندي چوي ٿو:

بادل وسي ڪري وس، ڌ عالم آسودو ٿئي،
پٽ پٽ سرن سنڌ ۾ وڄن جال جرس.

ھن بيت مان شاعر جي حب الوطني بہ ظاھر ظھور آھي. شاعر پاڪنبلي پيرن تي طنز ڪندي چوي ٿو:

نالـو پنھنجو پير سڏائين،
مڪر ڪيو ٿـو مريد ڳڏائين،
اسباب سـان اُت لڏائين،
پـري در جو پيريءَ جو.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

حافظ حاجي حامد:

حافظ حاجي حامد ١٨٠٢ع ۾ محمد هاشم جي گهر ٺٽو شهر ۾ تولد ٿيو. ننڍي هوندي ماتا جي بيماريءَ سبب نابين ٿـي پيو. سندس حافظو تمام تيز هو. قرآن شريف ۽ ياد ڪيائين. مديني شريف جي زيارت ۾ ڪيس نصيب ٿـــي. پرورش ۽ حڪمت ڪندو هو. هن صاحب موزون شاعري ڇڏي آهـي. وزن بحر جي لحاظ کان سندس شعر پڪو پختو آهـــي. شاعر پنهنجي زندگيءَ جو تلخ تجربو پيش ڪندي چوي ٿو:

محرم نه ڪو ۽ منهنجو، هي سوُر ڪنهن سڻايان،
اغيار سين اهو ڏک، چو ٿـــي پڌر نه پايان.

حافظ صاحب جي شعر ۾ مجازي عشق جـــي جهلڪ پڻ ملي ٿي:

منهن مثل مهتاب محبن، آهه نسور و نـور ميان،
مت نه ملاحت ٿين، ملائڪ حسن نه اهڙو حور ميان.

شاعر پنهنجي محبوب جي جدائيءَ جـــو تصور ڪندي، محبوب کي مخاطب ٿيندي چوي ٿو:

مٺو چاڙ مونکي، جي وڃين وٺار،
پرين ٿـو پاڻان جدائي عشر:

من جي مرض جو علاج محبوب وٽ ئـي آهي. ان ڪري شاعر پنهنجي پرينءَ کي التجا ڪندي آکي ٿو:

ويا سب ويڄ لائي وس، پريتم تون حال منهنجو پس،
نه ڏاهن کان ٿڻي تو ڏس، اندر جي غم اگهائيءَ جـــو.

حافظ صاحب جي شعر ۾ سلاست ۽ تجنيس حرفي آهي:

سانڍيڻ نه سڪ سهان ٿـو، مشهور ٿي محبت،
نئون عشق ڪيو نظارو لڳي پرت ڪيئن لڪايان.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

Page # 239

ساڌن ٻچل شاهه:

هي درويش دل اِنسان سنه ١٨٠٧ع ڌاري مانجهڻ ۾ ڄائو. ننڍپڻ ۾ ئي ڌڻيءَ طرف رغبت هوندي هيس. هڪ دفعي مانجهڻ ۾ سيٺ نهالچند وٽ سنت گلا ٻداس جو ششيه اچي رهيو. ٻچل شاهه جي اُن سان صحبت ٿــي وئي. شهر ڇڏي وڃي جهنگ ۾ رهيو. پوءِ ٽــه سالن جا ســال سفر ڪيائين. ڪيس الف شاهه نالي درويش مرشد روپ ۾ مليو، جنهن ڪيس روحاني فيض رسايو. مرشد، مريد ٻچل شاهه کي حڪم ڪيو ته وڃي سکر وساءِ. مرشد جــي فرمان موجب ٻچل شاهه سکر ۾ لئنسڊائون ٻرج جي ڇيڙي وٽ اچي خيمو کوڙيو. مدت ٻعد اُتان اچي سنڌو نديءَ جي ڪناري تي اچي ڏيرو دمايو. جنهن کي فقير ٻچل شاهه پريم نــگر يا حياتنگر سڏيندو هو. الله جي عبادت ڪندي ٻچل شاهه رچي راس ٿيو. سندس جاءِ تي سماع جون محفلون لــڳنديون هيون. سوين سوالي سجدا ڪرڻ ايندا هئا. ڪيترا درويش جيئن تــه سائين ولا يترام، سائين جيوتسنگهه، پاروشاهه، ٻيدل ٻيڪس ۽ ساڌس گڏ روح رهاڻ ڪرڻ ايندا هئا. ٦ مئي سنه ١٩٠٦ع ۾ هـــي درويش ڌڻيءَ جي گود ۾ وڃي سمايو.

Gul Hayat Institute

سائين ٻچل شاهه ڪافي ڪافيون ۽ ٻيت چيا آهـــن مگر سندس مڪمل ڪلام ميسر ٿي نه سگهيو آهي. سندس ٿورا ڪي ٻيت ۽ ڪافيون مِلن ٿيون جنهن ۾ سندس صوفيانه خيال ۽ فيلسوفانه نڪتا ملن ٿا. اِهي ٻيت ۽ ڪافيون هن درويش وجد واري حالت ۾ چيا آهن. دنيا يعني مايا جو ذڪر ڪندي ٻچل شاهه چوي ٿو:

دنيا دو رنگي دلدار وئنا وانگر نچي،

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

سهڻين رنگ تماشا ڪري ٻـاز ٻهري ٻچـي،
ٻچل ڪنهن سو رمي سچي، ڪچي ڇڏيا ڪن ڪميني جا.

عمر گذرندي ٻڍي وڃي انسان ٻاڙاڪي نثر ٻچائي. تنهنڪري فقير ٻچل شاهه چوي ٿو:

ٻاڙ ٻنهنجو ٻاڙ ۾ جن ڏٺو نه ٻيهي،
ٻچل هن ٻناق جي ڪل تنهين ڪيهي،
وهامي و ٻڍي، وڃي گهڙيون ڏس گهڙيال جون.

شاعر صوفين جون خوبيون هيٺ ڏنل ڪافيءَ ذريعي ٻيان ڪري ٿو:

صوفين صفا ڪيو ڏوئي، اندر ٻنهنجو اجارن ٿا،
من ۾ مڇ محبت وارو دونهون درد دکائن ٿـا،
لوڪون لڪائي لڪ اندر جو، ٻاهر ٻاق نه ٻڌائن ٿا،
ٻتنگ ٻيڇ ٻرين سان ٻائي محبت مڇ مچائن ٿا،
ٻچل ٻرهه واري ٻات ڪنهن کي ڪين ٻتائن ٿـا.

ٻچل شاهه سالڪ کي هستي وڃائڻ جـي تاڪيد ڪندي چوي ٿو:

وڃائي تون وجود کي ٻاڙون ٻاسي ٿيءُ،
هڏهن ڪونهي هيءُ، هو ٻڙ ناهي هن ري.

ٻچل شاهه جي ڪلام ۾ مينتاج ۽ موسيقي آهي.

حمل فقير لغاري:

حمل فقير ڳوٺ ميرخان لغاري خيرپور رياست ۾ سنه ١٨٠٩ع ڌاري رحيم خان جي گهر ڄائو. رحيم خان کي چار فرزند اڳ ٿي ڄڻا. هي سندس ٻنجون فرزند هـو. رئيس ميان سعيد خان

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

پنهنجي حڪومت جي اياماڪاريءَ ۾ حمل کي ٻارنهن سالن گڏ رهائي ڪيس پارسي تعليم ڏياري. حمل، ڳوٺ ميرخان لغاريءَ ۾ مڪتب ڪوليو. هن ۾ شاديون ڪيون. پهرين عورت مان ڪيس هڪ فرزند ۽ هڪ نياڻي ۽ ٻي عورت مان ۾ نياڻيون ڄاوس. حمل هڪ قابل هنرمند اُستاد هو. حمل کي شاعريءَ جي ڏات عطا ٿيل هئي. حمل پير صاحب علي گوهر شاهه جي صحبت ۾ آيو، جو پنهنجي دؤر جو چڱو شاعر، عارف ۽ عالم هو سندس تخلص اصغر هو. حمل جو ميرن، پيرن ۽ درويشن سان ڪافي رسوخ هو. ميرن مٿس خاص عنايت ڪئي جو گهر و ٻني ڪيس پيش ڏيندا هئا. حمل ڪڇهريءَ جو ڪوڏيو هو. حاضرجوابيءَ ۾ پنهنجو مٽ پاڻ هو. هي خواج محمد حسن جو مريد ٿيو. هن سندن ثنا ۾ ٿي مداحون چيون آهن. پير پاڳاري سان ٻـ حمل جي حب ۽ عقيدت هئي. سنه ١٨٨٣ع ۾ حمل هن فاني دنيا مان گذر ڪري ويو. درويشن ۽ فقيرن جي صحبت ۾ گذاريندي حمل پاڻ ۾ فقير ٿي پيو.

حمل فقير سنڌي ۽ سرائڪيءَ ۾ ڪلام چيو آهي. سندس سمورو ڪلام 'ڪليات حمل' ۾ سهيڙيو ويو آهي. جنهن جو داد ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ کي آهي. حمل عروسي شاعريءَ سان گڏ سنڌي بيت ۽ ڪافيون ۾ چيون آهن. حمل شاهه لطيف کان متاثر ٿي شاهه وارين عشقيه ڪهاڻين جو ذڪر پنهنجي بيتن ۾ ڪيو آهي. سندس ڪلام ۾ تصوف جي تاثرات آهي، محبت جو مذڪور ۽ برهه جو بيان آهي. حمل کي شروعاتي دؤر ۾ مجازي عشق جي چڻنگ لڳي، سو سندس ڪن بيتن مان ظاهر ظهور آهي:

مونکي ماءُ! مجاز، چڻي تان چيٽيون ڪيو،

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

آيل ڪم نہ اُجهي، نڪا نفل نماز،
حمل حبيبن جــي رمـــز چڱائم راز،
الستي آواز، منهنجو چت چريو ڪيو.

شاعر حمل هڪ ٻئي بيت ۾ آکي ٿو تہ مان منهنجي محبوب جي ملڪ مان آيل ڪاري ڪتيءَ مٿان ٻـــ سڀ ڪجهہ قربان ڪري ڇڏيان:

ٻريان سنڌي ٻار جي ڪتي اچي ڪاري،
نہ هوند سڀ لغاري ان ڪتيءَ تان قربان ٿيون.

حمل مجازيءَ تان موٽ ڪائي حقيقي عشق جـــي راهہ ۾ اڳتي وڌيو ۽ چيائين:

ڪريون عبادت ڏينهن ۽ رات حاصل ڪريون حق جي ذات،
شرع موافق ڪريون عبادت، صحي سڃاڻون شـان شريعت.

حمل حقيقي عشق جي راهہ ۾ هلندي شريعت ۾ شرڪ نہ آندو طريقت کي ترڪ نہ ڪيو، معرفت جي مام کي ڄاڻو ٻرپنءَ کي پاڻو.

روحاني راهہ ۾ ڪامل مرشد جـــي سخت ضرورت آهي. مرشد جي ثنا ڳائيندي شاعر حمل چوي ٿو:

مرشد آهين مشڪل ڪشا راهہ رفيق و رهنما،
سڄ عرض آزي التجا فـرياد رس يـــا مرشدا!
مرشد مدو ماهہ تون، هيڻن سندو همراهہ تون،
ٻي راهہ کي ڪر راهہ تون، فرياد رس يا مرشدا.

مرشد ئي حق جي راهہ ڏيکاري دنيا جـي درياهہ مان ٻـار لڳائي ٿو تنهنڪري حمل سالڪ کي صلاح ڏيندي چوي ٿو:

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

سهڻي صحبت مرشد جي ٻي صحبت سڀ ٻيڪار،
صحبت مرشد جي حق ڏيکاري، تار لنگهائي پار.

حمل جي ڪلام ۾ سنديس فيلسوفاڻو خيال به ملن ٿا. هو صوفين جيان ڪل ڪائنات ۾ هڪ ئي حق جو مشاهدو ڪري ٿو:

ڪل شيءِ اُن ڪان آه عيان پيدا پڌهان جمله جهان،
پاڻ اوهوئي ساڳيو پاڻ، ظاهر باطن جاڻج جاڻ.

فقير حمل جي نظرن ۾ سچو صوفي اُهو آهي جو مذهب جي تنگ دائري مان نڪري دين دنيا جي پرواهه نه ڪري، والي سان وصال ڪري ٿو:

صوفيءَ جو نا مذهب ڪو، صوفي آهي مذهب سو،
ناهيان سني ناهيان شيعو، صوفي صاف نه ڄاڻان ٻيو،
دين دنيا ڪان جوهت ڏوئي، حق سان واصل سوئي هوئي.

حمل جي ڪلام ۾ سوز آهي درد آهي، جو دل کي ڇهي دل ۾ درد جو دود دکائي ٿو. فقير حمل جي اندر جي تصوير سنديس بيتن ۾ جهلڪي ٿي:

ڪاڻ ڪنين جي ڪاڻ آءُ ڪاٽيون ڪيان ڪن جون،
نه نه ڪير ڪاٽون، ڪير اسين، ڪير ڪين هوند ڪاڻ،
اسين پاڻ اُتاءِ، ڪنهنجي ڪيو ن نه ڪاڻ،
پرحمل! سرهي ساجن ڪاڻ تا ڪاٽيون ڪيون ڪن جون.

سچڻ جي سڪ جو ذڪر ڪندي حمل آکي ٿو:

سڪ مڙيئي سور، سور پڇي سرجيا سڪ مون،
صبر سڪ وڃائيو، ماٺ نه اچي مور،
دانهون درد فراق جون، ڏينهن ڏهن ٿيون ڏور.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.
Gul Hayat Institute

www.drpathan.com

سچو معنيٰ سڪ، پرين معنيٰ پرين، محبوب معنيٰ محبت. پنهنجي حمل سڪ ۽ سچ ۾ سنڌوئي ڏٺو رکي:

سچو سچوئي سڪ سڪ لڳ، نانءُ سچو جو،
مورت سڪ سچ جي سڪ ۾ ڪيائين لڪ،
ماڪيان مني پانيان پريان سنڌي پڪ،
هئاسون هڪ ٻر حسن منجهه جدا ٿيو.

حمل جي ڪلام ۾ فراق آهي. جانب جي جدائيءَ ۾ حمل پڪاريندي چوي ٿو:

پنهنجي ريجهه رهاڻ، ڪنهن دم وسري ڪين ڪي،
رالو ڏينهن روح جي، آهه توڏي تاڻو تاڻ،
اچين هوند حمل چئي، هيڪر مون وٽ هاڻ،
نان ڳري لڳي ٿو ساڻ، روئي روئي رڄ ڪريان.

......

سڪندي ٿيڙم سال، تو سڪ نه لائي سپرين!
اَئي پهر اَندر ۾ آ پنهنجي سڪ سنڀال،
اچين هوند حمل چئي ڪري پلائي پال،
نه ملڪ منڍيون سڀ مال سرسوڙو صدقي ڪريان.

پنهنجي زندگيءَ جا تجربا ۽ آزمودا به حمل صاحب پنهنجي ڪلام ذريعي پيش ڪيا آهن:

هيءَ هيءَ هيءَ هاءِ محبت ويئي ملڪ مان،
جتي قرب ڪمال هو اُتي لاءِ نه ساءِ،
حمل چوي هن ڳالهه جو ڪونهي سڌ سماءِ،
ڪوجو وريو واءِ، ماڻهو سڀ متجي ويا.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

......

جن چيو ئي جيءَ، سي اڄ ٻوڌ نه چون ٻاجهه مون،
جن ڪارايو خوشيءَ مان، سي پاڻي چون نـــه ٻيءَ،
هوڏهن هونءَ حمل چوي، هت حال منهنجو هيءَ،
رحم رب ريءَ، ڪير اڄ ڪنهن ئي ڪري.

يارن جي بي وفائي ۽ خود غرضيءَ جو ذڪر ڪندي حمل چوي ٿو:

ياراني يارن مان وئي ڙي ويئي!
گڏيل هئي گمان ۾ ســـا پڌري ٿي پيئي،
ڪوڙي لاٽ لباس جي لائن ٿا ليئي،
ڪم لٿي ڪاغذ جيان اُڇلن اڳيئي.

حمل صاحب مادر زاد شاعر هو. سندس شعر ۾ سلاست ۽ فصاحت آهي رواني ۽ رس آهي. معنوي صنعتون به سندس ڪلام ۾ موجود آهن ته تجنيس حرفيءَ جو به واهه جو استعمال ٿيو آهي. تجنيس حرفيءَ جو مثال:

پيرو پڪا پٽ ٿي ڏونرن جون ڏاريون،
ڏنم ڏاڏائي ڏيهه ڏي چاهندي چاريون.
....
جاڏيءَ جو جيئڻ ڪونهي جانب جت ري.

حمل جي اڳ ذڪر ڪيل بيت "ڪاڻ ڪنين جي ڪاڻ" ۾ ڪاڻ لفظ جو کهڙي نـــه قابليت سان استعمال ڪيو ويو آهي. شاعر جي شاعراڻي قوت ۽ صنعت ان بيت مان ڏسي پانهي سگهجي ٿي. حمل فارسي ۽ پدڃايءَ جو بـــه ڄاڻو هو مگر هن پنهنجي سنڌي شعر ۾ ٺيٺ سنڌيءَ جو استعمال ڪيو آهي. حمل جي سرائڪي ڪلام ۾ به پنهنجي لطافت ۽ خيال

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

جي گهرائي آهي. مثال:

کر کجهه ياد خدا کون ٻندا، چوڙ دنيا دا کوڙا ڌندا،
حرص هوس دا ناڳ نہ ٽندا، نيڪ ٻدي دا سمجهن سندا،
کي اندر دا ٻروه دغل، کرگهن کجهه تون نيڪ عمل،
ايها عمر نہ آ سٽي ول.

محمد قاسم هالائي:

آخوند محمد قاسم هالائي سنہ ١٨٠٩ع ۾ هالن سنڌ ۾ آخوند نعمت الله جي اگهڙ کي آباد ڪيو. هن سنڌي، عربي ۽ فارسيءَ ۾ تعليم ورتي ۽ انهن ٻولين ۾ ماهريت حاصل ڪئي. انگريزن جي حڪومت ۾ هن صاحب منشيءَ طور نوڪري ٻـــہ ڪئي مگر سرڪاري نوڪريءَ مان سندس دل کٽي ٿي پيئي ۽ پوءِ اچي حيدرآباد ۾ مقيم ٿيو. مير حسن علي هن جي شعر و شاعري ۽ علم کان متاثر ٿيو. هن کيس پاڻ وٽ رکيو. مير صاحب کي ٻہ شعر و شاعريءَ جو شوق هو. محمد قاسم صاحب ان ڏس ۾ سندس سونهپ کندو هو. مدت بعد مير جي ملازمت مـــان بيزار ٿي پيو ۽ غربت ۾ گذاريائين. سنہ ١٨٨١ع ۾ هـــن عالم شاعر وفات ڪئي. هي صاحب پنهنجي دؤر جو اعليٰ شاعر هو.

قاسم صاحب جي ڪلام جو مجموعو 'ديوان قاسم' سرڪار جي تعليمي کاتي طرفان سنہ ١٨٧٥ع ۾ شايع ٿيو. ان لاءِ سرڪار طرفان کيس معاوضي طور ڪجهه پئسا مليا. 'ديـــوان قاسم' سنڌي شعر ۾ اهميت واري تصنيف آهي.

محمد قاسم صاحب موزون شاعري چئي آهي. سندس شعر اکو پختو آهي. سندس شعر ۾ خيال جي ٻندش آهي. هـــن صاحب فارسي ۽ سنڌيءَ ۾ ڪلام چيو آهي. قاســـم صاحب پنهنجي زماني ۽ پنهنجي آمودن جي حقيقي تصويـــر پيش

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ڪنڌي چوي ٿو:

اُڄ مروت ۽ وفا منجهه آدمين آهــي اليــ،
پڻ صداقت ۽ صفا منجهه آدمين آهي اليــ،
آدمين سان آدمي دل ۾ رکن دولاب کي،
خوف تنهنجو يا خدا منجهه آدمين آهي اليــ.

شاعر پنهنجي اُجرائن جــي تاثرات پنهنجي غـزل ۾ پيش ڪندي صلاح ڏئي ٿو:

دنيا سان ۾ رک يـــار يـاري ڪڏهن،
جو ڪنهن سان اُن پت نه پاڙي ڪڏهن،
طلب اُن سنڌي محض تاوان آهـ،
۾ ڪر لاء تنهن تـــات تاري ڪڏهن.

شاعر عشق جي اهميت واضح ڪندي چوي ٿو:

عشق وارن ڪان اُچي سڪ پرهه بـاب،
آهـــي اي ۽ نڪتو عجائب انتخاب،
جي امانت عشق جي آئــن بجا،
حشر ۾ اُن ٿي نـــه هوندو ڪو عذاب.

معرفت جي علم جي معلوم ڪن،
آخرت ۾ عضو ٿي اُن تان عذاب،
پڻ ڏٺي ۽ ڪان دان دهرا او لهن،
۽ ونـــن جنات ۾ جاڳهه شتــاب.

حرص هوس پڪاڻيندو آهـي. تنهن ڪري شاعر تاڪيد ڪري ٿو:

چڏ هوس ۽ خانقه ۾ خير جي،
پڙهه وچي قاسم قناعت جو ڪتاب.

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

جن جي اندر ۾ خودي آهي سي مالڪ جو مشاهدو ماڻي ڪين سگهندا:

جي خودي ڏي قصد ڪن قاسم نه سي،
ڪيئن خدا ڀين تين ماڻهو خود پرست.

علم جي اهميت پڌائيندي شاعر چوي ٿو:

علم ذاران ڪين ڪنهن هند آب ۽ عزت لهن،
تو ۽ جاهل جوڙ جڪ سان ڪن هزارين دول ڊب.

روحاني فيض حاصل ڪرڻ لاءِ شاعر قاسم صاحب نصيحت آميز نڪتا پيش ڪيا آهن:

امر مع الله جو قاسم سنڌس پرڻ خوف رک،
سڄ سخن سچ تو چوان، پيو سڀ قتو ڪرڪار ڪم.

......

من منجهان غفلت غلاظت غير ڪڍ،
صاف رک سينو ۽ منهن مان مير ڪڍ،
جي گهرين منجهه آخرت آجو رهان،
ڪر خدا جو خوف ۽ تون غير ڪڍ.

......

جي گهرين عقبيٰ اندر ميوا ملن،
ڪو ڀڪئي ڪارڻ اَئي جو سير ڪڍ،
قلب مان قاسم ڪڍي ڪوڙي هوَس،
هيڪ ٿي هل ۽ وڃان هي وير ڪڍ.

قاسم صاحب جي شعر ۾ سوز ۽ فراق آهي:

سمجهه لوڪي سدائي ساهه ساري ڪڏهن مدهجي اگرڻ آءَ،
محبت لو سنڌي ٿي موت ماري، وڏو جنهن گهاءَ ٿي گهاءَ.

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

قاسم صاحب مجتبين جو مذڪور ڪندي چوي ٿو:

بيت وارن ڪنان ٻرانهون، ۾ پئڻ هڪ پل پرين پيارا،
نه دوست ڏيندم اداس تنهنجي رکن اندر ۾ اداس وارا،
سڀئي ملڪ جي سٽي صفائي گهڙي نه گهرجي ڪرڻ جدائي،
نه آهي آخر ڀلي ڀلائي، مجتبين سان رکڻ مدارا.

قاسم صاحب جي شعر ۾ فصاحت ۽ سلاست، رواني ۽ رس آهي. ارڙهين صديءَ جي سنڌي غزل گو شاعرن ۾ قاسم صاحب اهميت واري جاءِ والاري ٿو. سندس شعر ۾ تجنيس حرفي، تشبيهن، استعارن جو استعمال ٿيو آهي. شاعر وزن ٻحر سان پوريءَ ريت نڀاهيو آهي.

فقير غلام حيدر 'ٽيرهو'

فقير غلام حيدر 'ٽيرهو' سنه ١٨١٠ع ڌاري تولد ٿيو. عربي ٻوليءَ جو چڱوئي مطالعو ڪيائين، سير سفر به خوب ڪيائين. هي صاحب سيد قنبرعلي شاهه جو مريد ٿيو، جنهن سندس روحاني راهه روشن ڪئي. سنه ١٩٠٠ع ڌاري هي فقير تن رب جي راهه ڏانهن رمندو رهيو. سيد قنبرعلي شاهه سنڌيءَ ۾ ڪلام چيو آهي، ان کان متاثر ٿي هن صاحب پڻ سنڌيءَ ۾ شعر چيو. هن صاحب مرشد جا بيت سهيڙي 'رسالو حيدري' تيار ڪيو.

فقير غلام حيدر صاحب سنڌي، سرائڪي، هندي ۽ اردوءَ ۾ شعر چيو آهي. سندس سمورو ڪلام سندس رسالہ 'ٽيرهي فقير جو رسالو' ۾ جمع ٿيل آهي ۽ ٢٨ سرن ۾ ورهايل آهي. هي صاحب پڻ شاهه لطيف ڀٽائيءَ کان متاثر نظر اچي ٿو. سندس ڪلام ۾ تصوف جا باريڪ نڪتا سليس ٻوليءَ ۾ سمجهايل

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com

آهن. شاعر سالڪ کي صلاح ڏينديءَ چوي ٿو:

ڏسج ڏوري ڏيل ۾، ڏونگر هڏ م ڏور،
پنهون ليکي پاڻ ۾، گهتان منجهه ٿي گهور،
سينو صفا سور، ته ڏسين اوني اُنهين.

شاعر وحدت الوجود جو خيال ڪهڙي نه سليس ۽ سهڻي نموني ظاهر ڪري ٿو:

اوڏو آهي اڪين ڪان، ناهي پاڻ پري،
حاضر هرڪنهن دم ۾، ڏس دل تي ڏيان ڌري،
جهڙو منجهه ذري، تهڙو سڀ سماءَ ۾.

شاعر، سالڪ کي تاڪيد ڪري ٿو ته سائينءَ کي سڃاڻ، جو هر جاءِ موجود آهي:

سو سڃاڻج هيڪڙو، صاحب رب سميع،
جل جـــلال جميع، مخفي مورت ۾ ٿيو.

محبوب جي لاثاني سونهن جو ذڪر ڪندي شاعر چوي ٿو:

اکيون آب حيات، پيشانيءَ ۾ پرين جي،
ڪندو قربين جي، واڪڙ ڪهڙي وات،
نفي ۽ اثبات، حيرت ۾ حيران ٿيا.

Gul Hayat Institute

'ٽيرهي' صاحب جي ڪلام ۾ شاهه لطيف وانگر سوز و گداز آهي. فراق واري حالت جو ذڪر ڪندي شاعر چوي ٿو:

اکين اوهيرا ڪيا، ٿهڪن ۽ ٽمن،
جهڙ جيئن نيڻ جهمن، پساريو پلڪن کي.
......
ٽيرهو چئي تو سنڌي تن کي طلب تمام،
ٿنهنجي ورهه وساريو ڪفر ۽ اسلام،

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

سدا سوز فراق ۾، اچي نا آرام،
هينئڙو ٿيو همار، محبت منجھ مڃائيو.

مومل راڻي جي وڇوڙي ۾ پڪاري ٿي:

منهنجو آهي ميندرا سوڍا تو مل ساھ،
سڪ سڪايس سپرين مور نه چڙهي ماھ،
آئڻ منجھه الله، توکي آڻي تان ڏسان.

شاعر پنهنجي ڪلام ذريعي سالڪ کي سهڻيون صلاحون ڏنيون آهن:

هلي هوت حبيب جو جيڏري ڏس جمال،
ڪم نه ايندء ڪانڌ ريء، ملڪ مڏي ۽ مال.

......

ڪڻ توڪل تار ۾، سنبد م ڪٽڻج ساڻ،
محبت کي مهراڻ، آڏو اچي ڪينڪي.

......

ڪتڻ سنڌي ڪار، ڪر نه ڪاهل نه ٿئين،
سنهو سٽ صراف کي ڏهاڙي ڏيکار،
ناري منجھ نهار، ته تند سڳيائي صاف.

جيڪي الله جو احسان وساري وينا آهن تن تي طنز ڪندي شاعر چوي ٿو:

پلا پون ۽ پال، پوري وساريئه ور جا.

مارئيء جي بيتن مان شاعر جي ملڪي محبت بخوبي ظاهر آهي:

مولي مهربان تي وطن واڳون وار،
سڪي ٿي ساٿيهه کي سدا منڌ سنگهار.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

سالڪ کي سمهڻ کين جڳائي. سڪ ۾ سمهڻ عاشق کي کين سونهين:

نيڻين جني جـو ننڊ سان سيڱي سؤر سهن.

سيڱي ۽ ننڊ سبب پنهنجو پريتم پنهل وڃايو. ان کري سيڱي پڇتاءُ ڪندي چوي ٿي:

ڀيم ڪونـہ ڀولاءُ سرتيون سات الڏ ڻ جـــو،
مو نکي ننڊ نهوڙيو، چانگن ڪيو چـــڙاءُ،
مٿي لوڪ اڙاءُ، ڪري قطر نـــہ ڪٽڪيا.

سر سارنگ ۾ شاعر جي منظرڪشي قابل ذڪر آهي:

سرها ٿيـا سنڌ جـــا پلـــر ڏسي پير،
ڏنارن جي ڏڻ کي، ٿيو دلاسو دلڏير،
جي اُجايل آب اکين جا، سي ڪليو پيين ڪير،
ليرها ڏس تصوير، پيڙري ويس پرينءَ جو.

شاعر جي هر بيت ۾ تجنيس حرفيءَ جو استعمال ٿيو آهي. معنوي صنعتون بہ سندس شعر ۾ ملن ٿيون. شاعر ڏٺيءَ جي سچن سالڪن ۽ مايا جي مريدن (سڌڙين) جـو ذڪر پرتيڪن ذريعي سهڻي انداز سان ڪيو آهي:

اڇا پکڙي پک، آب اڇو ٻـي آئيا،
ڏابي ڪيائون رک، چلر سندي چڪ ڪان.

هن بيت ۾ اڇا پکي گياني يا پريميءَ جو، اڇو آب گيان يا روحاني پريم جو، چلڙ چڪ مايا جو پرتيڪ آهن:

ڪوڙا ڪنگ ڪلات، چڙهن سدائين چڪ ۾،
سائي ونن نـــہ وات، حاصل جا هنجڻ کي.

هن بيت ۾ ڪوڙا ڪنگ اگياني يا دنيوي ماڻهن، چڪ مايا نفس ۽ هنس ست پرشن سائين جي سچن سالڪن جو پرتيڪ آهي.

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

حڪيم گل محمد هالائي :

موزون سنڌي شاعريءَ ۾ خاص اهميت رکندڙ شاعر حڪيم گل محمد صاحب سنہ ١٨١٣ع ۾ هالن سنڌ ۾ سانوڻي آخوند جي خاندان ۾ پيدا ٿيو. سنڌي، عربي ۽ فارسيءَ جو ڪافي مطالعو ڪيائين. هي صاحب شريعت جو پابند هو. پير ڳوڙي حضرت علي گوهر شاهہ کي پنهنجو مرشد مڃيائين. پير صاحب جي مٿس خاص عنايت رهندي هئي. گل محمد صاحب پنهنجي دور جو هڪ عالم ۽ فاضل شخص هو. سنہ ١٨٥٥ع ۾ هي عالم اديب زيارت لاءِ مڪي روانو ٿيو. ٤٧ ورهين جي عمر ۾ اُتي دم ڏنائين.

خليفہ گل محمد صاحب پهريون سنڌي غزل گو شاعر هو، جنهنجو مڪمل ديوان ڇپجي شايع ٿيو. هن پاڻ ئي پنهنجو ديوان مرتب ڪيو ۽ افسوس جو پنهنجي ديوان ڇپجڻ کان اڳ ئي وچي والي سان وصال ڪيائين.

گل محمد صاحب صوفين جي صحبت ۾ به رهيو تنهنڪري سندس شعر ۾ تصوف جو رنگ آهي. شاعر وحدت الوجود جو خيالي مثال ڏيندي ڪهڙي نہ سليس ۽ سهڻي انداز سان پيش ڪري ٿو:

حقيقت پاڻي صورت مڙئي ڏانءُ،
نڪر ڏانءُ وڪرو نہ پاڻي پيو،
سوئي بحر اُن ۾، آب سوئي نيڙ،
سوئي ڪنگر اُن ۾ ۽ ٻاري ۾ سو،
سيٿ رنگت وڪر و سيٿ حسن ڏار،
ڪٿي گل ڪٿي ڦل ڪٿي واس بوءِ،

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr. Pathan. All Rights Reserved.

جي پائين تـــ وحدت ۾ ڏيـــان مڪو گل،
نه هڪ ڏس ۾ ڏس پيو ۾ چـــؤ هيءُ هوُ.

مالڪ من ۾ ئي موجود آهي تنهن ڪري شاعر سالڪ کي صلاح ڏيندي چوي ٿو:

سير ڪري سالڪ اندر پنهنجي ڪري سب سير صاف،
تو ۾ اُيري چند تارا تو ۾ اُپ، پون ۽ قاف.

جن کي پنهنجي اندر مان ئي پنهنجي پروڙ پوي ٿي اهڙن پرين جي پاڻ‌ڌيڙن جو ذڪر ڪندي شاعر چوي ٿو:

جن کي حاصل پاڻ مان ٿيو پنهنجو راز،
تن جو تـــن تنبور و ٿيو سر سوز ساز.

گل صاحب جي مجازي عشق واري شعر مان بـــ حقيقي عشق جو هڳاءُ اچي ٿو:

تنهنجي ڏني اي گلبدن داڙهي کلي ٿي باغ باغ،
آئي خوشي منجهه جان و تن، داڙهي کلي ٿي باغ باغ.
آءَ جزو هڪ تون منهنجو ڪل،
تون باغ آءَ هڪ تنهنجو گل،
توڪان ڏٺيو چمت جڻ چمن، داڙهي کلي ٿي باغ باغ.

شاعر مرشد کي محبت روپي مي جـــو پيالو پيئارڻ جي التجا ڪندي چوي ٿو:

پيالو مي سندو ڏي پر ڪري، محبوب متوالا،
نه مستي ۾ محبت جي ڪيون هن هوش کي حالا.

جن جي من ۾ مالڪ لاءِ محبت آهي سي سدائين پياس جا ڪوڙها ڳاڙين ٿا. انهن عاشقن جو پريتم لاءِ روئڻ به راڳ آهي:

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

جهڙن کي سڪ سيني اندر سوز سل ڪيو،
سدا لڙهندو سر رئـڻ لڙهندو راڙيـ .

شاعر معشوق جي جدائيءَ ۾ نه صرف پاڻ اداس ۽ مايوس آهي مگر قدرت جي حسين نظارن ۾ به ڪيس بيرنگي پاسي ٿي.

آهه جانب ري جڳ جڪ جـاڙ سـب سونسار سڃ،
شهر بازر پينگ بيڌي، بهر اــر ٿيو ريل رڃ .

گل صاحب جي شعر ۾ منظرڪشي به آهي. ساون جي منڌ جو ذڪر ڪندي قدرت جي سونهن جو اهڙو چٽو چٽيو آهي، جڻ اهو نظارو اسان جي اکين سامهون آهي:

آئي رت ساونڻ سنڌي ميهڙن وسي ڪيڙا ملهار،
پٽ وسيا ۽ پـٽ وسيا سرها ٿيـا سانگي سڳهار،
گاهه ساوا سبز ٿيا هــر سو پريا پاڻي تراهه،
پهريا پونن وني، چوطرف پرنهڏيا ڌ ڌ ڌار.
هڪ طرف گاجيون ۽ گوڙيون، ٻي طرف کنوڻيون کنون،
ميهڙن ٿا ٿا ڪيو نهن، پاهيون ٻرن چوڏس چودار.

شاعر دنيا جي بي ثباتيءَ جو بيان ڪندي چوي ٿو:

ويا دنيا جا شاهه ڪئين دنيا ڇڏي منجهه هيٺ پون،
پاڻ مهتيندا ڪٿي، اي دل ڪيئڻ آيـا ويا،
گل حقيقت تـو پڇين کهڙي دنيا جي دؤر جي،
ڪا خبر ڪهڙجي ائي، اي دل ڪيئڻ آيا ويا.

عشق جي راهه ۾ غفلت روڪي ننڊ رڪاوت آهي. سالڪ کي سدائين سجاڳ رهڻ گهرجي:

آهي ننڊ ندوري ۽ آرس اياڳ،
سمهڻ سور ساڻ ويائي يار بياڳ.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.
Gul Hayat Institute

www.drpathan.com

جو غفلت يا اڻڄاڻائي جي ننڊ مان بيدار ٿئي. پنهنجي دل دلبر کي پيش ڪري ته اهڙي سڀاڳي انسان کي سمهڻ روا آهي:

جاڳي جو ستو دل ڏئي رب کي،
پلي سو سمهي گل سنڌون جنهن سڀاڳ.

گل صاحب جي ڪلام ۾ نصيحت آميز نڪتا به آهن، جن تي عمل ڪرڻ سان فيض حاصل ٿي سگهي ٿو:

ٿي سنگت صحبت ۾ ماڪيءَ جئن مٺو،
منجهه ڪچڙا ڪنهن سان ڪڏو ٿي ڪم اڙهه.

......

اڻ ٻڌي ڳالهه چوڻ ناهي صلاح،
اڻ سڏيو ڪنهنجي گهر وڃڻ سڙ سڙ.

......

منجهان ديگ پنهنجي ٻڪڻي کي پڙيو،
ته ٻهر ٿئي جي چڪايوس لاس.

......

ڇوڙ مڪڙي، ايهه ڄم، وت، رس، جوان رڙهه،
هير جي ساڃي لڳي، ڪرڻ جلد سڙهه.

Gul Hayat Institute

اسين ڪيڏا نه دم اجايا وڃايون ٿا. سواس سمرڻ سان ٿي سڦل ٿين ٿا. تنهن ڪري شاعر گل صاحب صلاح ڏيندي چوي ٿو:

هل هوش رک هلڻ ۾ ڪڻ ڌيان ساڻ دم،
ڪرتات رب جي ڇڏ سڀ ڪريه ڪار ڪم،
دم جو اچي وڃي ٿو، اي تنهنجو خرچ آهه،
خرچي ۾ خوش ٿي لون، پوءِ ڏس متان ڪرين غم.

جانب جي جدائيءَ ۾ شاعر پنهنجو ذڪر ڪندي چوي ٿو:

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

درد دل مٿي، سوز سيني اندر،
سدا سور ساڙو وروهڙ وماس،
سڪي دل حبيبن جي هيڪاند لاءِ،
پوري ڪر تون پيمار جي پير پياس.

گل صاحب علم عروض جو عالم هو. وزن اهڙ جي لحا...
سندس شعر پڪو پختو آهي مگر مطالعي مان لڳي ٿو ته...
شعر دماغ جي پيدائش آهي ۽ نه دل جي. ان ڪري سن...
شعر ۾ تخيل ۽ رواني جي ڪوتاهي آهي.

فقير قادربخش 'بيدل'

فقير قادربخش بيدل سنه ١٨١٤ع ۾ روهڙي سنڌ ۾ خليفو
محمد محسن جي اڱڻ کي آباد ڪيو. بيدل سائين جي ولادت
وقت سندس والد پنهنجي مرشد جي حضور ۾ حاضر هو...
دائيءَ اچي کيس ٻڌايو ته توهان کي فرزند ڄائو آهي،...
منڊو آهي. اُلي ويٺل مير جان الله شاهه اهو ٻڌي وراڻيو:"...
ڪي نه ڇڏو منڊو اهو جهو ليندو روهڙيءَ جو جهنڊو." ميرصاحب
جي پيشنگوئي سچي ٿي. بيدل سائين جي جنم جو نالو عبدالله...
هو. پر جڏهن هي صالح ٿيو تڏهن پنهنجو نالو فقير قادربخش
رکيائين. سندس والد عالم شخص هو. بيدل سائين جي پرورش
تعليم ۽ تربيت پڻ عالمائي فضا ۾ ٿي. هن صاحب سنڌي،
عربي ۽ فارسيءَ ۾ ماهريت حاصل ڪئي. مولوي عبدالرحمان
کان مولانا روميءَ جي مثنوي پڙهيو.

بيدل سائين ٻه شاديون ڪيون. پهرين عورت مان ڪين ه...
نياڻيون ۽ ٻي عورت مان ٻه فرزند ڄاوا. انهن مان محمد محسن
بيکس، والد جو نالو روشن ڪيو. چون ٿا ته جوانيءَ

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

بيدل سائينءَ کي مجازي عشق جي چوٽ لڳي. هي حسن جو شيدائي هو. هڪ دفعي سنڌس نظر هڪ عورت تي پئجي ان کي ڏسندي ئي مدهوش ٿي ويو. هڪ هندو جوان ڪرمچند به جي تي به هوءَ عاشق ٿــي پيو. ان بعد غلام محمد ۽ قاضي پير محمد سان نينهن جو ناتو ڳنڍيائين. مجازي عشق جي راهه تي هلندي هي حقيقي عشق ڏانهن مائل ٿيو. ڪيترن ئي درويشن ۽ صوفين جي صحبت مليس. هڪ پنجابـي درويش جي صحبت ۾ هي صاحب سيوهڻ ۾ قلندر شهباز وٽ آيـو. درگاهه ۾ گهڙندي ئي هن تي محبت جي مستي طاري ٿــي. پنج ڇهه ڏينهن پرهه ۾ بيهوش رهيو. مـــدت بعد فقيـــر ديار حبيب ڪيس فرمايو ته پير ڳوٺ ۾ فقير محمد راشد صاحب جو وڃي ديدار ڪر. فرمان موجب هي اُتي ويـــو. سندس اکڙين ۾ عشق ۽ اشڪ هو!

پير صبغت الله شاهه، بيدل سائين جي علميت جي ساراهه پڏي پنهنجي فرزند علي گوهر کـــي ڪجهه پڙهڻ لاءِ بيدل سائين جي سپرد ڪيو. پير علي گوهر 'اصغر' به شايد سائين بيدل جي صحبت ۾ اڳتي هلي شاعر بڻيو. بيدل سائين جدا جدا درگاهن جي زيارت ڪري پنهنجي شهر روهڙيءَ ۾ واپس وريو. صوفين جي صحبت ۾ بيدل سائينءَ تي تصوف جو رنگ چڙهيو. هي صاحب گهڻو وقت ذڪرءَ جي عبادت ۽ سڪون ۾ گذاريندو هـــو. مالڪ جي محبت ۾ مخمور هوندو هـــو. بيدل سائين سنه ١٨٧٦ع ۾ وڃي واليءَ سان وصال ڪيو.

بيدل سائين پنهنجي دؤر جو اعليٰ شاعر هـــو. سندس فارسي تصنيفن مان بخوبي ظاهر آهي ته هي صاحب عربي - فارسيءَ جو عالم هو. هي صاحب اُردوءَ ۾ به شعر چيو آهي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

سنڌيءَ ۾ سائين بيدل جي ڪلام جا مجموعا ’وحدت نامو‘،
’سرود نامو‘ ۽ ديوان بيدل (بيدل جو رسالو) شري ڪيوبا
هرجاٽي سمپادت ڪيو. بيدل جا ڪجهه هندي ۽ سرائڪي
بيت به ان رسالي ۾ ڏنل آهن.

شاهه لطيف ۽ سچل سائين جي خيالن جي خوشبوءِ بيدل
سائينءَ جي ڪلام مان به اچي ٿي. سچل سائينءَ وانگر بيدل
سائين به منصور حلاج جو حوالو ڏيندي سالڪ کي تاڪيد
ڪندي چوي ٿو:

حلاج جي حالت ۾ رهه ۽ گهڙ نه ٻي ڪنهن گهير تون،
سر سمجهه انسان جو سوري سند و ڪر سير تون،
آهين تون مالڪ ملڪ جو تنهن ۾ نه ڄاڻج غير تون،
لطمت الثريٰ ۽ عرش تي موجود بالا زير تون.

’وحدت الوجود‘ ۽ ويدانت سوتر ’ايڪوا هم بهو سيام‘ جو
خيال به بيدل سائين جي ڪلام ۾ نظر اچي ٿو:

عشق جو ڏس اسرار - سڀ صورت ۾ يار سمايو،
يار يگانو ڪاڻ ظهوري، سوئن ڪري سينگار،
پاڻ پرين ڪثرت ۾ آيو.
بيدل ڇڏ نه هٿئون تون هرگز وحدت جو واپار،
سالڪ ٿي هي خيال سڄايو.

......

همه ڪي هڪ ڄاڻ تون، وحدت سڄ وائي،
پرين آهي پڌرو، پسڄ ويساهي،
بوڇج ٻيائي، انهيءَ اسرار عميق ۾.

سچل سائينءَ وانگر بيدل سائين به ’همه اوست‘ جي تاڪيد

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

Page # 260

ڪيندي چوي ٿو:

هوڪو همه اوست جو، سٽيو ٿيءُ هوشيار،
آڳ هي اعتبار، جو حق ريءَ آهي ڪيندڪي.

روحاني راهه ۾ خوديءَ کي ختم ڪبو تڏهن ئي محبوب جو مشاهدو ماڻي سگهبو. بيدل سائين سالڪ کي تاڪيد ڪري ٿو:

خام خوديءَ جا خطرا، مڙيئي ڪج ماٺ،
قرب پار قدم، خوديءَ ريءَ ڪٽج ٿون.

......

خام خوديءَ جا خطرا، اُٿي ڪج نابود،
سالڪ تنهنجو سود، نفيءَ ڏاران ناهه ڪو.

بيدل سائين هرچيز ۾ هڪ ئي حق کي پسي ٿو. 'ايڪو برهم دوتيه نه استي' ويدانت سوتر جي جهلڪ سندس شعر مان ملي ٿي:

حقيقت ۾ هڪ ٿيو، اڇو ۽ ڪارو،
نينهن هنيو نعرو، هر مظهر ۾ هڪڙو.

'تت توم اسي' ويدانت سوتر جي جهلڪ به بيدل سائين جي ڪلام ۾ آهي:

Gul Hayat Institute

پاڻ پڇهون تون آهين، ڪيڄ وڃين ڇو ڪاهين،
بيدل ٻندو ناهه تون هرگز، ڇو تو ڪوڙ ڪمائين.

اسلام جي عقيدن موجب هر انسان ٻندو آهي. مگر بيدل سائين شريعت جو پابند هوندي به پنهنجو خيال، ته انسان ئي الله آهي، اِي پاڪ نموني ظاهر ڪري ٿو:

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

بيدل سائين جي ڪلام ۾ سچل سائينءَ جو نه صرف خيال مگر شبداولي به ملي ٿي :

مڙيوئي محبوب آهه، تنهن ۾ ناهه فرق،
غازي، غير غرق، ڪري سمجهه سر لون.

انسان جي ياڪ ڪي پڇاڻي نه پوءِ ڪيس دنيوي علم پڙهڻ جي ڪا ضرورت ڪين آهي :

جي تون پسين پاڪ کي، لوڙهي لعب لهو،
معنيٰ جي مهراڻ ۾، ٿئين محض محو،
ڇڏي صرف ونحو، پڙهين ورق وجود جو.

پرينءَ جي پاڻديڙن کي سمهڻ ۽ سدون ڪرڻ ڪين سيبائين انهن کي يوگ ساڌنا ڪرڻ گهرجي يعني مــن ۽ اندرين تي ضابطو ڪرڻ گهرجي :

سمهڻ ۽ سدون ڪرڻ، صوفيءَ ۾ نه سماء،
جوڳين ڪين جڳاء، ڌاران جوت جڳت جي.

سچن صوفين جو ذڪر ڪندي بيدل سائين چوي ٿو :

صوفي سوليءَ هليا، عاشق عيد نه ڪن،
آهي سندو تن، سمو سوز غذاز سان.

......

صوفي سد قتي ڪري، سمايو ۾ سڪ،
وحدت ٻنا وک، ڪاڏنهن ڪٽي ڪاڻ ڪا.

......

صوفي سدا سوز ۾، منجهن ورهه وٿاڪ،
عشق سندن اهڃاڻ، سپ دم جالن درد سان.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.
Gul Hayat Institute

www.drpathan.com

بيدل سائين جو مذهب عشق هو. هوُ ٻاهرين مذهب ۽ ڌرم جي ٻندڻن کان دور رهڻ جي صلاح ڏيندي چوي ٿو:

بيدل مذهب کون رهه نيارو- وحدت رک و يساهه.

بيدل سائين جي ڪلام ۾ سوز و درد به آهي. شاعر پنهنجي معشوق جي جدائيءَ ۾ چوي ٿو:

ياقي وڃي ٿئين يار ڪوڏ پيءِ خيال اسانجو،
توهون ڌاران سهڻين، دل کي ناهه قرار،
جيئڻ جنجال اسانجو!

انسان دنيوي حرص ۾ اٽڪي پنهنجي اصلي وطن کي وساري ويٺو آهي. بيدل سائين ٻيدار ڪندي چوي ٿو:

ديس ڇڏي پرديس تون آئين، وطن ڪيم وسار!
سرتيون روز سنيارن توکي، پل پل ڪري پڪار،
ڪثرت وارو قيد پيئي، تون پر اُنهن جي پار،
بيدل اُڌري وڃ اوڏانهين گوندر ڪين گذار.

هيئت جي خيال کان بيدل سائين بيت، ڪافيون ۽ غزل لکيا آهن. سنڌس ڪلام ۾ موسيقي ۽ ميناج آهي. سنڌس ڪافيون جدا جدا سرن ۾ چيل آهن. ان مان ظاهر آهي ته هو صاحب کي موسيقيءَ جي به چاڻ هئي. سنڌس شعر جو ناچي پيٺو تصوف آهي.

حافظ محمد يوسف:

حافظ محمد يوسف سنه ١٨١٥ع ۾ ٽکڙ ۾ حافظ محمد هارون جي گهر تولد ٿيو. سنڌس والد، سنڌي، عربي ۽ فارسيءَ جو عالم ۽ فاضل هو ۽ مدرسو هلائيندو هو. محمد يوسف به والد کان علم حاصل ڪيو. والد جي گذاري وڃڻ بعد هي صاحب

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com
Page # 263

مدرسي ۾ پاڙهيندو هو. هن سوَن شاگردن جي سونهپ ڪئي.
هن صاحب گهڻو ڪلام فارسيءَ ۾ چيو آهي ۽ سنڌيءَ ۾ به
شعر چيو آهي مگر سنڌس سنڌي ڪلام اڌ وهـي ڪائي وئي
آهي. حافظ محمد يوسف صاحب علم عروض جو عالم هو. 'فدا'
مخلص، بسمل ۽ ٻين ڪيترن سگهڙن هن صاحب کـان شعر ۽
شاعريءَ جو علم ۽ فيض پرايو. سندس شعرن جون ڪي مصراعون
پيش آهن. شاعر پنهنجي محبوب کي مخاطب ڪري ٽيندي چوي ٿو:

ڪڏهين نه پاڙ ڪان مون کي سڄڻ جدا ڪريو،
جي ڏين جان نه اُن کي وري جفا ڪريو،
سڄي جمار ۾ هڪڙي التجا اها منهنجي،
نه هن مرض محبت جي، ڪا دوا ڪريو.

ساجن جي فرقت جي تصورات ڪندي شاعر چوي ٿو:

داد دلبر سوا نه ڏيندو ڪير،
هاڙ همراز منهنجو ٿيندو ڪير،
تنهنجي محفل ۾ مه لقا مون کي،
ساڙ ساٿي ڪري سڏيندو ڪير.

عربي - فارسيءَ جو عالم هوندي ٻـــــ شاعر سنڌي شعر ۾
عربي فارسي لفظن جو استعمال نــــ ڪيو آهي. اِها سندس
خوبي آهي.

پيرعلي گوهر اصغر:

پير علي گوهر 'اصغر' صاحب سنه ١٨١٦ع ۾ پيرڳوٺ سنڌ
۾ پير صبغت الله شاه جي گهر تولد ٿيو. تن ڏينهن ۾ پير وڏيءَ
هستيءَ جا مالڪ هئا. پير صبغت الله شاه پيرڳوٺ جي پير جي

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com Page # 264

سنڌ ۾ وينل هـو. علي گوهر جي پرورش، تعليم ۽ تربيت تمام بهترين نموني ٿـي. بيدل سائين کيس مثنوي پاڙهي ۽ سنڌس سونهپ ڪئي. سندس والد سنه ١٨٣١ع ڌاري وفات ڪئي ۽ هي صاحب سجاده نشين ٿيو. هن صاحب جا ڪيترائي مريد هئا. هي پاڪ عالم هو ۽ ان ڪري عالمن جو قدر ڪندو هو. ڪتابن سان ڪافي شوق هوس. هـي صاحب سخاوت جـو صاحب هـو. سندس زندگي سادگي ۽ صرفي واري هئي. روحاني طاقت هوندي به ان جو ڏيکاءُ ڪين ڪندو هو. سندس تخلص 'اصغر' هـو. سنه ١٨٤٧ع ۾ هـن صاحب دنيا جـو سفر پورو ڪيو.

اصغر صاحب سنڌيءَ ۾ ڪافيون چيون آهن. جن ۾ سوز ۽ درد آهي، موسيقي ۽ ميناج آهي، سلاست ۽ فصاحت آهي. شاعر وڇوڙي جـي حالت ۾ محبوب ڏانـهن مخاطب ٿيندي چوي ٿو:

رمزان راڻول منهنجي روح ۾ اچ ڪي وري لاڻڪ نيون،
قنڙا جي درد فراق جا، تنهن ۾ وڌءِ وه جون وئيون،
اُهي تاب تنهنجي ڪان لڳيون، جڳن تيل جون اُڇڪن ٿيون.

عاشق جانب جي جدائيءَ ۾ دردي داڻون ڪري ٿو:

جانب جڙي جڙ جان ۾، جهوري ڏڌي ويو مون گهٽي،
اڳ ۾ ڪن لاءِ عشق هو، ڪين ٻاز آيــو مــون پٽي،
ڪيفي ڪتاريون عشق جون، هي موت ويو هيٺي هٽي،
ڏک سور درد فراق جـا، ڏوڪڙ ڪي ٻڪشي ويو ڏٽي،
جيءَ جند وجهي جت جـاڙ ويـو، وه ٿيس سرمو ڦٽي.

شاعر ڪانگل کي قاصد بڻائي محبوب وٽ موڪلي ٿو. هو صرف پنهنجي دردي دل جو داستان دلبر کي لکي موڪلي

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

تو مگر پهنجي دل به دلدار کي موڪلڻ چاهي ٿو:

ڪانگل ڪيڏي دل لو ڏيان، جانب اڳيان جي ٿون ڪڍين،
پيغام پهرين ڏج پرين کي، خط ڪان اڳي جي ٿون وڃين
مرڻ کان پهچندس ٿڌهن، اجلئون اڳي جي ٿــون ورين.

اصغر صاحب کي فراق جو شاعر سڏجي، ته ان ۾ ڪو وڌاءُ ڪين آهي.

شاعر محبوب جي مشاهدي ماڻڻ لاءِ منتظر آهي. ان سوز ۽ درد وچان آلاپي ٿو:

ڪاڏي گولهي لهان ڏي پينر، هيڏڙي هوت سنڀاريو.
١- سڌ نه مان کي سور جي ميان لا ڪنهنسان سور سلان،
هيڏڙي هوت سنڀاريو.
٢- بخت پڙائي پوري ۽ جو ميان لا سندن روءِ رهـــان،
هيڏڙي هوت سنڀاريو.
٣- امر مونسان ائين ڪيو ميان لا ڪنهنکي ڏوهه ڏيان،
هيڏڙي هوت سنڀاريو.
٤- هي ۽ حقيقت حال جي ميان لا ڪنهن کي ڪين چوان،
هيڏڙي هوت سنڀاريو.
٥- اصغر چوي عشق جا ميان لا وينئي سور سهان.

سندس ڪلام ۾ تجنيس حرفي ۽ تشبيهن جو سپاويڪ استعمال ٿيو آهي.

تشبيهه: پڄليون پهار جڳن وسن اکڙيون منهنجون روئن لڙين
اصغر عاشق آهه ائين، جو ريءَ مڇي آهي جڳين
هڪ ٻي بند ۾ ان تشبيهن جو استعمال ٿيو آهي.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

Page # 266

چتو فقير:

چتو فقير سنه ١٨٢٢ع ڌاري لاڙڪاڻي ضلعي جي محبوب ڳوٺ ۾ فقير مولاداد جي گهر ڄائو هيو. تعليم ڪا خاص ڪين پرايائين. هي ڪيترن ئي صوفين ۽ درويشن جي صحبت ۾ رهيو. ميان عبدالرسول کي هن پنهنجو مرشد مڃيو ۽ اُن مان روحاني فيض حاصل ڪيائين. سنه ١٨٩٢ع ۾ هي فقير فنا کي ڇڏي وڃي بقا سان مليو.

چتي فقير جي ڪلام مان ظاهر آهي ته هن کي مجازي عشق جي چيڀٽ لڳي. شاعر محبوب کي مخاطب ٿيندي چوي ٿو:

اکڙين اوهانجي جي چڻن، اٽڪي وڃي جاني اٽي،
اُتليا عشاقن تي اچـو پرتڻون ڪيو پاڄي پرين،
تنهنجي شوق ڪيو اهڙو چتو چاڄو ڏنڊڪ تنهنجي قٽي،
گذري عمر گردش اندر، ٻر سر اچي اهڙي اٽي.

مجازي عشق جي راهه تي هلندي شاعر حقيقي عشق جي منزل تي پهتو. مرشد جي معرفت هن من ۾ ئي محبوب جو مشاهدو ماڻيو. شاعر ٻين کي به اهڙو ڏس ڏسيندي چوي ٿو:

پاڙ چپائي پانهنجو وينـو ڪري وس،
وفي انفسڪم افلا تبصرون پاڙ منجهارون پس،
واحد تـو ۾ ويجهڙو، ديهيءَ ۾ درس،
ڏيهه انهيءَ جو ڏس، توکي هاديءَ هٿيڪو ڏنو.

روحاني راهه ۾ کهڙيءَ ريت اڳتي وڌڻو آهي، انجو بيان ڪندي شاعر چوي ٿو:

هاديءَ هٿيڪو ڏنو پسڻ اهڙي اسر،

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com
Page # 267

هڪ پنڌ نہ پيرن سان ڪبو هن اونهي ۾ اندر،
پيا هلن هت حبيب ڏي ڳجها ڳجهاند ڙ،
نيون ز بان ظاهر نہ چري، ڪر مخفي ڳالهہ مگر،
چوتون عين ڪٺي اعتبار جا پس پاڪيزگي پر،
پڙجون سٺي سپڪي نہ ڪن پيا ڪي ڪر،
چهون سر ڏي نہ سرڪي ملين سير ٽڻين سر،
ٽانڊو چتو ناءِ نظر اچئي ڪنهن عضوي اُئي.

چتي فقير جو شعر سليس ۽ فصيح آهي ۰ هن صاحب ڪجهہ
ناصحاڻو شعر بہ چيو آهي:

رک دوستي دانهہ سان وير ڪري ويچار،
صحبت آهہ جنهن سقري، غازي جو غمتار،
دانهہ دوستي دم ڏي جو سر ڏئي سردار،
اهڙي ساڻ اظهار چڱيي ڪين چتو چوي ۰

سيد حاجي غلام محمد شاهہ "گدا":

سيد حاجي غلام محمد شاهہ گدا سنہ ١٨٢٦ع ۾ حيدرآباد
سنڌ ۾ سيد حسن علي شاهہ جي اگهڙ ڪي آباد ڪيو ۰ سنڌس
ڏاڏو پيل شاهہ هڪ عالم فاضل ۽ درويش هو. سنڌس ڪيترائي
مريد معتقد ٿيا جن هن کان روحاني فيض پرايو. گدا صاحب جو
والد حسن علي شاهہ ميرن وٽ عهدي تي ممتاز هو. گدا ابتدائي
تعليم ڏاڏي کان ورتي ۽ قرآن شريف جو مطالعو بہ ڏاڏي پنهنجي
شاهہ جي رهنمائي ۾ ڪيو ۽ فارسي شيرائي آخوند وٽ پڙهيو.
شاعر فدا لڪڙائي بہ ساڻس گڏ مطالع ڪيو ۰ گداصاحب
جڏهن مير محمد خان جي ڳوٺ ۾ اچي رهيو تڏهن مير عبد
الحسين خان سانگي بہ آئي ڪجهہ وقت رهيو ۰ گدا صاحب

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

سنڌس شعر و شاعري ۾ رهنمائي ڪئي. گدا صاحب ايران عربستان جو سير ڪيو. گدا صاحب ٻه دفعا حج تي ٻه ويو. هي صاحب شريعت جو پورو پورو پابند هوندو هو. شادي ٻه ڪيائين، ڪيس ٻه فرزند ٿيا. ڪيس ميرن وٽان لوازما ملندا هئا مگر هي درياهه دل پاڻ وٽ ڪجهه به بچائي نه رکندو هو، چوندو هو:

ڪاڪ ڪـاراء دولت دنيا،
اڄ ڏنهجي ۽ سڀان پرائي ٿي.

سنڌي، عربي ۽ فارسيءَ جو هي عالم ۽ عاقل ٦٨ ورهين جي عمر سنه ١٩٠٥ع ۾ رب جي راهه ڏانهن روانو رهيو.

گدا صاحب پنهنجي دور جو اعليٰ درجي جو غزل گو شاعر هو. گداشاهه علم عروض جو پڪو پختو ڄاڻو هو تنهن ڪري سنڌس شعر ۾ به پختگي آهي. سنڌس وقت جي چوٽيءَ جي شاعرن ڪيس استاد ڪري تسليم ڪيو. گدا صاحب عروضي شاعري ڪئي آهي. هن صاحب غزل، قصيدا، مثنوي ۽ مداحون لکيون آهن. سنڌس غزلن ۾ رباعي ۽ رواني آهي. احساس ۽ خيال جي گهرائي آهي. هو پاڻ چوندو هو ' شاعري منهنجو اشتغال آهي." هي صاحب اعليٰ درجي جو شاعر هو. گداصاحب شهرت کان دور رهندو هو.

گدا صاحب جي ڪلام جي مطالعي مان لڳي ٿو ته هي صاحب مجازي عشق جي دور مان ٻه لنگهيو آهي. روماني خيال سنڌس غزل ۾ ظاهر آهن. محبوبا جي شرين لبن جي ثنا ڪندي شاعر گدا چوي ٿو:

ٻيون ڇا ڪندس هزار هجن جي ڪي چاشنيون،
شيرين لبن جي لب جون گهران هر گهڙيون چميون.

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

شاعر جي دل محسوسات جي ڳالهين ۾ ڪهڙي نه وسعي آهي. اِن جو ذڪر ڪندي هو چوي ٿو:

دل احباب جي ڊوڙائڪي ڏسي،
وڃي ڄاڻو ٿي ڳالهه داستان ۾.

....

ڳالهه ۾ رمساز دلبر جا ڏسي،
سنبل ۾ گل ٿي اُها ڳهائي ادا.

شاعر محسوسات جي ڳالهه ۾ مشڪ ۽ عنبر کان وڌيڪ سرهاڻ محسوس ڪري ٿو:

يار جي ڳالهه عنبر احسان جي،
مشڪ کان آهي سرس سرهي ٻاس.

هن مصراع ۾ ٻاس واسع نظر لڳي. ٻاس جو اهڙو سان واسطو آهي نه سرهاڻ سان. شاعر کي خوشبو ٻيا ان جهڙو ٻيو ڪو لفظ استعمال ڪرڻو گهرجو هو.

شاعر گدا جي شعر ۾ جماليات جو عنصر آهي.

اهڙي حسن تي نه دل و جان ڪجي نثار،
شرمندو جنهن جي حسن کان شمس و قمر هجي.

شاعر ڪلام مجازي عشق جو مزاحاتي مانڊو ٿيو آهي. هو پڇاڙيءَ جا اڙڪ لاڙيندي چوي ٿو:

ڏاڍي جي در ڪريان ٿو روز آزي،
ڪندو ڪادر ڪرم سان ڪار سازي،
جي آهن طالب المولى ته امسڪ،
حقيقي عشق وٺ ڇڏ تون مجازي.

گدا صاحب جي ڪلام ۾ سوز ۽ گداز آهي. شاعر ٻڌائي ٿو ان حال جي ڪائيد ڪندي چوي ٿو:

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

اسانجي درد جا دونهان اسانجا يادگار آهن،
اسانجا هي غزل سهڻا، سرائيندا سڄائيندا.

گدا صاحب جي غزلن ۾ رواني آهي، فصاحت ۽ سلاست آهي.
مثال طور ڪجهه بند پيش آهن:

وفادار آهيون اسين ڪيڏا عاشق،
اسان سان نه ڪر اي وفائي ۽ جون ڳالهيون.

....

دل ڪسي يار تو وجي مخفي،
ناهه لازم ته اشتهار ڪجي.

....

دل ولي ونئين دلربا ديدار سان،
روح نيو تو رمز جي رفتار سان،
ڪرڻ اکيون ڪل يارا ماڻن سان نه مار،
چڱو زمر نون برهه جي بيمار سان.

الاهي عشق جي اهميت پڌائيندي شاعر سالڪ کي صلاح ڏئي ٿو:

Gul Hayat Institute

عشق رکو مولي جو دل ۾ دمبدم،
عشق ري پيو توکي ايندو ڪين ڪم.

شاعر پنهنجي زماني جو ترجمان ٿيندو آهي. شاعر گدا پنهنجي شعر ۾ پنهنجي وقت جا تاثرات ۽ تجربا به پيش ڪيا آهن:

هن وقت ۾ هر جاءِ ڏسان زور زيادهه،
فتنه جو، لڙائي ۽ جو، شرارت ۽ شر جو.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

اُن ٻاغ کي پالو لڳي جو ٻاغ جو دشمن،
صد حيف! اُنهيءَ پٽ کي جو بدخواه پدر جو.

گدا صاحب جي ڪلام ۾ ڪي نصيحت آميز نڪتا ٻ... ملن
ٿا. ڪيترا ماڻهو ٻئي ڪنهن جو نقصان ٿيندو ڏسي ڪِيو...
ٿيندا آهن. شاعر اهڙن اِنسانن کي تاڪيد ڪندي چوي ٿو

جي آهين مرد مومن، صاحب فيض،
ڪڏهن راضي نه ٿِي، ڪنهن جي زيان ۾.

صبوح جو سوير الله جي عبادت ڪجي. صبوح جو سمهڻ
نياڳ جي نشاني آهي. صوفين چاهي سنئين پرڀاٽ جو اُٿڻ ...
تاڪيد ڪئي آهي، جاڳي جاڳي رب کي ياد ڪر. شاعر گدا
به صلاح ڏيندي چوي ٿو:

ڇڏي خواب غفلت کي تون يار جاڳ،
سمهڻ صبح جي وقت آهي نياڳ،

گدا صاحب جي غزلن ۾ فراق ۽ درد آهي. شاعر محبوب
کي مخاطب ٿيندي چوي ٿو:

هڪ پل نه پري ٿي، مون کان پرين!
نه ته وندس رستو راه عدم،
تنهنجي فرقت مونکي ماري ٿي،
ڪر وصل جو وعدو مون سان صنم.

شاعر پنهنجي درد جو اظهار ڪندي مبالغي جو استعمال
ڪيو آهي:

سندن نيڻن جون نهرون، نت وهن جام،
لڙهان ٿو جنهن جي آب روان ۾.

مالدارن سرمائيدارن تي طنز ڪندي شاعر چوي ٿو:

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com
Page # 272

هڏيءَ لي هوڏ ڏس آهي دنياداري جي در هرجا،
غريبن جي ٻڌي ڪنهن ڪين ۽ اهل وطن ٻگڙيا.

سنڌي شاعرن گهڻو ڪري بادشاهن ۽ اميرن جي پنهنجي شعر ۾ ثنا خواڻي ڪين ڪئي آهي. مگر گدا صاحب سنڌ جي حاڪ مير غلام علي خان جي ٻوڻي مير شهنواز خان جي ثنا پنهنجي شعر ذريعي ڪئي آهي. شايد اهو لوازمن ۽ وظيفن جي اثر سبب. مير شهنواز جي ثنا ڪندي شاعر چوي ٿو:

شمس شرمايو ڏسي، تو مهر پرور جو جمال،
صورت ۽ سيرت ۾ سهڻو آهين بيشڪ بي مثال.

شاعر گدا صاحب جي هنن مصراعن ۾ مبالغو آهي، حد کان وڌيڪ خوشامد آهي.

گدا جي شعر ۾ ڪٽرپڻي جي بوءِ اچي ٿي. شاعر ڪي نه درياهه دل ٿيڻ گهرجي:

عداوت جي ورڻ جي ويڌي بيخ چڏ،
جي مومن نه مومن سان ڪر تون وفاق.

شاعر گدا پنهنجي شعر ۾ ڪٿي ڪٿي صنعت تلميع جو استعمال ڪيو آهي. هيءَ اها صنعت آهي جنهن ۾ هڪڙي مصراع هڪڙي ٻوليءَ ۾ هجي ۽ ٻي مصراع ٻيءَ ٻوليءَ ۾ هجي. مثال طور:

ياد مولي است از هم اولي،
ڇڏ لغافل ۽ ڇڏ ٿن آسالي.

ٻهرين مصراع جي معنلي آهي خدا تعاللي کي ياد ڪرڻ هر ڳالهه کان بهتر آهي. ٻي مصراع ۾ شاعر چوي ٿو ته تنهن ڪري سستي ۽ عيش آرام ڇڏي خدا کي ياد ڪر

© 2019 DrPathan. All Rights Reserved.
Gul Hayat Institute

www.drpathan.com
Page # 273

گدا جي ڪلام ۾ شاعرانيون صنعتون موجود آهن:

مون کان سهڻا پري، نه ساعت سر،
تنهنجي قدمن تي مون نه گهوريو سر.

هن بند ۾ تجنيس تام جو استعمال ٿيو آهي. 'سر' لفظ جدا جدا معنيٰ ۾ ڪم آيو آهي.

مينگهو فقير:

مينگهو فقير سنه ١٨٢٦ع ڌاري خيرپور ميرس ۾ ڄائو. سندس اصل نالو حبيب الله هو. سندس والد غلام حيدر شر بلوچ ڪيس مينگهو ڪري سڏيندو هو، تنهن ڪري 'مينگهو' هو جي نالي سان مشهور ٿيو. مينگهو فقير سنه ١٨٩٠ع ۾ رب جي راهه ڏانهن رمندو رهيو.

هن صاحب سنڌيءَ ۾ شعر چيو آهي. سندس شعر ۾ رواني آهي. سندس ٿيهه اکريءَ مان ڪي مصراعون پيش آهن:

سيين سائل ڪي ڪرين بخشش! يلا! پر پور تون،
نور نافع نام تون، آهين سراپا نور تون،
سوال سائل جي سدا، مولا! ڪرين منظور تون،
ڪر حمايت حاشمي! منجهه معرفت مخمور تون.

Gul Hayat Institute

مير حسن علي "حسن":

مير حسن علي خان سنه ١٨٢٧ع ڌاري حيدرآباد سنڌ ۾ مير نصيرخان جي گهر ڄائو. هن احمد هالائيءَ کان تعليم ورتي. مير حسن علي هڪ سو رهيه سرو پنج هو. مياڻيءَ جي جنگ ۾ انگريزن مير نصيرخان ۽ مير حسن علي خان کي قيد ڪري پونا جيل ۾ بند رکيو. پونا کان ... ڪلڪتي آماڻيو ويو.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

سنه ١٨٦٣ع ۾ کين آزاد ڪيو ويو. آزاد ٿيڻ بعد مير حسن علي واپس سنڌ ويو. هن شادي ڪئي. کيس لکڻ پڙهڻ جو ڪافي شوق هو. سنه ١٩٠٩ع ۾ هن صاحب وفات ڪئي.

مير حسن علي صاحب سنڌيءَ ۾ شعر چيو آهي. سندس تصنيف 'مرثيا ۽ سلام' مشهور آهي. ان تصنيف ۾ هن شاعر امام حسين جي ياد ۾ مرثيا چيا آهن. ميرصاحب پاڻ انگريزن جي غلاميءَ ۾ رهيو، کيس پنهنجو تجربو هو، لهذا ڪري آزاديءَ جي اهميت بيان ڪندي شاعر چوي ٿو.

جيڏري ڪي نہ چڙ موت آهي دنيا ۾ اسيري،
آزادگي سان ناهي برابر ڪا اميري،
گو فقر ۽ فاقو هجي پهتر سا فقيري،
آزاديءَ جي مٽ ناهي نہ شاهي نہ وزيري.

مير حسن علي صاحب ناصحانو شعر بہ چيو آهي. قرض وڏو مرض آهي. ان کان پاڻ رهڻ جي تاڪيد ڪندي شاعر چوي ٿو:

عالم ۾ ڪين ڪر ڪڏهن پنهنجو شعار قرض،
بک کان مرڻ پلو بہ نہ ڪر اختيار قرض،
تون مرض ڄاڻ قرض کي ان ۾ نہ ڪر ڪوشش،
هي درد سر جو آهي ۽ تن جو بخار قرض.

قسم کڻڻ سان هاڃي ٿئي ٿي. ڪڏهن بہ حالت ۾ قسم کڻڻ نہ جڳائي. ان لاءِ شاعر تاڪيد ڪندي قسم کڻڻ کي طنز ڪري ٿو:

ڪو ڪري اعتبار يا نہ ڪري، تون ڪرين ڇو تو اختيار قسم،
پر 'حسن' ترڪ ڪيئن قسم سو ڪندو،
جنهن جو اُمت رسول ۽ قرار قسم.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.
Gul Hayat Institute

مير صاحب هڪ مسلس تواريخي تصنيف تخليق ڪئي، جنهن ۾ جنگ جو ذڪر، سروڻن جي سورمتا جو بيان ڪيو آهي. ان تصنيف ۾ منظرڪشيءَ جا ڪيترا مثال ملن ٿا. شعر ۾ مير غلام علي شينهن جي شڪار جو ذڪر ڪندي چوي ٿو:

وڏو شير شر زهر هي آهي خراب،
نہ جيئرو ڇڏيائين آدمي نہ ئي دواب،
گهڻو خوش ٿي چئين هي خوشي جي ٿي جا،
جو وڃي ڏنو شينهن آئي خدا،
ائين چئي هو سنيڙابو براڻي شڪار،
بهادر غلام علي هو نامدار.

مير صاحب جو ڪلام فصيح ۽ سليس آهي.

مصري شاهہ رضوي:

مصري شاهہ سنہ ١٨٢٨ع ۾ سنڌ جي تواريخي شهر نصرپور ۾ سيد بلند شاهہ جي گهر تولد ٿيو. مصري شاهہ اڃا ٻار هو جو سندس والد وفات ڪئي. ان ڪري سندس وڏي ڀاءُ سيد فتح شاهہ هن جي پرورش ڪئي ۽ کيس تعليم تربيت ڏني. هن کي قاضي گل محمد جي مڪتب ۾ داخل ڪيو ويو. جتي هن سنڌي، عربي ۽ فارسيءَ جي تعليم ورتي. هن درويش 'مولانا روميءَ جي مثنوي'، 'حافظ جو ديوان'، 'سعدي شيرازيءَ جي ڪليات' جو مطالعو ڪيو.

مصري شاهہ، مصريءَ جهڙو مٺو هو، سياءُ جو سڀاجهو ۽ حليم هو. ايتري قدر جو ٻاڪ کي 'واڻيءَ جو ٻار' سڏيندو هو. هي

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan All Rights Reserved.

www.drpathan.com

درويش سماع جو شوقين هو. سندس اونداري لـــي ڪيترائي درويش فقير ايندا هئا. هن صاحب لوهارڪر، اجمير، ٽنڊو جهو ناڱڙهه، جوڌپور جهوور، ڪچ ۽ هنگلاج جو سفر سفر ڪيو. ان سفر جي دوران هن ڪيترن ئي جوڳين فقيرن جي صحبت ڪئي. ذڪر جي عبادت ڪندي ڪندي روحاني منزل تي پهتو. ڪيترائي سوالي سندس در تي ايندا هئا جن کي نعمتن سان نهال ڪندو هو. ٥ صفر سنه ١٣٠٢ع ۾ هن درويش وچي واليءَ سان وصال ڪيو.

مصري شاهه سنڌي، سرائڪي ۽ هنديءَ ۾ بيت ۽ ڪافيون چيون آهن. سندس سمورو ڪلام ڪيف مصري شاهه ۾ مقبول احمد پلي سهيڙي پيش ڪيو آهي. مصري شاهه پاڻ راڳ راڳڻين جي آڌار تي ڪافيون چيون آهن. ان مان ثابت آهي تـــه ڪيس نه صرف سماع جو شوق هـــو پر هي صاحب موسيقيءَ ۾ اـــه ماهر هـــو. ان ڪري سندس شعر ۾ ميٺاج ۽ موسيقي آهي. علم عروض جي آڌار لـــي بحر هزج مثمن ۽ بحر رمل مثن ۾ هن صاحب جون ڪجهه ڪافيون ملي ليون. شروعاتي دؤر ۾ هن صاحب مجازي محبت وارو شعر چيو آهي:

ڪياڻون قبول ڪمرو قدر ٿي لال،
ڏل رخسار مستان چشم لسان.

محبت ۾ مخمور معشوقن جو ذڪر ڪندي شاعر چوي ٿو:

ڪنياڻون ڪلـــي نيڻ گهورا ٿلاڻي
پري پاڇه نرگس عجب نيم خوابي.

شاعر معشوق جي زلفن ۽ 'ڪاري نر' جو ڪهڙي نه سهڻي انداز سان بيان ڪري ٿو:

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

[illegible]
[illegible]

سچو عشق ۽ [illegible] اکين جو [illegible] سڪندي هوندي ٿو:

[illegible] جي [illegible] سڪري ساهڙ سڪ واوا،
[illegible] آهن،
[illegible] وڃي لڌون،
[illegible] ٿيا.

مصري شاهه پنهنجي شعر ۾ 'وحدت الوجود' جو بيان ڪندي چوي ٿو:

مصري مون ۾ سڪ جي [illegible] ڏس وحدت واري،
عرب هوت [illegible] عجب صورت جو.

تصوف جا ڪيئي مصري شاهه جي ڪلام ۾ موجود آهن:

ذات [illegible] ۽ نور [illegible] ساڳي [illegible] صورت جو،
سوئي عبد، احد سوئي آدم، باقي [illegible]،
دست [illegible] دستور، اي ارشاد [illegible] صورت جو.

مصري شاهه جي شعر ۾ [illegible] فيلسوفاڻا [illegible] ملن ٿا. دنيوي مال اسباب روپ رنگ جي ناپائداري بيان ڪندي شاعر چوي ٿو:

هيءَ نه لهڻو، لون نه هن جو، عمر، مايا ڪوڙ جاڙ،
مورکون ساڳيئن مسافر، رات اتو رهو ۽ رهڻ.
نانهن آهين، نانهن آئي، نانهن ۽ اڄهور ادي.

ٿوري دنيوي سک لاءِ ساري عمر پڇتائڻو پوڻو ٿو پوي:

عيش دنيا جا مزيدي مان وارا ۽ ملوڪ،
سک [illegible] ساري عمر جو سور ٿيو.

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

دنيوي غفلت جي ننڊ ۾ ستل انسان کي ايدار ڪندڙ شاعر
چوي ٿو :

جاڳ ڏي جيءَ کي جهان، گهمڻ ڪيئي غفلت کي ڇڏي،
راس وڃي اُجڙيا اکيون، توکي ننڊ ڄاڻي آيا ڏي.

دنيوي عيش آرام ڪڪر جي ڇانو واڱر تمام عارضي آهن
انهن ڪري شاعر آگاهه ڪري ٿو :

پورا انهن پاءِ، ته ڪوڙي ڇانو ڪڪر جي.

مصري شاهه جي شعر ۾ سوز ۽ فراق آهي :

ڏکڻ سڪ ڏهڪي، پرين ساجن پري، ٿيون طعنا لڪا لوڪ جا.

شاعر ماڻهن جي ذريعي پنهنجي دل جو درد ظاهر ڪندي
چوي ٿو :

سهڻي سمنڊ ۾ جيئي ساوي ڪاڻ سڪ،
لڱين طلبون ۽ تانگهون، ماڙ پيئن جون من،
پائي پاس پرين، شال پلر جو پيئندس.

مصري شاهه جي ستل سائين جو اثر به نظر اچي ٿو :

تسبيح طاعت ۽ تڪيا تڪوائون وڃن ترڪ ٿي،
دين مذهب ڪٿ رهيا، ڪٿ ڪفر ۽ اسلام.

......

مجي منصور ڪيو مظهر انا الحق عشق اثباتي.

مصري شاهه جو ڪلام سليس ۽ فصيح آهي. سنڌس شعر ۾
تجنيس حرفي جو به چڱو استعمال ٿيو آهي.

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

شاهه نصيرالدين :

شاهه نصيرالدين نقشبندي پيرن جي خاندان مان هو. هي صاحب سنه ١٨٣٠ع ڌاري نوشهري فيروز ۾ پير عبدالهي جي گهر تولد ٿيو. سندس تصنيفن مان ظاهر آهي ته هن سنڌي، عربي فارسي ۽ اُردوءَ جو چڱو ئي مطالعو ڪيو هوندو. والد جي وصال کان پوءِ سجاده نشين ٿيو. هن صاحب ڪافي سير سفر ڪيو. لاڙڪاڻي ۾ هن جا ڪيترائي مريد رهندا هئا. هن صاحب الله جي عبادت سان گڏ خلق جي خدمت پڻ ڪئي. هي صاحب پنهنجي دؤر جو ڪامل درويش هو. سنه ١٩٠٠ع ۾ هن درويش وڏي واليءَ سان وصال ڪيو.

شاهه نصير سنڌي، فارسي ۽ اُردوءَ ۾ ڪلام چيو آهي. سندس سنڌي ڪلام فصيح ۽ سليس آهي. هن صاحب بيت، ڪافيون ۽ غزل لکيا آهن. سندس شعر مان مجازي عشق جي جهلڪ ملي ٿي. شايد هن ان قسم جو ڪلام شروعاتي دؤر ۾ چيو هجي :

چٽ پٽ چشمان چاڪ ڪرن جو دل چٽڪي،
لا ئي چٽڪي ڪاريهر جان، اچن قهر مان ڪٽڪي،
دل لٽي ويو دلبر ساڻين ڳالهه ڪري هڪ ڳٽڪي،
جان جسم تاراج ڪيا اُن ڏس لبن جي لٽڪي.

شاهه نصير پنهنجي والد مان ئي روحاني فيض حاصل ڪيو. پنهنجي والد جي ثنا ڳائيندي چوي ٿو :

تنهنجي خاڪ قدمن جي آهه تاج سر جو،
تفاوت انهيءَ ۾ نه آهي ڪو نر جو،
سپاهين جو آهي نصيرا سپاهي.

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

شاهه نصير جي ڪافين ۾ موسيقيءَ ۽ ميناج آهي:

ڳالهه ڪريان تو سان ڪيهي، سڄڻ سورن جي،
قرب سڄاڻي پانهنجو آءُ پکي هاڻـــي پيهي.

شاعر روحاني رمزون ڪهڙي نه سليس نموني سمجهائي ٿو:

ڪين ڪٽي وڃ ڪين ڏي، تون پي ٿيءُ ڪي ڪين،
ويندڙ وڃڻ وڃائي، تـــون رک قلب ۾ ڪي ڪين،
ڪين نصيرا ڪين، ڪين ڪٽــي گهڙ ڪين ۾.

شاهه نصير جي شعر ۾ سوز و درد به آهي:

اڳ نه هيڙس اهڙي پـــر ڪيو فراق فائي،
مونکان جداڪون ٿيئين جدا تون جائي،
ڪڪ ازدر ڪائي، هنڌي آهي نيڻهن نصيرچوي.

بهار جي مند جـــا دلپذير نظارا ڏسي شاعر کـي پنهنجي پريتم جي ياد ستائي ٿي ۽ هو اُن جي فراق ۾ اڙڪي لاڙي ٿو:

آئي رت بسنت جـــي ڪيون گلـــن گلزاريون،
سکيون سي سايون ٿيون، وڻن جون ڏاريون،
سهڻي کي ساريون وهن نيڻ نصير چوي.

شاهه نصير جي سر سارنگ ۽ سر بسنت ۾ منظر ڪشيءَ جا ڪيترا مثال ملن ٿا. سندس شعر ۾ تجنيس حرفيءَ جو به چڱو استعمال ٿيو آهي.

سنت جيوت سنگهه:

سنت جيوتسنگهه جو جنم سنڌ جي الهاسڪ شهر لاڙڪاڻي جي نزديڪ قنبر شهر ۾ سنه ١٨٣١ع ۾ شري شيوڪرام سندانيءَ جي گهر ٿيو. جيوتسنگهه اڃا ٻالڪ هو جو سندس پتا پرلوڪ

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ٻڌاريو: جنهن ڪري سندس ٻالپڻا سندس پيءُ عالچند ۽ ماتا موهني ٻائيءَ ڪئي. ٻالڪ جيوت شڪل شبيءَ جو سندر سڀول هو. سندس سمرڻ شڪتي تيز هئي، پڙهڻ لکڻ ۾ ڏاڍو هو. کيس عربي، فارسي، سنڌي، هندي ڀاشا جي چڱي ڄاڻ هئي. جوانيءَ ۾ سندس شادي ٿي. سندس ڌرمپتني ڪنلن ٻائي سياءَ جي تمام تيز هئي. کيس هڪ ڪڪي ڄائي جنهن جو نالو تهمل رکيو ويو. جيوتسنگهه پوليس کاتي ۾ نوڪري ڪندو هو. ڪجهه وقت ڪانپوءِ اُن نوڪريءَ تان اِستعفا ڏنائين. جادو منتر جا ڪي ڪتاب پڙهي هن اُهو ئي علم پرايو. سندس زندگي عيش عشرت واري زندگي هئي.

جيوتسنگهه ڪي سائين والاتراءِ گرو روپ ۾ پراپت ٿيو جنهن سندس زندگيءَ ۾ تبديل آڻي ڇڏي، سنسار کان ڪٽائي اچي وڌائي ۽ رام نام جو رس پيئي جيوت نام جي نشي ۾ مخمور ٿي ويو. هو پاڻ ٿي پنهنجي ڪوتا ۾ چوي ٿو:

پر پيارا ستگر ڏنڙا، ٿي مان ٿيس مخمور.

هاڻي جيوتسنگهه سمورو سمو سمرڻ ۽ سيوا ۾ گذاريندو هو. غريب گهرجائن لاءِ دواخانو هلائيندو هو، باقي وقت گرن جي سيوا ۽ ڀڳتيءَ ۾ سڦل ڪندو هو. هو هاڻي سنت ٿي پيو.

سنت جيوتسنگهه ١٥ جنوري ١٨٩١ع برهملين ٿيو.

سنت جيوتسنگهه حقيقت ۾ ڪوي ڪين هو. هُو نه هڪ ساڌڪ هو، سنت هو. ڀڳتي ڀاونا جي آويش ۾ اچي هن ٻاڻي بولي، ڪي ڀڄن ڳايا. جنهن مان سندس گرو ڀاونا، دارشنڪ ويچارن، ڀڳتي ساڌنا جي جهلڪ ملي ٿي. هن صاحب سنڌي ۽ هنديءَ ۾ واڻي لکي آهي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

سنت جيوسنگهه، ڀيڻهين سنگـر و سائين ولايتراء جـو ڏاڍو اسرائيلي آهي. جنهن مٿس مهر جي نظر ڪري اهو گيان ڏنـو جنهن ديوارن ۾ هر هنڌ جانب جو جلوو جمال ڀسيو، سڀ هنڌ مولي مهر کي ڏٺو:

جتي مالڪ ولايت مهر ڀيڻهين جيوت پاڻهي علم کي،
هر هاءِ جوت آهي پار تنهنجي ڏس ڪرشن ڪنعيي شيام کي.

سنت جيوسنگهه، برهم جي نرگڻ ۽ سرگڻ ٻنهي روپن جو ڀيڻهين ڪولا ۾ ذڪر ڪيو آهي. برهم جي نرگڻ روپ جو بيان ڪندي چوي ٿو تہ، پرماتما هر هنڌ موجود آهي. جيو جي انهڪرڻ ۾ جاءِ ٻاهر سرشٽيءَ ۾ پرماتما وياپڪ آهي:

جيوت جائي آهــ هر جائي،
اندر ٻاهر آهــ صورت سائي.

ڪوي جيوتسنگ جتي ڪٿي جانب جو جلوو جمال ڏسي ٿو:

جالي ڪالي ڏٺم جانب تنهنجو نور ظهور.

جڳت برهم جو کيل آهي ۽ اُن کيل ۾ پاڻ کيلي رهيو آهي ۽ اندر ۾ اهو اونڪار رمي رهيو آهي. جدا جدا روپن ۾ ٻــ پاڻ پرماتما رمي رهيو آهي:

واهه واهه کيڏ رکي لو جائي،
آهين ظاهر باطن تون عياني،
لالا ذاليرن نانو رکاءِ تنهن ۾ پاڻ ڪيو ٿي نهاني.
ڪالي ڪتري برهم سودر آهين،
ڪالي ويس سهڙو دوراني،
ڪالي جيوت جولي جوت سڌائين،
ڪالي سمرت سوامي لامڪاني.

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ٻرهم جو نہ روپ آهي نہ رنگ. هوُ نراڪار نرگڻ ئي آهي نہ سگڻ ساڪار ئي آهي. سڀ ڪجهہ پسارو سندس ئي آهي پاڻ ئي سڀ جو سار آهي. جيوتسنگهہ ٻرهم جي ليلا جو ورڻن ڪندي چوي ٿو:

جنهن جو نہ ڪو نرڌڪار، تنهنجو نام نہ روپ آڪار
ورن نہ چهن نڪو روپ توهي سوهنگ، ست سروپ،
تون هي نرگڻ نراڪار تون هي سرگڻ سرو آڪار.
تون هي آهين سڀ م سار، تون هي آهين سڀ پاسار.

سنت جيوتسنگهہ هڪ طرف نرگڻ نراڪار ٻرهم جو ورڻن ڪيو آهي تہ ٻي طرف وري ٻرهم جي سگڻ روپ ڀڳوان شري ڪرشن جو ورڻن پڻ ڪيو آهي. سندس ڪاوِيہ جي اڀياس مان پروڙ پوي ٿي تہ ڪوئي جو اشٽ شري ڪرشن هو. هو ور ور پنهنجي پريتم ڀڳوان شري ڪرشن کي پڪاري ٿو ۽ چوي ٿو تہ شري ڪرشن ئي منهنجو جياپو آهي، پراڻ آهي. جنهن تي شري ڪرشن جي ڪرپا آهي تنهن کي ڪابہ تڪليف درپيش ڪين ايندي.

ڪرشن ڪرشن ٿي ڪريان آهي ڪرشن منهنجو جيءُ،
سڪ ڪرشن جي جنهن کي تنهن کي ڪهڙو سيءُ،

ڪوي ڀڳوان شري ڪرشن جي مرليءَ جو ورڻن ڪندي چوي ٿو تہ تنهنجي ٻرهہ واري ٻنسري ٻڌي منهنجي اندر جا سڀئي ڀرم ڀسم ٿي ويا آهن، مانسڪ چڪتاڻ مٽي وئي آهي. تنهنجي مرليءَ مونکي موهي ڇڏيو آهي. تنهنجي مرلي انهد جو آلاپ آلاپي ٿي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

من موهن کا مرلي وڄائي آ،
انهد جــو آلاپ سڻائي اُســي.

مرلي لنهنجي منڙو موهيو،
شڪ سيئي اندر جو کوهيو.

جيو کان برهم جدا ناهي. برهم کان سواءِ جيو جي ستا ئي ڪين آهي. رڳ رڳ ۾ اهو پاڻ رمي رهيو آهي.
روم روم ۾ جيوت جاڳ ناهي جدائي.
آتم گيان جي نـــه هئڻ سبب جيو اِن روپ رنگ ڏسي پيلاهي پيو آهي، سنت جيولسنگهه لنهنڪري جيو کي تاڪيد ڪندي چوي تو ته تون پـاڻ پڇاڻ جيڪا توکي گهڻا ئي ڏسڻ ۾ اچي ٿي سا حقيقت ۾ هيڪڙائي آهي، سڀ ۾ پاڻ مالڪ موجود آهي.
ڪثرت ڪانهي سڀ آهي وحدت، تون پنهنجو پاڻ سڃاڻ.
جت ڪت سهڻو دلبر آهي.

سنت جيولسنگهه جي ڪونا ۾ "تت توم اسي" ويدانـــت واري جي جهلڪ ٿي ملي. هو آکي ٿو ته هي جيو تون پـاڻ برهم آهين، پاهرين ذات ۽ ناالي جو لباس دور ڪر.
آهين تون پنهنجو پاڻ خدا ـ ناالا ذاتيون جي ڏسين اللاهي.
جيڪي ڏسين ٿو ۽ تون پاڻ درشٽا (ڏسندڙ) برهم آهين.

درشٽا درشت سيئو سٽ تونهين.
جيو برهم روپ آهي. برهم جو انش آهي، لنهنڪري سنت جيولسنگهه جيو کي تاڪيد ڪري ٿو ته جيڪڏهن تون جنم مرڻ جي ڦيري کان فارغ ٿيڻ چاهين ٿو، ارڻات مڪتي چاهين ٿو، ته پاڻ پرابرهم سان ملي هڪ ٿي وڃ، لدروپ ٿي وڃ ۽ امر پد کي پاءِ.

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ذات ۾ ملي ذات ٿيءُ، ڪر ٻـي نـــ، وات تـون،
ڇمڻ مرڻ واري خوف کان، ڇڏي ٿبج هميشه حيات تون.
آتـم گيان جي پراپتيءَ لاءِ، آنند جي حاصلات لاءِ ستسنگ
ضروري آهي؛ تنهنڪري ڪوي جيوتسنگهه سالڪ کي صلاح
ڏئي ٿو ته مائٽن کان منهن موڙي ارٿات جوني جڳت کي ڀني
ڏئي ستسنگهه ۾ سميه گذار ۽ پنهنجي آدي اصلي وطن کــي
ڪڏهن وسارءِ؛ سدائين مالڪ کي ياد ڪندو رهه ۽ گرو ونان مليل
گرمنتر کي ياد ڪندو رهه.

رهه سدا ستسنگ ۾ تون، ڇڏ ڏسڻ ڪوڙي عام کي،
وٻهه نه وساري، ڪر تون سدا، وڏاءِ انهيءَ گام کي،
ياد رک تون دم ٻـــ دم، مرشد جـــي اعلام کي.

جيو کي ٻيون سڀ ڳالهيون وساري سواس ۾ نام جو
جاپ جپڻ گهرجي. اِهائي هڪ سچي راهه آهي:
ساسون ساس جپڻ جو جيوت ڪو آهي اِهو پير،

سنت جيوتسنگهه جي ڪلام ۾ تشبيهه ۽ استعاري جو چڱو
استعمال ٿيو آهي.

تشبيهه:-

سدا رهان ٿو يار پنهل سان جيئن مڇي رهيءَ ٿي جر ۾.
دلبر ٻر ۾ ٻين وڃائي، مرگهه سيڻي ٿيا ماد،
آءٌ پي انهن جان ٿـــي هـــيءُ سر هاريان.

استعارو:-

دنيا جو سمنڊ نام جي ٻيڙي پاڻ ملاح ٿي لنگهائيندو:
گيان ڪلال عنبر اُڏايان، تو لاءِ مان سر سيج وڇايان.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.
Gul Hayat Institute

سڪ لنهنجيءَ جـو سنڌر گهرايان،
تلڪ ڏئي مــان سانگ ٻڌايان.

سنت جيوڻسهگهہ جي ڪاويہ ۾ سنگيتاتمڪا آهي. هــن جدا جدا سرن ۾ پد لکيا آهن جن کي هن ڪافي سڏيو آهي.

ديوان صورت سنگهہ:

ديوان صورت سنگهہ جو جنم سنہ ١٨٣٢ع ۾ حيدرآباد سنڌ ۾ ٿيو. سندس وڏو ڀاءُ شري نانڪرام حيدرآباد جي ڪليڪٽر جي آفيس ۾ نوڪري ڪندو هو ۽ ڇوٽو ڀاءُ شري پريداس حڪيم هيو. سندش فارسيءَ ۽ اُردوءَ ۾ لکيل مثنويءَ مان ظاهر آهي ته هن صاحب فارسيءَ جو چڱو ابياس ڪيو. سنڌيءَ ۽ هنديءَ جو پڻ ابياس ڪيائين.

صورتسنگهہ جڏهن جوان ٿيو ته سندس شادي ڪرائي وئي، پر هن جو من سنساري ڳالهين ۾ ڪين لڳندو هــو. هوُ سنتن جي سنگ ۽ سيوا ۾ سميہ سڦل ڪندو هــو. ڪڏهن ڪڏهن گهر جون شيون وڪڻي به سنتن ساڌن کي ڀوڄن ڪارائيندو هو. هوُ سخاوت جو صاحب هو، پــر سندس گهر واري ڪنجوس هئي، ٿي سگهي ٿو ته انهيءَ ڪري پڻ صورتسنگهہ اُداس گذاريندو هجي. هڪ شعر ۾ هوُ لکي ٿو تــہ شل نہ ڪنهن سخيءَ جي پتني ڪنجوس ٿئي ... !

خدا ڪري نہ ڪيي ڪسي سخي ڪي زال بخيل.

صورتسنگهہ کي هڪ فرزند ۽ ٻہ نياٽيون ڄايون.

صورتسنگهہ جڏهن اچا نڪيو هــو تڏهن هڪ دفعي ديوان گانسنگهہ پنهنجي ڀائٽي بهادر کي ديوان پريداس حڪيم وٽ علاج لاءِ وٺي ويو. اُتي صورت بہ بهادر جي ٻارڙ ۾ گڏجاڻي ٿي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

بهار ڪيترا ڏينهن علاج ڪرائيندو رهيو، صورت هن کي پريم
سان دوا پيئاريندو هو ۽ هن سان مٺيون مٺيون ڳالهيون ڪري
هن جو من بهلائيندو هو. اهڙي نموني صورت ۽ بهار جي
دوستي ٿي وئي. ٻنهي جو پاڻ ۾ پريم وڌي ويو. جڏهن صورت
عمر ۾ وڌيو ۽ گيت يا ڪوتا ڳائيندو هو يا ٺاهيندو هو، تـ
ٻنهيجو تخلص "صورت بهار" استعمال ڪندو هو. ايڏو نـ هو
ٻنهجي دوست بهار کي ڀائيندو هو.

سنتن ستپورش جي سنگ ۾ صورت مـان صورتسنگهه ٿيو.
سندس خيالن ۾ وڏي تبديل اچي وئي. نام سمرڻ سبب هو
رچي راس ٿي پيو.

صورتسنگهه جي هڪ مثنويءَ تي ميرعلي مراد ڏاڍو راضي
ٿيو. هن کيس هڪ سرو پا پيش ڪئي ۽ کيس عرض ڪيو تـ
خيرپور ميرس ۾ اچي رهو. اُن وقت خيرپور ميرس ميرن جـي
راڄڌانيءَ وارو شهر هو. ديوان صورتسنگهه ميرعلي مراد جي آڇ
قبول ڪين ڪئي. جنهنکي آڌياتمڪ آنند آيو اُهو دنيوي شان
شوڪت کي ڇا ڪندو؟ ٤٥ ورهين جـي عمر ۾ سن ١٨٧٧ع ۾
هي ڀڳت جن پريوءَ جي پار ڏانهن پرواز ڪري ويو.

ديوان صورتسنگهه ڀڳوان شري ڪرشن جـو انديه ڀڳت هو.
ڀڳتي يا ونا جـي موڊ ۾ هن ڀڳت، ڀڳوان شري ڪرشڻچندر
آنندڪند، ٻين اوتارن، ديوتائن جي اُستتيءَ جا گيت ڳايا. اُهي
گيت سنڌي ڀاشا کان وڌيڪ هن هندي ڀاشا ۾ ڳايا آهن، انهن
گيتن ۾ پدن ۾ سندن ڀڳتي ڀاونا، پريم ساڌنا جـي جهلڪ ملي
ٿي. اردوءَ ۾ جا هن مثنوي لکي اُنجو اُلٿو سنڌي ڪوتا ۾ پاڻ
ڪيو اٿائين جو "صورت بهار" ۾ آهي.

سنت صورتسنگهه سنڄ ۾ چنڊ ۾ جل ۾ ٿل ۾ اڄليءَ ۾

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ٻاڏن ۾ برهم کي ڏسي ٿو. سڀ روپ سندس آهن، سڀ ۾ ٻاڙا برم برهم وديمان آهي.

پرٿوي جل ٻــاھ، وايو ٻاڙ سڀ،
ٻاڙ ئي سڀ آھ؛ سڀ خود ڄاڙ سڀ.
چنڊ سورج ٻاڙ ٺــي ٽٽي ورلمان،
ٻــاڙ ٻوڙي رات ڏن منجھ آسمان.
ٻاڙ پرڪاشي گلابي منجھ آڪاس،
ٻاڙ وڄ، ٻــادل وسي ٿي عام خاص.

سنت صورتسنگھ جيتا ۾ جيارن ڏسي ٿو. تنھنڪري تاڪيد ڪري ٿو:

خلق ۾ خالق ڏسي نـــر تنھن اڳيان.
ٻولي ٻڌي ھلي چلي سڀ ٻاڙ برھم ٿو.

جيو، آتم ستا جي ڪري ئي سڀ ڪريائون ڪري سگھي ٿو، تنھنڪري صورتسنگھ چوي ٿو:

ڄاڙ ٻڪ ٻولڙ ٻڌڙ سڀ ايش جو،
ڄاڙ ڏک ٻيھڙ وھڙ سڀ ايش جو.

برھم سڀني جي ھردي ۾ حاضر آھي. تنھنڪري سڀ کي ٿم روپ سمجھي سڀن سان نياز نئڙت سان ھل:

ڄاڙ ٽان ھردي وسي تــو ايش ھر،
تو جڳائي ٽان اَدب سڀ ساڙ ڪر.

صورتسنگھ جي خيال موجب برھم درشٽا ۽ ٻاڙ آھي تـــه ٻــ ۽ ٻاڙ:

باغ باغيچو ۽ خود، مالھي ۽ خود،
وھ ڪري رونق رونق ڏسي ساري ۽ خود.

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

ديوان صورتسنگهه جي ويچار موجب هي جڳت ناسونت آهي، ڪٽپنگر آهي ۽ هڪ برهم ئي سمت آهي. شنڪر آچارج جي دارشنڪ ويچار 'جڳت مٿيا، ايڪو برهم سمت' جي جهلڪ صورتسنگهه جي ڪوتا ۾ ملي ٿي:

ناسونت آهي سمورو جو ڏسين،
ايشور ئي آهه سمت سچ، مڃ ڪنهين.

سمت ايشور جو روپ آهن. سمت ۽ ايشور کي هڪ سمجهڻ گهرجي:

سمت کي پڻ ايش کي هڪ ڄاڻ پڪ،
ايشور ئي سمت آهي ڪو نہ شڪ.

جو سڪ ۽ شرڌا سان سمتن پڳتن جي سيوا ڪري ٿو سو هن لوڪ ۽ پرلوڪ ۾ مان پائي ٿو:

ٽهل سمتن جي ڪرين جي دل و جان،
لوڪ ۾ پرلوڪ ۾ پائين خوب مان.

نام سمرڻ سڀني دکن جي اکٿير دوا آهي. ڌنهن ڪري جيؤ کي اُنٺي پهر سمرڻ ڪرڻ گهرجي.

نام اڪسير سچ اڪسير نام،
نام اُچارڻ تو جڳائي صبح شام.

ڪوي نہ صرف جاگرت اوسٿا ۾ نام سمرڻ جي تاڪيد ڪري ٿو مگر ننڊ ۾ بہ سائين جي سمرڻ جي صلاح ڏئي ٿو.

جاڳندي پڻ ننڊ ۾ ٻڻ نام اُچار،
ڏي نہي نام ۾ پريمي پريم اُڌار.

جيڪو ساڌڪ سواس سواس ۾ سائين جو سمرڻ ڪري ٿو پرماتما اُن جي اُجڙيل دل کي آباد ڪري ٿو. هو سدا بهاغ بهار رهي ٿو:

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute

ساس ساسون جنهن رهي دل ايش ياد،
ايشور جنهن ياد سو آباد شاد.

ڪوي صورتسنگهه پنهنجي مثنويءَ ۾ ساڌڪ کي سهڻيون صلاحون ڏنيون آهن:

ٽورڙو گهر چو ٻه، ٽورو، ڪاڻ گهٽ،
چا ڏسين، چا ٻڌين، لسون چپ نه پٽ.

......

ايش جو ڪج ڪري سو خوب جاڻ،
جا ڪري حڪمت ٻه تنهن ۾ ايش پاڻ.

......

ڪر ٻين جي ساک پنهنجا عيب سار،
پاڻ ڪنبو گل ٻيا، سا سمجهه ڌار،
ريس ساڙو شترتا کي خوب ڇڏ.

......

ننڊ غفلت کي ڇڏي ٿي تون سجاڳ،
وٺ هوشياري، ڪر نه سستي ڪول ياڳ.

......

سچ سوالي نا دران مو ناڻجي،
هوند وارو ٿي ٻه ڪرڻا ناڻجي.

وهنوارڪ جيون لاءِ ٻه صورتسنگهه جون صلاحون ڪارگر آهن.

مخدوم امين محمد:

مخدوم امين محمد سنه ١٨٣١ع ڌاري ٿولد ٿيو. هي صاحب درگاهه مخدوم نوح جو سجاده نشين هو. هن صاحب ٻيت ۽ ڪافيون چيون آهن، جن ۾ تصوف جو خيال سليس نموني

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

سمجهايل. سدس ڪلام ۾ حسن ۽ مجازي عشق جـو ذڪر
۾ آهي:

ڏنڏڻجي نيڻن جادو لايو يار
(١) اکڙاون ڏنهنجون ڪجليون ڪاريون،
ڏاڙي ڪارڻ تـو دلبر ڏاريون،
هـو گهر اجاڙڻ لڳيون يـار ...

شاهه محمد ديدڙ:

شاهه محمد ديدڙ سنه ١٨٣١ع ڌاري لاڙڪاڻي ضلعي جـي ديدڙ ڳوٺ ۾ ڄائو. هي صاحب پنهنجي دور جـو عالم شخص هو. شروع ۾ هي صاحب مجازي عشق جي راهه ۾ هليو جنهنڪري کيس ڏکه ڏاکڙا ڏسڻا پيا. رئيس حسين خـان شعر و شاعريءَ ۾ سدس رهنمائي ڪئي. حمل فقير جـي صحبت مان بـه هن صاحب ڪافي ڪجهه پرايو. سنه ١٨٩٦ع ڌاري هـن عالم وفات ڪئي. هـن صاحب جـي سنڌي ڪلام ۾ سرائڪي لفظن جو استعمال ٿيو آهي. سدس شعر ۾ جمالياتي پهلو اُڀري بيٺو آهي:

مهراڻي مهتاب رهـن، مشتاق صنم ري روءَ آئي،
سنبل وينس وسهير وهسن، مشڪ معطرهوءَ آئي،
بلبل پونر بيراڳي قردي، باس بدن دي بوءَ آئي،
خجل ڪبڪ طائوس رهن، جان جانب ڳلندا جوءَ آئي،
شاهه محمد شالا هوين، ڪلب پريان دي ڪوءَ آئي.

عارف شاهه:

عارف شاهه بخاري شاهه محمد ديدڙ جـو همعصر هو. هي صاحب دادو تعلقي جو ويٺل هـو. پنهنجي دور جـو ڪامل

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

غلام محمد [illegible]

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

سو ساراھ سچو ڏٺي صاحب رب ستار،
جوڙي جوڙ جھان جـي هادي ريءِ آزار،
نڪو آل ھڪ ۾ نـه ڪا ڪيرس ڪار،
نفيءَ مان اثبات ڪري ساروئي سمسار.

شاعر غلام محمد صاحب تي شاھ لطيف جو اثر ظاھر ظھور آھي. شاھ لطيف وصال کان وڌيڪ اھميت فراق کي ڏني آھي، غلام محمد به ساڳيو ئي خيال پيش ڪري ٿو:

جيڪي مڏجھ فراق واصل سو نه وصال ۾،
ويئي ڇڏ وجود ڪـي تڪون ڪري طاق،
محبت ۾ مشتاق، رھـن ايرا پو ٽيون.

غلام محمد جي شعر ۾ تمثيل سمايل آھي. ميھار مالڪ جو پرتيڪ آھي. مالڪ جي محبت مان الوڪڪ آنند پراپت ٿئي ٿو جنھنجي ڀيٽ ڪنھن به دنيوي چيز سان نٿي ڪري سگھجي:

ميھر ماکيءَ کان مٺو، نڪو شڪر شير،
جنين چکي چاشني تن ڪـي اڪسير،
سڪي وڃي سير، ساھڙ سنڌي سڪ ۾.

محبوب جي لاثاني سونھن جو ذڪر ڪندي شاعر چوي ٿو:

صورت سھڻن جـي، نسورو ئي نور،
سورج ڪدا سھٽو، قمر مٽ نـه مور،
دلبر جو دستور، ڪوڙ ڏسان ئي ڪٿھين.

شاعر پنھنجي شعر ذريعي سالڪ کي صلاح ڏيندي چوي ٿو:

اکيون غير غليظ، ڪڍ ڪيم پريـن ڏي،
متان غيرت غليظ اوچي عجيبن کي.

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

اکيون ٻئي رک ، جوڙي جاء سجود جي ،
لحظو قبر ۾ اک ، ڪٿي اچي ڪنهن ٻار ڏي .

غلام محمد صاحب جو ڪلام وزن بحر جي لحاظ کان ۽ ــ
پڪو پختو آهي . پيش آهن سدس غزل جا ڪي بند :

اچي ساقي سڪايل کي پري ڏي مي ء سدا پيالا ،
ته جيرا جوش جانب جي جلايون جان ۾ جالا ،
مدامي ملڪ مولا جي وسي برسات اي دائم ،
جنن لي مينهن محبت جو لنن جا نيڻ نت نالا ،
وني جي وات وحدت جي آيا ميدان منجهه ماڃهي ،
زرهه جولان جي پائي ڪندا عوگان ۾ چالا .

سدس غزل ۾ خيال جي بندش ۽ رواني آهي . انهيءَ سبب حرفي ء
جو به سدس شعر ۾ پڳو استعمال ٿيو آهي . سدس ڪلام ۾
فصاحت ۽ سلاست آهي .

شري ايسرلعل :

شري ايسرلعل جو جنم سنه ۱۸۳۵ع ۾ سنڌ جي روهڙي شهر
۾ رانوئي ڳوٺ ۾ شري پرمانند جي گهر ٿيو . جوانيءَ ۾ اي هن
جي دل دنيا مان کڻي لي پئي . ۲۳ ورهين جي عمر ۾ هي
پيارو سچل سرمست جي درگاهه درازن ۾ ويو . ان وقت سچل
سائين جي گاديءَ تي سخي قبول محمد سجاده نشين هو .
سخي قبول محمد جو ديدار ڪندي ايسرلعل کي مستي چڙهي
وئي ۽ تن ڏينهن کان پوء هوش ۾ آيو . هن کي اِلي حڪم ٿيو
ته جيسين لوڪي مجازي عشق جي چٽڪ کين لڳي آهي
تيسين لون حقيقي عشق جي منزل لي پهچي کين سگهندين .
غوُ اُنان واپس وريدي سنڌڙي ڳوٺ جي ٻاهران مسافر ۾ ويا

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

گيانپوري وٽ مهمان طور اچي رهيو. هاڻ هُو روز ڀکيا ونڻ لاءِ ڳوٺ ۾ ويندو هو. هڪ ڏينهن ڀکيا وٺندي هڪجون اکيون هڪ جوان ڇوڪريءَ سان اَٽڪيون. هُو حسن جو شڪار ٿي ويو. آخر اُها نوجوان ڇوڪري چانڊل ٻائي اچي هن سان گڏ رهي. چوڏهن سال ٻئي گرنار طرف رهيا. ان بعد ايسرلعل پنهنجي وطن روهڙي واپس ويو ۽ سنڌونديءَ جي ڪناري تي هڪ پپل جي وڻ هيٺان پنهنجو آسڻ وجهي ڀڳتي ڪرڻ لڳو، ڌيري ڌيري مٿس روحاني رنگ چڙهيو. ايسرلعل ڀڳتي ساڌنا ڪندي سنساري ماڻهوءَ مان هڪ سنت ٿي پيو. سنت ايسرلعل ۵۵ ورهين جي عمر ۾ سنه ۱۸۹۰ع ۾ برهملين ٿيو.

ڀڳتي ساڌنا ڪندي سندس اندر ۾ جي اُجلون اُمنگ اُڀريون ٿيا سي ڪوتا جي روپ ۾ ظاهر ٿيا. هن جو گهڻو ڪلام سرائڪيءَ ۾ آهي. ٿورا ڪي پد هنديءَ ۽ سنڌيءَ ۾ آهن. سندس واڻيءَ ۽ زندگيءَ جو اَحوال ٻر ويسر جهامنداس ڀاٽيا سمپادت ڪيو آهي، اهو پستڪ هري سيوا سنگت روهڙي طرفان پرڪاشت ڪيو ويو آهي. سندس واڻي جدا جدا راڳڻين ۾ آهي، ان مان معلوم ٿئي ٿو ته ڀائي ايسرلعل کي سنگيت جي به ڄاڻ هئي. اُنهن پدن کي هن شبد ڪري سڏيو آهي.

ايسرلعل انوسار ستگروءَ جي ڪرپا کان سواءِ جيو کي شانتي پراپت ڪين ٿيندي. ساڌ کي پاڻ وڃائڻ سان ٻر وڙ پوندي:

ستگورون پاڄهون سانت نه پائين،
پنهنجو پاڻ ۾ پاڻ وڃائين.

پريم جو پنٿ ڪشٽ ڪشالن سان پرپور آهي، گروٽي انهن کي ڪٿيندو:

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com Page # 296

ايسر عشق آڳاٽگو گرو لاهيندو غم.

شاعر ايسرلعل پنهنجو آتم انڀوَ بيان ڪندي چوي ٿو مان پاڻ پيهي آتم لعل کي لوچي لڌو:

پاڻ منجهون لعل مون تان لوڙي لڌم لڌم.

حقيقت ۾ ڀڳوان، ڀڳت ۽ ڀڳتي هڪ آهن، صرف ڏسڻ مان ٽي آهن:

اِڪي، ٻِڪي، حق هڪ ٽکي آهيون ٽيٺي.

جيئن پرمن سنسن ۾ پاڻ پنهنجي آتم سوروپ کي وساري ويٺو آهي. تنهن ڪري ڀائي ايسرلعل جيءُ کي جاڳرت ڪندي چوي ٿو:-

ٻولا من ڪر ويچار، پنهنجو پاڻ تون پاڻ سڌار،
ساڌ سنگت سان رک سنيهه، پنهنجو پاڻ پسج ڏيهه،
مکون ٻول مرار.

ڀائي ايسرلعل جا، شري ڪرشن ۽ گوپين سنبنڌي ٻه سلوڪ ملن ٿا جن ۾ گوپين جي وره ويدنا آهي. گوپيون وره حالت جو ذڪر ڪندي چون ٿيون:

ڏاڍي ڏور فراق جي، ويو موهن منجهائي،
سڄر سور سرير ۾، ويو ڏونهان ڏکائي،
جند قرباني ان تون اوڏڙ، جيڪو آن ملاوي،
ايسر عرصو آهي، گوپين کي گوڪل ۾.

ڀائي ايسرلعل اُپريم مارگي ڪوي هو، تنهن ڪري هن پريم کي اهميت ڏني آهي. سنڌس ويچار موجب جيءُ جي آتمڪ ڀلا اُپريم جي ڪين لهندي:

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com Page # 297

پڻ پيتي پريم جي، اُچ ٻک ڪين لھي.

شاعر پنھنجي عشق جو ذڪر ڪندي چوي ٿو:
عشق ايسر جو آھي امر، سڄ ۾ ڪنيم سٽ سمر.

سيد فاضل شاهه:

سعيد فاضل شاهه سنه ١٨٣٦ع ۾ حيدرآباد سنڌ ۾ ڄائو. سندس والد حيدرشاهه پنھنجي زماني جو عالم ۽ فاضل ھو. کيس ڇھه پٽ ھئا. فاضل شاهه سندس وڏو فرزند ھو. فاضل شاهه مڪتب ۾ قرآن شريف جو مطالع ڪيو.

ھن مولوي عبدالله ولھاري وٽ سڪندر نامه پڙھيو. ھن کي مجازي محبت جي ميڪ لڳي، شادي ڪيائين ۽ کيس فرزند ڄائو. سنه ١٨٨٣ع، سرڪاري طرح کيس فتوائون لکندڙ مقرر ڪيو ويو. زندگيءَ جي پڇاڙي وارن ڏينھن ۾ الله جي عبادت ۾ محو ھوندو ھو. حضرت آقا عبدالرحمان سرھنديءَ کي پنھنجو مرشد ڪيائين ۽ اُن مان روحاني فيض حاصل ڪيائين. ڪجھه وقت گوشه نشينيءَ ۾ گذاريندو ھو. سنه ١٩٠٠ع ۾ ھن وفات ڪئي.

سعيد فاضل شاهه کي شعر چوڻ جو شوق جوانيءَ ۾ ئي پيدا ٿيو. علم عروض ۾ عالم ھو. ھن شعر جي فن لي "ميزان الشعر" سري سان مقالو لکيو جنھن تي کيس سرڪار وٽان انعام عطا ٿيو. ھن صاحب سنڌي ۽ فارسيءَ ۾ موزون شاعري لکي. سندس سنڌي ڪلام جو مجموعو 'ديوان فاضل' شايع ٿيو جنھن تي ٻڙ کيس سرڪاري امداد مليس. سندس ٻئين تصنيف ھئي "چوڏھ ڪافيون" جنھن ۾ ھن سنڌ جي اعليٰ شاعرن جو مختصر ذڪر ڪندي انھن جون چونڊ

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ڪافيون پيش ڪيون.

مٿي ذڪر ڪيو ويو آهي ته شاعر فاضل شاه کي شروعات ۾ مجازي عشق جي چوٽ لڳي. مجازي عشق جي جهلڪ سندس شعر مان به ظاهر آهي:

منهن سندءِ مشعل منور جنّ اُين ۾ آفتاب،
بل غلط ڪئي، مون پـلا آفتاب و ماهتاب،
وصل جو ڪو وار ورنهن ور وسيلا واءِ تون،
ڪين فاضل تو فراقن ۾ جهلي ڇي تير تاب.

شاعر فاضل شاه جي غزلن ۾ سندس تلخ آزمودن جي تصوير به ملي ٿي:

يارن رهي نـــه ياري ٿـي دور ديندارن،
هرڪنهن مڪان هاڻي هيهات تو ڏسان آن.

فاضل شاه جي ڪلام ۾ تصوف جي تاثرات آهي:

فرض فاضل آهه طاعت تو اُتي الله جي،
يار پلپل سان سڄائي دمبدم منجهه ذڪرڻ هوراه.

......

پـوان ٿـــو چتائي چڱي آهه چپ،
تڪلم تڙائي، چڱي آهه چپ،
سياڻپ سندو سوجهرو سچ سڪوت،
هنئين ۾ هلائي، چڱي آهه چپ.

فاضل شاه پنهنجي شعر ذريعي سالڪ کي سهڻيون صلاحون ڏيندي چوي ٿو:

بڌ قناعت جي ڪمر ڪر تون توڪل کي لڪيو،
تانگهه رک توفيق جي ۽ طالب طلب ثواب ثابت،

Gul Hayat Institute

سچ چڱج سچ سان رهج سب ساڻ واعدو ڪج سچو،
ڪوڙ کي ڪڍ قلب مان ڪڏهن ساڻ ڪوڙي ڪرنباس.

فاضل صاحب جي غزل ۾ رواني ۽ خيال جي اُمدش آهي؛ تجنيس حرفي ۽ جو به ڪافي استعمال ٿيو آهي.

خواجه غلام فريد:

خواجه غلام فريد سنه ١٨٣٨ع ۾ بهاولپور طرف چاچڙان شريف ۾ خواجه خدابخش جي گهر تولد ٿيو. ننڍپڻ ۾ ئي سنڌس حافظ تمام تيز هو. اُٺن سالن جي عرصي ۾ قرآن شريف ياد ڪيائين. پنهنجي وڏي ڀاءُ خواجه فخرالدين کـــي مرشد مڃي اُن مان روحاني فيض حاصل ڪيائين. محبوب جي محبت ۾ رڄي راس ٿيو. سنه ١٩٠١ع ڌاري هن صاحب فاني دنيا مان پرواز ڪيو.

هن صاحب سنڌي ۽ سرائڪيءَ ۾ شعر چيو آهـــي. سندس سنڌي ڪلام ۾ به سرائڪي لفظن جو استعمال ٿيو آهي.

فريد صاحب جـــي شروعاتي ڪلام ۾ ســوز و درد آهي. مينگهه ملهار کي ڏسي هو محبوب جي ديدار لاءِ وڌيڪ منتظر ٿئي ٿو:

لو ئن موت پاڻي وڃڻ ۾ شال مـــري،
اکسان هڪ نه ڏري جيسان ٻـل نه گهڙي.

پورب طرف کان مينگهه ملهار ڏ نـــم،
ٻجلي لسڪ ڏني، گج گج گـــاج سٽيم،
رهسان اُٺ نه اڙي ويسان وطن وري.

شاعر دلبر جي ديدار لاءِ هر قرباني ڪرڻ لاءِ تيار آهي:
ڏهنڊي سيرت صورت سهڻي، چا چوان او صاف،
جنڊڙي لوڻان گهوري گهمائيندس.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

شاعر درد فراق واري ڏوڙ مان گذرندي آخر وحدت جي وادي ۾ پهچي ٿو:

هر صورت وچ يار کي ڄاڻي، غير نه آهه موجود،
سڀ اعداد کي سمجهين واحد، ڪثرت آهه مفقود،
وصل فريد کي حاصل ٿيو آهه، جڏهن ٿيو نابود.

پاڻ وڃائڻ سان ئي شاعر پنهنجي محبوب جو مشاهدو ماڻيو. هو هر صورت ۾ هر چيز ۾ پرينءَ کي پسي ٿو:

هر دلبر دلدار پيارا مڻهنجو سهڻن جو سردار يار مڻهنجو،
پاڻ ڇپائي راز حقيقي، پاڻ ڪري اظهار پيارا مڻهنجو،
ڪٿ بلبل ڪٿ گل جي صورت،
ڪٿ ڪنڊو ڪٿ خار پيارا مڻهنجو،
ڪٿ عابد ڪٿ نقل دوگانه، ڪٿ ڪيفي ميخوار يار مڻهنجو.

دنيوي علم، عهدي ۽ مال اسباب جي حاصلات حقيقي حاصلات ڪين آهي. عشق جي راه ۾ نه پاڻ نه فنا ڪرڻو آهي:

ٿي تابع خلقت سڀ ته به ڇا ٿيو ته به ڇا ٿيو گم ٿيڻ مطلب،
پڙهه پڙهه ويد پران مصحائف، پيو سکين علم ادب ته به ڇا ٿيو!
ساري جڳ تي حڪم چلاوين، پاٽي شاهي جو منصب
ته به ڇا ٿيو!
شعر فريد لنهجو وڃي هليو هند پهاڙ دکن پورب ته به ڇا ٿيو!

پيگت هاسارام :

پيگت هاسارام جو جنم ۱۸۴۱ع ۾ ڪوٽڙي سنڌ ۾ شري راجومل جي گهر ٿيو. هي پيارو گهر گرهست ۾ رهندي پرمارٿ جا ڪاريه ڪندو رهيو. هڪ دفعي سندس شهر ۾ سنت عطرسنگهه گلابداسي ليڪ ٿيو جنهن متس مهر ڪري ٿنيس روحاني راه ۾ چڪيو.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

وهنوار ۾ رهندي هن نام سان نيئهن لڳايو. سنه ١٨٩٥ع ۾ هي پرمڌام
پڌاريو. سامي صاحب جي سلوڪن جي طرز تي هن صاحب ٦٤٧
سلوڪ سنڌيءَ ۾ لکيا جي سنڌس سپاتر سڌيرسنگهه سنه ١٩٠٠ع
۾ "سک ساگر" پستڪ جي روپ ۾ ڇپائي شايع ڪيا. سک ساگر
جو ٻيو ڇاپو ١٩٨١ع ۾ شايع ٿيو آهي. جنهنجو مهاڳ شري موليلعل
ٽيڪيرام ٻتاڻيءَ لکيو آهي.

ڀڳت هاسارام جي سلوڪن جي ٻولي سرل ۽ سهڪ آهي.
سنڌس دارشنڪ ويچاردارا جي ٻ جهلڪ ملي ٿي. سنڌس
سلوڪن ۾ ويدانت جا ويچار سمايل آهن. هو هر جڳهه پرماتما
کي وياپڪ سمجهي ٿو:

حاضر ناظر حضور تون نوراني نرمل تون نور
گهٽ وڌ ناهي رتي هر رنگ ۾ پريو تون پرپور
سڌ ساڪي پرماتما پرميوهه تون پرمت پروڪ ظهور
هاسارام سدا رهي مذڪور، جو خاوند خشمانارين.

سنت ڪوين جيان ڀڳت هاسارام گروءَ جي مهما ڳائيندي
چوي ٿو:

ستگر سارنگ ورڪا ڪيئي، وچنن جي سرت ڪيائون سائي.
ڪيئي ڇڏيائون ڪس قلوب جي ويئي موهه سنڌي ماندائي.
پنهنجو پرايو رهيو ٿي ڪينڪي ٿي هيڪاندي هيڪڙائي.
هاسارام ٿيو ستگر سهائي، ڪياءِ رهنمائي راهه جي.

گروءَ ٿي اجپا جاپ جي راهه ڏيکاري 'سوهم' جو منتر ڏنو
جنهن ڪري ساڌڪ جڳت جي هر جيو ۽ وستوءَ ۾ مالڪ جو
مشاهدو ماڻيو. اهو پنهنجو انڀو ٻيش ڪندي سنت هاسارام
چوي ٿو:

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

Page # 302

نانا روپ ڌري مهنجو جاني آيو جڳ ۾،
سوهم، شبد لکايائون سرب داتا ڏيان ڌري،
جاپ اجاپ جپايو جڳت سان ڪرپا ڪرم ڪري،
هاسارام ستگرو مهر ڪري، سير ڪرايو سنسار جو.

گيان مارگ ۾ پاڻ سڃاڻڻ تي ئي زور ڏنل آهي. ڪوي هاسارام پڻ پاڻ سڃاڻڻ جي تائيد ڪندي هڪ الک سان ناتو جوڙڻ جي صلاح ڏيندي چوي ٿو:

جيسين جيئين جڳ ۾ تون پنهنجو پاڻ سڃاڻ،
اکر پڙهي هيڪڙو عارفن سندو اهڃاڻ.

انهي ساڌنا تي زور ڏيندي ڪوي ساڌڪ کي صلاح ڏئي ٿو:

جي پائين پسان پرين کي تان گهٽ اندر گس،
پڇا ڪري وٺ پريم سان تان ڏاتر ڏيندئي ڏس،
وٺي گيانا گيان گرو، کان پيهي اندر پس،
هاسارام آهي اِهو عبث عمر وڃايئه اڻ هوند ۾.

منش ڪايا مايا تي ڪيڏو نه غرور ڪري ٿو مگر اهي ناسونت آهن. تنهڪري منش کي پرڀوءَ سان پريت ڪرڻ گهرجي. ڪوي هاسارام چوي ٿو:

ڪايا هن ڪوڙي تي ڇو ٿو گرب ڪرين،
ناهي وسواهه پل جو سا ڳڀڄ ڳالهه ڳري،
مٽي پڇاڙان پوندي چڪيا تي ويندين جلد جري،
هاسارام انيئي ڳالهه ڪري جهڙي وٺ جگديش کي.

ڪوي ترشنا لاءِ ڏائڻ ۽ باهه جهڙو روپ پيش ڪندي چوي ٿو ته ترشنا روپي ڏائڻ پياڻ جي ئي ڪين آهي. ڪو ورلي سمت ان ترشنا روپي باهه کان پاڻ بچائي ٿو:

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

Page # 303

ترشدا ڏائڻ ڏاڪڙي نـــا ٻڌي نـــا ڀاڳي،
پسم ڪري ساري ٻرهمانڊ کي ٽاڻ ۾ٻي لڇڻ ناليا ڳي،
هاسارام ڪنهن سنت سڄاڳي،
پاڻ ٻچائي ور تو هن ٻاهه ڪون.

شري هاسارام جي سلوڪن تي سامي صاحب جي سلوڪن
جو اثر ظاهر ظهور آهي.

قاضي عرس:

قاضي عرس صاحب سنه ١٨٤١ع ۾ سنڌ جي ڳوٺ عزيز فقير ۾ ڄاول ٿيو. قاضي صاحب صفائي جو ڪوڙيو هوندو هو. عربي ۽ فارسي جو چڱوئي مطالعو ڪيائين. سنه ١٩٢٠ع ۾ هـن صاحب وفات ڪئي. هن موزون شاعري ڇڏي آهي. خزان جي موسم ۾ قدرت جي نظارن، پکين ۽ فضا ۾ ڪيڏي نـــه تبديل اچي وڃي ٿي اُن جو دلسوز بيان ڪهڙي شاعر چوي ٿو:

ٻڪاري ٻرگ جي گل تي ڪيڏيو خنجر خزان هاڻي،
ڪٿو ٿيو عيش ٻلبل جو، ٻدل ٿيو بوستان هاڻي.
سدا منجهه سرو جي سايي، ڪندا هُتا مور مانجهاندا،
ٻڌيو کهڪار ڪبڪن جا، ڙڙا پاڻي رٽان هاڻي.
سڪي سنبل سڳا ٿيڙو، ٿتا سب ٿار ٿانگر جا،
پونر هتا بي خبر جن تي، اٿيا سي ارغوان هاڻي.
ستم ڪيو باد جي صر صر، رسيو انگور کي ايذاءُ،
اندر مان عرس جي آنهون، ٻدل ٿيو بيگمان هاڻي!

شاعر جي نازڪ مجازي ۽ قدرت جـــي نظارن لاءِ همدردي لحاظ کان
مسدس غزل مان ظاهر آهي. مسدس شعر وزن ٻحر جي
۾ پڪو پختو آهي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.
Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 304

محمد اڪرم خان ’اڪرم‘:

محمد اڪرم خان ’اڪرم‘ سنه ١٨٤١ع ۾ شڪارپور سنڌ ۾ آدم خان پٺاڻ جي گهر ڄائو. ڪجهه وقت پوليس کاتي ۾ نوڪري ڪندي سندس دل ڏانهن طرف مائل هئي. نوڪريءَ جو وقت ايمانداريءَ سان صرف ڪندي باقي وقت ۾ خدا جي بندگي ڪندو هو. سنه ١٩٠٥ع ڌاري هي الله جو پيارو رب جي راهه ڏانهن روانو ٿيو. سماع جو شوق هوس. پاڻ يڪتاري تي ڳائيندو به هو. سندس سر ۾ سوز ۽ درد هو. هن صاحب سنڌي ۽ سرائڪيءَ ۾ ڪلام چيو آهي. سندس شعر ۾ موسيقيءَ جو ميناج آهي. هن صاحب غزل ۽ ڪافيون چيون آهن:

انسان ڏٺيءَ سان ڪيل قول کي وساري ويٺو آهي. شاعر پنهنجي شعر ذريعي کيس بيدار ڪندي چوي ٿو:

اي ادا ڪجهه پاڻ پنهنجي قول ۽ اقرار کي،\
رک ڌيان ۽ دل نه ڏي اي ديهه جي ديدار کي،\
ڪٿن پلا ويٺين پلي انجام ۽ اعتبار کي،\
ڪلهه قريبن سان ڪري ويٺين وٺي انڪار کي.

شاعر پنهنجي ڪافيءَ ذريعي اسان کي آگاهه ڪندي آکي ٿو:

ملڪ اينده موت جا، رتي نه رکنده رير،\
چڙهي اوج ويندين ارمان سان.

تون لکيون سمجهي توڙ جون ڪروتين نت ڪيون،\
موڳا محض مٽي واري مان سان.

اڪرم صاحب جي ڪلام ۾ درد ۽ فراق جي جهلڪ به ملي ٿي:

عشق تنهنجي ڪيو رنجور، محبتون ڪر ڪا ملڻ جي،\
درد حسن جي ڪيس ديواني، چاڪن ڪئي مان چور،\
ڪر ڪا يار ورڻ جي.

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ڀاڳ ڀرو جي ڪري ٿي پڙڪار، ساڙي جنهن کيو ڪاوڙ،
ڳالهه ڪرڻ ڪا دوست ڳنڍڻ جي.

سمت وشنداس :

سيٺ وشنداس جو جنم مانجهو ڳــوٺ ۾ سيٺ نهالچند پاروائيءَ جي گهر سنه ١٨٤٣ع ۾ ٿيو. پتا جــي اوچ آدرش ۽ گڻن جو ٻالڪ وشنداس تي وڏو اثر ٿيو. سنه ١٨٥٩ع ۾ سنڌس شادي ٿي. سنه ١٨٦٢ع ۾ هن کي هڪ فرزند ڄائو. جنهن جو نالو هرچند رکيو ويو.

جوانيءَ جي اوستا ۾ ئي شري وشنداس جي من ۾ وئراڳ ورتي پيدا ٿي. هو آتم گيان جي پراپتيءَ لاءِ، گرهست جو تياڳ ڪري پنجاب طرف گرو گلابداس وٽ ويو. سنت گلابداس جي سيوا ڪندي پنجابي هندي ۽ فارسي ڀاشا جو گيان ٻــ پراپت ڪيائين. ستگرن مٿس مهر جي نظر ڪري، نهال جي لعل کي، لعل ۽ نهال ڪري ڇڏيو.

ڪجهه وقت کان پوءِ آڪيا انوسار شري وشنداس وطن واپس وريو. سنسار ۾ رهندي ٻه هو ايشور جــو سمرڻ ڪندو هو. پريوار جي پالنا ۽ پراپڪار لاءِ هو زميننداري ۽ بيو ڌنڌو ڌاڙي ڪندو هو مگر سنڌس مايا ۾ آسڪتي ڪين هئي. پنهنجي هڪ هندي شعر ۾ شري وشنداس چوي ٿو:

مايا کي سڀ لوگ طالب، مڱنون نا ڪڇ چاهه هئي،
آوي اڙادون تسي، نـا آوي نا پرواهه هئي.

شري وشنداس ديش جي آزاديءَ جي آندولن ۾ ڀاڱو ورتو. هو نرڀيڪ ديش ڀڳت هو. ساهتيه پرڪاشڪ ٻــ هو، سماج سڌارڪ ٻه هو نه خلق جو خدمتگار ٻــ هو، ڌنوان ٻه هو نه تياڳي ٻه هو، گياني ٻه هو نه ڪرم يوگي ٻه هو، ڪوي ٻه هو نه سنگيتڪار ٻه هو.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

شري وشنداس ١٨٩٨ع ۾ حيدرآباد ۾ ڦليليءَ پرسان وشن نگر اڏايو. جتي هن ڪارخانو به کوليو. شري وشنداس کي ٽي پٽ شري هرچندراءِ، شري سرچند، شري اوڌوداس ۽ چار نياڻيون هيون. ٧ جنوري سنه ١٩٢٦ع ۾ هي اديب جو پيارو سنسار جو سفر سماپت ڪري رب جي راهه ڏانهن راهي ٿيو.

ڪوي وشنداس چوي ٿو ته اسين برهم جدا جدا نالا پڪاريون ٿا مگر حقيقت ۾ هڪ برهم ئي آهي. جڏهن پيائيءَ جو فرق مٽيو تڏهن ساري سرشٽيءَ ۾ هڪ برهم ئي پسڻ ۾ آيو:

حقيقت ۾ حق، ڏٺم هڪڙو يـار سو،
رام رحيم پڪاريان، تنهن ۾ ناهي شڪ،
وشني ڪيئي فرق، سو ئي سمشت ڏيکيو.

ڪو ڪامل ڪلاون گرو جڏهن جيو کي گيان ڏئي ٿو، تڏهن جيو کي سو روپ جي سوجهي پوي ٿي ۽ پوءِ جيو ڏکن کـان ڇوٽڪارو حاصل ڪري ٿو:

آوديا روڳ، اندر جو ڪامل سڀ ڪٽيو،
آنيئي جي آواز سان، پريمي محل پٽيو،
گوبند غم گذري ويـا، لالن لوڙهه لٽيو،

Gul Hayat Institute

دنيا جي ڪٽينڙيا جو ذڪر ڪندي شاعر چوي ٿو:

آخر جهان آهي ڇڏڻو، ڪنهن کي پڪو گهر نا هت اَڏڻو،
سڀ ڪنهن سر ٿي پينو سڏڙو، ڪي ته لڏي ويا، ڪن کي لڏڻو.

شري وشنداس جي شعر ۾ وڻوڳ شرنگار جي جهلڪ به ملي ٿي:

عشق لڳو جڏهين مون کي خاطر يار ڏيدار،
ڪليا ڦـــٽ فـراق جـــا روئـــن زارون زار.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

آءٌ ساجن! ٿو ڪي ساريان، نت نيڻ ڪنيو ٿو نهاريان،
اَنڌي پهر عجب جي آڏون غمن مدجهه گذاريان،
اَچي مل محبوب منا! نت ڀاڪر ڀنهجو ٿو ماريان.

شري وشنداس جي ڪلام ۾ اُپما الڪار جو پريوگ پڻ ٿيو آهي:

مچلي جئن درياءُ ري، رهي نا هڪوار،
تئن آڏون تڙپيو مران، دلبر ڏي ديدار،
ڏيڏر جئن برسات ري، هوُ هوُ ڪري هوڪار،
تئن آڏون ڏسڪيو ڏران، دلبر ڏي ديدار.

چاڪرخان:

چاڪرخان دادو ضلعي جي ڇني ڳوٺ ۾ سنه ١٨٤٣ع ڌاري ڄاول ٿيو. هي رج مڙس رستماڻي بلوچن مان هو. ٩٠ ورهين عمر ۾ گذاري ويو. کيس شاعريءَ جو شوق هو. سنڌس شعر مان مجازي عشق جي جهلڪ ملي ٿي. شاعر محبوب جي سونهن جو ذڪر ڪهڙي نموني ٿو ڪري:

ڪارا ڪيس ڪٿوري جهڙا، آرمائين عنبر ڪي،
نار زلف جي مار مرن ٿا، عجب لڳو اثر ڪي،
مرگهه تيا مقابل يارو نسنگ اچي نڪر ڪي،
ابرو قوس ڪماني، ڪيئن ٿا مرن مرغ بشر ڪي!
لب لعل ۾ خشاني مرجان، عجب لڳو احمر ڪي،
ڪمر ڏسي ڪيهر ڪعبي ويا، جئن پسند يعقوب پسر ڪي،
اي 'چاڪر' پنهنجو حال اچي ڪر پيش اعلي اڪبر ڪي.

سيد نواب شاهه سڪايل:

سيد نواب شاهه سڪايل سنه ١٨٤٣ع ۾ روهڙي سنڌ ۾ سيد

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

نواب امام علي شاهه جي گهر اولاد ٿيو. سڪايل صاحب وڏي جاگير جو مالڪ هو، عيش و آرام واري زندگي گذاريندو هو. بيڪس سائين جي صحبت ۾ اُن کيس چيلڪ لڳو. هڪ دفعي سيد نوابشاهه باغ ۾ ٻاون سان گڏ چوپڙ راند پئي کيڏي. اُن وقت اُتان بيڪس سائين پئي لنگهيو. بيڪس سائين کيس شطرنج راند کيڏي ڏسي آکيو "شطرنج کان وڏيڪ زندگيءَ جو ڪو ٻيو مقصد آهي. سچي روحاني راند ڪر" فقير بيڪس سائين جا اهي الفاظ کيس تير جيان چڀي ويا. هن هڪدم شطرنج وڃي ڇڏي ۽ مايوس من سان اُٿي ۽ هلي آيو. اِن ڏينهن سائين بيڪس وٽ ويو، آهستي آهستي الاهي عشق جو رنگ مٿس چڙهندو ويو. هن بيڪس سائين کي پنهنجو روحاني رهبر مڃيو. مال اسباب هوندي هو فقيرن جهڙي زندگي بسر ڪندو هو. بيڪس سائين قوت جوانيءَ ۾ راهه رباني ورتي اُنهو سيد نواب شاهه سڪايل کي وڏو صدمو رسيو. هي دنيا ترڪ ڪري مرشد بيڪس سائين جي محبت ۾ سنڌس مزار جو مجاور ٿي رهيو. هن صاحب ١٩٠٦ع ڌاري وڃي واليءَ سان وصال ڪيو.

سيد نوابشاهه محبوب جي جدائيءَ ۾ سندس حقيقي سونهن جو تصور ڪندي التجا ڪري ٿو:

سڪايل جي سور جي ساڄن لهه سنڀار،
اُنٿي پهر اندر ۾ لنهجي آهه ٻهار،
مرڪي لنهجي مست ڪيو نازڪ نيڻن نار،
اکين جا آثار، آهه تو پرچون پاڻ ۾.

نواب شاهه سڪايل جي ڪلام ۾ بيڪس سائين واري حسن پرستي ۽ عشق جي مستي آهي:

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com Page # 309

بازر ۾ آيو يار پيار هل تـــ هلي بـازار ڏسون ،

(۱) گلبدن سو گلرخ جانِي، ملڪن ۾ جنهنجو مور نہ ثاني،
سـو جـانـي جلويدار ڏسون

(۲) بنا سينگار سدائين سهڻو، ڪونہ ڏنوسي ڪوئن مهڻو
تنهن دلبر جـو ديدار ڏسون

(۳) سرت سڪايل رڪ تون سمجهي ڪجہ نہ جان پيار ي پنهنجي
نہ عشق سندا اسرار ڏسون .

شاعر پنهنجي شعر ذريعي پار ڪي تاڪيد ڪندي چوي ٿو:

صبر شڪر تـوڪـي سـڪايل لائق ،
جو چئني نہ تڏي تو گڏيل جو شائق .

محمد سليمان 'سوالي':

محمد سليمان 'سوالي' صاحب سنہ ۱۸۴۴ ۾ لـاڏين سنڌ ۾ ڄائو. هن آخوند حامي احمد کان عربي ۽ فارسيءَ جـي تعليم ورتي ڪجهه سالن بعد هو ڪراچيءَ ۾ اچي رهيو، شعر و شاعريءَ جو شوق هوس. سنہ ۱۹۳۴ع ۾ هن صاحب وفات ڪئي. هن شاعر پنهنجي ڪلام ذريعي وحدت الوجود جو پيغام ڏنو آهي:

هيڪڙائيءَ جي حق چون، سبق پڙهو ساري ،
'لامقصود فـي الدين الاهو' دل انـدر ڏاري ،
سوالي ســاعـــت هڪڙي ، وه ۾ وساري ،
جي ڪنيون ڪوهياري، تن ناهي سڪ سريز ۾ .

همت علي شاه رضوي:

همت علي شاه رضوي سنہ ۱۸۴۵ع ڏاري سکر ضلع جـي ڪوٽائي سادات خاندان ۾ تولد ٿيو. روهڙي اسٽيشن پرسان سيد يعقوب علي شاه ڪوٽ ۾ رهندو هو. هن صاحب سنڌيءَ ۾ ڪلام

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.
Gul Hayat Institute

پيو آهي. سندس ٽيهه اکري جون ڪي مصراعون پيش آهن:

جيم جانب ڏي، سڳهان جالي ٽوڪان دلبر ڏار،
گوندر غمن ۾ چڙهي، وڃي پا ڪي ٽيڙن پار،
آءٌ نه گڏجون پاڻ ۾، سهڻا وٺ نه وڄهون وار،
ساجن لهڃاڻ سار، سڳهون سڄاڻي اڇي.

پير غلام شاهه راشدي:

پير غلامشاهه راشدي سنه ١٨٤٦ع ۾ سنڌ جي پير ڳوٺ ۾ تولد ٿيو. سنڌي، عربي، فارسي ۽ انگريزيءَ جي تعليم حاصل ڪيائين. ڪجهه سالن بعد لاڙ طرف گولاڙجيءَ ۾ وڃي رهيو. سنه ١٩٠٦ع ۾ هن وفات ڪئي. سندس سنڌي ڪلام لاڙ طرف ڪافي مقبول هو. سندس ڪلام ۾ موسيقي ۽ سلاست آهي. هن صاحب بيت ۽ ڪافيون لکيون آهن. سندس ڪلام ۾ سوز و درد آهي:

داڙي ديواني ڪري وئين يار، پوءِ ساجن مٺي جي لڌءِ نه سار
١ اڌر ڪيانتل ڪڏهين ايندا، دوست دلاسو دل کي ڏيندا.
ڪانگل ڪيج ٽون خبر چار،
٢ پل نه سري مون جنهن پر ريءَ تنهن جانب ڪان جدا جٺري،
ڪنهن پرا نه ڪيج ڏٺيم ڏار،
٣ ٽون منهنجو سائين، آءٌ تنهنجي پانهي، اگهه آسوندجي آءٌ ٽون جاني.

سندس مارئي جي بيتن ۾ تمثيل آهي. مارئي هڪ سچي سالڪ جو پرليڪ آهي جو مالڪ محبوب سان ملڻ لاءِ منتظر آهي. مارئي ماروئڙن لاءِ ڪيڏي نه ماندي آهي:

سڪندي ٿيڙو سال، آءٌ ٿي ڏيکا گذاريان ڏينهڙا،

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

وڃهيو وينئي ونڊرائي، قوڙائيءَ جـــي ڦال،
وڃي مونسان واعدا ڪياتون ڪلهه ڪالهوڪي ڪال.

ماروئيءَ کي ماروئڙن سان ڪيترو نه لگاءُ آهي جـــو هو
مارون جو ڏک پنهنجي ڪنن سان ٻڌڻ ڪين ٿي چاهي:
ڪوسو واءُ ڪنن، سنگهارن جو نه سڻان.

موهن فقير:

موهن فقير سنه ١٨٤٦ع ۾ لاڙڪاڻي ضلع جي عاقل ڳـــوٺ ۾ ڄائو. سندس پيءُ کي هٽڙي هٽي جنهن مان گهر جـــو گذران ٿيندو هو. موهن ٻه درجا سنڌي پڙهي پيءُ سان گڏ هٽڙي تي ڌنڌو ڪندو هو. پتاجن کان درويشن ۽ فقيرن جـــون ڪهاڻيون ٻڌندو هو. هڪ دفعي لاڙڪاڻي شهر ۾ نوشهري جو پير نصرالدين آيو. موهن هنجو ديدار ڪري ڏاڍو متاثر ٿيو. موهـــن، پير نصرالدين کي پنهنجو مرشد مڃي ان کان روحاني فيض حاصل ڪيو. هن تي عثمان ساڱي، خيرمحمد هيسباڻي ۽ چيتي فقير جو به رنگ چڙهيو. انهن سان روح رهاڻ ڪندو هو. سندس آواز ۾ تاثير هـــو. سنه ١٩٠٥ع ۾ هـــي پيارو پرلوڪ پڌاريو. درويشن فقيرن جي صحبت ۾ موهن پاڻ بــــه فقير ٿي پيو. موهن فقير ڪافيون ۽ بيت لکيا آهن. جن ۾ موسيقي ۽ مٺاڄ آهـــي:

موهن فقير پنهنجي مرشد جو من ۾ ٿي ديدار ڪري ٿو:
جو دل اُجاري ديد سان سو بينا ۽ بصير،
شهنشاهه نصير، موهن لهڻجي مـــن ۾.

شاعر موهن پنهنجي مرشد پير شاهه نصير جي ثنا ڳائيندي چوي ٿو:

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

آهيان شاهه نصير جي ڪولي جڏهن عشق جهولايو جهواي،
دل جو دل ۾ درس پڙهائي، ڏنائين لا جي لواي،
وڙهي وير وڃي ونئي قابو، شاهه درياهه جي جوالي،
عشق اندر ۾ آهي انهيءَ جو، خيال دري جڏهن ڪولي.

موهن فقير کي مرشد الاءِ ڪيڏي نه محبت آهي ان جو اندازو هيٺ ڏنل مصراعن مان لڳائي سگهجي ٿو:

ويڙهي دل ڪين وري ٿي جيلا ڪيم هزار،
موهن جو محبوب آهي، نو شهري نروار.

شاعر مرشد جي مهر سان وحدت جي وات تي هليو. شاعر وحدت الوجود جو خيال ظاهر ڪندي چوي ٿو:

وحدت واري موهن من ۾ ٻولي آهي هڪ ٻولي.

شاعر موهن فقير هرهنڌ مالڪ جو مشاهدو ماڻي ٿو:

سب ماڙيون محبوب جون، سڀئي ماڙين محبوب،
هرجا صورت حق جي، ڏس خاڻي خاڻي خوب.

......

هي هوُ آهي هڪڙو ڪر وحدت منجهه ورود،
سڄڻ ساهه پساهه ۾ هردم حق موجود.

موهن فقير سالڪ کي پاڻ وڃائڻ جي تاڪيد ڪندي چوي ٿو:

جي پاڻ ڇپائين پاڻ ۾ ته ڪر پاڻ پري ڪان پاڻ،
موهن کي محبوب جي اِهـا آهي اهڃاڻ،
ويو جاڻ گهري منجهه جاڻ،
ته ٿي هونگ پريان جي هڪڙي.

روحاني رمز يا عشق جي رمز جي ريل جي رفتار سان ڀيٽ

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

Page # 313

ڪنهي شاعر چوي ٿو ته :

رل ۾ آهي رل، ۾ رمز ڏکي آ رلـل ڪـان،
هوءَ پهچي پوياڙيءَ جو هي وڃي سرس سويل.

گيان ۽ يوڳ ساڌنا جي جهلڪ ــ موهن فقير جي ڪلام ملي ٿي :

ڏريا پـول انـــدر ۾ عاشق اڪيلو،
شبد سڪپت جو ڏسيو صوفي سويلو،
موهن جوميلوٿيوشهنشاهي شاهه فقيرسان.

موهن فقير جي شعر ۾ لاڪشڻڪ شڪتي سمايل ۽ پڙليڪن جو ۽ سهج پريوگ ڏسجي ٿو :

وڃهي اڃ پنيءَ ۾ پنهنجي پوک پچاءِ،
پاٽي ڏينس پريت جو سلو ڪين سڪاءِ،
پاڪو ٿي پچاءِ، متان جهار جهڻي وڃيئي.

١٥٥ مير عبدالحسين خان سانگي :

Gul Hayat Institute

ميرعبدالحسين خان 'سانگي' سنه ١٨٥١ع ۾ ڪلڪتي ۾ ڄائو هو. سانگي صاحب جو والد عباس علي خان پنهنجي والد مير محمد مير نصيرخان سان ڪلڪتي ۾ نظر بند هو. مير عباس علي خان شڪار جو شوقين هو. هڪ دفعي شينهن جو شڪار ڪندي مير صاحب شينهن سان اهڙي ته نبرتا سان مقابلو ڪيو جو هڪ يورپين عورت مٿس اکين شڪن ٿي پيئي ۽ ساڻس شادي ڪيائين. ان عورت مان ٿي ڪيس سانگي صاحب ڄائو. سانگي صاحب اڃا ڇهن سالن جو هـو جو سندس والد وفات ڪئي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

سانگي ٻارهن سالن جي عمر ۾ پنهنجي چاچي مير حسن عليءَ سان ڏاڏاڻي ڏيهه سنڌ ۾ واپس وريو. سندس چاچي ئي سندس پرورش ڪئي ۽ سندس تعليم تربيت جو بندوبست ڪيو. هي حيدرآباد ۾ سنڌي، فارسي ۽ انگريزي پڙهيو. هن سنه ١٨٧٧ع ۾ ٽالپرن جي ڌيءَ سان شادي ڪئي جنهن مان کيس ٻه فرزند مير خدايار خان ۽ مير احمديار خان ڄاوا. سانگي صاحب کي مئجسٽريٽ مقرر ڪيو ويو. کيس شڪار ۽ شعر گوئيءَ جو شوق هو. سيد گداشاهه ۽ محمد قاسم هالائيءَ شعر و شاعريءَ ۾ سندس سونهپ ڪئي. سندس جاءِ تي سندس همعصر شاعر حافظ حامد، پير صاحبڏنو ۽ ٻيا شاعر شعر و شاعريءَ جي مجلس مچائيندا هئا. سنه ١٩٢٤ع ۾ هن عاقل شاعر وفات ڪئي.

سانگي صاحب پنهنجي دور جو اعليٰ ترين شاعر هو. هن صاحب موزون شاعري ڇڏي آهي. هن صاحب سنڌي، اردو ۽ فارسيءَ ۾ شعر چيو آهي. وزن بحر جي لحاظ کان سندس شعر پڪو ۽ پختو آهي. سندس غزل جي صنف ۾ اپري اپني آهي.

هي صاحب ڪافيون ٻڌڻ موسيقيءَ جي اصولن تي لکندو هو. ان مان ثابت آهي ته هي موسيقي جو به ڄاڻو هو. هن اڳين هلي ڪافيون به وزن بحر ۾ لکيون. 'سوز سانگي' ڪافين جو مجموعو آهي. سندس ٻيون تصنيفون آهن 'ديوان سانگي' ٻه جلد ۽ شاهنامو.

شاعر سانگي صاحب کي مجازي عشق جي چيٽ لڳي. ان عشقي داستان جو ذڪر ڪندي شاعر چوي ٿو:

اسانجو عشق عالمگير هاڻي پير ٿيو آهي،
ڪيئن نخچير ٿي، هاڻي سو خود نخچير ٿيو آهي،
ڏٺن دل منهنجي ديواني ٿي آهي، مست لا يعقل،
ٻڌو ٽڪ زلف پيارل جـو لـڏهن زنجير ٿيو آهي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

شاعر محبوبا جي محبت ۾ ائين محسوس ڪري ٿو ته جو
هو جنت ۾ ويٺو آهي :

حاصل ٿيو رقيبن کي جدائيءَ جو جهنم،
سانگيءَ کي نه جيڏي آهي ’جنت‘ ڏني مولا.

جڏهن سنڌس محبوبا مالڪ وٽ وڃي پهتي. اُن جي فراق
۾ سانگي صاحب دلسوز ڪلام چيو آهي :

جنهن مونکي ٿي ڏنو، ٿي چيو تنهن چريو چريو،
پنهنجي پرينءَ ڏي مون، جو ڏنو ٿي وريو وريو،
فرق ۾ پنهنجي حال تـــي مون ٻاڻ ٿي رنـــو.
سيکنهن چيو ٿي عشق جو ٻونگر ٻيريو ٻيريو،
سچ آهـــ سنگ سخت کـــان انسان سنگدل،
جن ريءَ نه دم سريو تـــي، سو سانگي سريو سريو.

شاعر پنهنجي معشوق تان پنهنجي جان ۾ فدا ڪرڻ چاهي ٿو:

يار اکڙين نار، گلرخسار، جاني دل جا يـــار،
ساهه سر سردار سائين آءُ ڪريان تـــوتي نثار.

شاعر پنهنجي عشق جو داستان مخفي رکڻ نٿو چاهي. هن
کي فخر آهي ته هن عشق جي راهه ۾ جيڪي ڪلام چيو آهي
سو موسيقي دان آلاپيندا رهندا :

اسانجي عشق جون ڳالهيون، سدا ڳوئن ۾ ڳائيندا،
اسانجي نظر کي مطرب نه ساز تـــي سرائيندا.

عاشق آرسيءَ ۾ جڏهن پنهنجي شڪل ڏسي ٿو ته سندس
حالت ٿي آرسي ۽ محبت کي افسوس اُٿي ٿو :

آئينو ٻه ششدر ٿيو، ڏسي مون کي معشوق،

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

هي حال ڏسي منهنجي ٿـي حيران محبت.

شاعر جي نازڪ خيالي هن بند ۾ ظاهر آهي.

سانگي صاحب سنڌي غزل کي اوج تي رسايو. هي صاحب ايراني شعر و شاعريءَ کان متاثر نظر اچي ٿـو. سندس شعر ۾ رس ۽ رواني آهي ۽ بندشون به چست آهن.

سانگي صاحب پنهنجي شعر ۾ نيـون تشبيهون ۽ استعارا استعمال ڪيا آهن. معشوقا جي ڳاڙهن ڳلـن لاءِ امبڙيءَ جي رتامن انبن جي تشبيهه ڏيندي چوي ٿو:

وصل جا هوندو ٿيو جڏهن آهي، اي منا تنهنجو انتظار لذيذ،
امبڙي جي انبن رتامن کـان سرخ رخسار نـازدار لذيذ.

شاعر کي محبوبا جا لب ميون منائن کان وڌيڪ منا لڳن ٿا:

سانگي ميون کان منائن کان، لب شيرين شوخ يار لذيذ.

محبوب جي اکين جو اشارو شاعر لاءِ ڄڻ سرڪاري سمن آهي:

منن ماڻهن جي ابروءَ جـو اشارو،
سو سانگي لاءِ سرڪاري سمن آهي،
مئجسٽريٽ عشق جي ڪورٽ
۾ حڪم ڪيو،
اغيار يا وقار رهي يار يا وقارو.

شاعر مٿين مصرائن ۾ ”عشق جي ڪورٽ“ جو نئون استعارو استعمال ڪيو آهي ۽ محبوب جي ابروءَ جي اشاري لاءِ سرڪاري سمن جي تشبيهه ڏني آهي. شاعر انگريزي لفظن جو به استعمال ڪيو آهي.

استعاري جو هڪ ٻيو مثال پيش آهي:

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.
Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 317

آشنائيءَ جا وڻ نہ ويا وڍجي،
پرت ڪان پاڙ ڪـــي پاڙڻ واجب!

آشنائيءَ جا وڻ، هڪ نئون استعارو آهي.
شاعر سانگي، اُستاد سيد گدا شاهہ ۽ پنهنجي دور جي ٻين اعليٰ شاعرن جي ثنا ڳائيندي چوي ٿو:

شاعر نہ گـدا آهي ۽ ٻيو حيدري آهي،
ٿئي طبع ڪان ٿن جي ڪو غزل اهڙو نمودار،
شاعر عالي دماغ آهـي اِهـو مرزا قليچ،
سر زمين شعر ۾ جنهن کي ٿيو ڪلي اقتدار.

سانگي صاحب پنهنجي تحرير ۽ تقرير جي مقبوليت لاءِ الله سائين کان دعا پنهنجي چوي ٿو:

يارب! منهنجي فرياد ۾ تاثير عطا ٿئي،
بلبل ڪـان بہ وڌ لذت تقرير عطا ٿئي،
آباد رهي منهنجو هي گلزار سخن جو،
اهـــڙي نسيم سحري هير عطا ٿئي.

سانگي صاحب زندگيءَ ۾ ڪيترائي آزمودا پرايا اُنهن مـان ڪي نصيحت آميز نڪتا پنهنجي شعر ۾ پيش ڪيا آهن:

آهي دنيا ۾ جي رهڻ واجب،
سور تنهن جـــا آهن سهڻ واجب،
نيڪ ۽ بد جيڪي ڪو چوي سو چوي،
تنهن کي هرگز نہ ڪن ڪرڻ واجب.

زماني سازيءَ جي خيال کان شاعر صلاح ڏيندي چوي ٿو:

راست کي ڏينهن، ڏينهن کي چؤ راست،

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

راڄ ۾ جـي اُٿي رهڻ واجب.
ڇاڪ منظور سڀ ساڻ آهي نه پوءِ،
دق ڇڏي راهه لـي رهڻ واجب.

سانگي صاحب جي شعـر ۾ لفظي ۽ معنوي صعتون موجود آهن. سندس شعر ۾ شرنگار رس جا ڪيترائي مثال ملن ٿا.

مرزا قليچ بيگ:

مرزا قليچ بيگ پنهنجي اڻلوڪين تصنيفن ۽ ترجمن سان سنڌي ادب کي مالا مال ڪيو. انگريزي ڪيس "شمس العلماء" جو خطاب عطا ڪيو ويو. هـي هڪ عالم ۽ فاضل شخص هو. سندس ولادت حيدرآباد سنڌ جـي ٽنڊي ٿورهي ڳوٺ ۾ سنه ١٨٥٣ع ۾ ٿـي. سندس والد جـو نالو مرزا فريدون بيگ هو. سندس ابتدائي تعليم ڳوٺ جي مڪتب ۾ ٿي ۽ پوءِ حيدرآباد جي سنڌي اسڪول ۾ داخل ٿيو. اُن اسڪول جي هيڊ ماستر قاضي حاجي احمد وٽ گلستان، بوستان، انوار سهيلي، سڪندر نامو ۽ ٻيا فارسي ڪتاب پڙهيو. هي سنڌيءَ فارسيءَ ۾ پڙهي انگريزيءَ ۽ فارسي ۽ عربيءَ جي به تعليم حاصل ڪيائين، مئٽرڪ پاس ڪري بمبئي جي ايلفنسٽن ڪاليج ۾ داخل ٿيو. سنڌيءَ ۾ ننڍپڻ ۾ ئي شعر چوندو هو. سندس والد ان ڏس ۾ سندس رهنمائي ۽ همت افزائي ڪندو هو. قليچ بيگ پاڻ ٿي اشارو ڪندي ٿو:-

شعر سنڌي چيو مون، فارسي ۽ هندي پڻ،
گرچه والد ٻيا ڪنهن شخص نوازش نه ڪئي.

مرزا صاحب ڪاليج ۾ پڙهندي ادبي مقبوليت حاصل ڪئي. سنڌيءَ ۾ ته اڳ ئي شعر گوئي ڪندو هو پر ڪاليجي دور ۾

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

هن انگريزيءَ ۾ به شعر لکڻ شروع ڪيو. هن صاحب ٻڌڪن جا مضمون سنڌيءَ ۾ ترجمو ڪيا. سنڌ ۾ واپس ورڻ بعد هن روينيو کاتي ۾ نوڪري ڪئي. جلدئي مختيارڪار ٿيو، پنهنجي قابليت ۽ ايمانداريءَ سان ڊپٽي ڪليڪٽر ٿيو. سرڪاري عهدو سنڀاليندي هن سنڌي ادب جي لاثاني خدمت ڪئي. هن صاحب شيڪسپيئر جا ڪيترا ناٽڪ سنڌيءَ ۾ ترجمو ڪيا. سنڌيءَ جي طبعزاد ناولن ۾ مرزا صاحب جو 'زينت' ناول معياري ناول تسليم ڪيو ويو آهي. تاريخ سنڌ، سنڌي زبان جي تاريخ، دنيا جي مختصر تاريخ ۽ سندس ٻيون ڪيتريون تصنيفون، سندس علميت، ڪوجنا ۽ قابليت جي ثابتي ڏين ٿيون. ڪيس سنڌي نثر جو ٿنڀو سڏيو ويو آهي. جدا جدا موضوعن تي هن صاحب آئي سئو ڪتاب لکي سنڌي نثر جا گهڙا پيڙا ها هي صاحب نه صرف اعليٰ درجي جو نثر نويس ۽ نقاد هو مگر اعليٰ درجي جو شاعر پڻ هو.

مرزا قليچ بيگ هڪ خدا ترس ۽ حقيقت شناس شخص هو. اهڙي اعليٰ شخصيت سنه ۱۹۲۹ع ۾ گذر ڪري وئي مگر سنڌي ادب ۾ هو سدائين ممتاز ٿي رهندو. شعر و شاعري ۾ سندس 'ديوان قليچ' 'رباعيات عمرخيام' قابل ذڪر آهن.

ديوان جي شروعات ۾ شاعر قليچ بيگ الله جي ثنا ڳائيندي چوي ٿو:

سو دائم، قائم سوئي خالق، سوئي رازق،
قدرت جنهن جي ڪامل، جنهن جا ڪم نرالا،

مرزا صاحب مذهبي تعصب کان مٿي هو. هو مذهبن ۾ جهيڙا جهگهڙا ڏسي سالڪ کي صلاح ڏيندي چوي ٿو:

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ويندين جنهن مذهب ۾ نون ڏسندين أتي جهيڙو ۽ جنگ،
جـي هجين آرام جـو طالب تـه صلح ڪل ۾ آءِ .

مذهبي ڪٽرپڻي ڪيڏا نه راڳا ڪيا آهن . ڏٺي تـه هڪ
آهي سڀني جوڙ ۽ جنسار تـه أنجو آهي :

ڪيو تعصب‌ذار باهر و هندو ۽ مسلم جو ٺانءُ،
نـه تـه اندر ميخانـي جي، ساقي ٻـ ھڪپيالو ٻـ هڪ.

مرزا صاحب کي جيتوڻيڪ پنهنجو اولاد هيو مگر هوءَ پنهنجي
اولاد کان وڌيڪ پنهنجي شعر و شاعريءَ تي وڌيڪ فخر ڪري ٿو:

اولاد پنهنجو شعر و سخن ، فخر تـن آهـ ،
جاهل نـه آهيان،جو ڪريان پيءُ ڏاڏي تي آءٌ فخر.

زندگيءَ جو پوين وقـت شاعر قليچ صاحب گوشي نشينيءَ ۾
گذاريو. ان گوشي نشينيءَ جي حالت ۾ ڪيس ايترو تـه لطف آيو
جو هو دوزخ ۽ بهشت ۾ بہ گوشي ۾ گذارڻ چاهي ٿو:

دوزخ ۾ يا بهشت ۾ شـل هيڪلو هجان!
تنهائيءَ جهڙو خلد نـه ايو جڳ ۾ تو ڏسان.

مجازي عشق جي جهلڪ بہ مرزا صاحب جـي ڪلام مان
ملي ٿي. شاعر معشوق ڏانهن مخاطب ٿي آکي ٿو:

دل تہ دلدار يار ٿان صدقي، گلبدن گلعزار ٿان صدقي،
چشم ميگون مثال نرگس مست تنهنجي خوابين‌خمار ٿان صدقي.

....

ماڻا ڪري نـه مار سجڻ تون ڏري ڏري ،
پاڻان نـه ڪر مونکي تون پيارا پري پري،
هيڪر نمار نيڻ ڪٺي نـاز مـان پرين ،
وئي عمر انتظار ۾ آزي‌ون ڪري ڪري .

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

مرزا صاحب پنهنجي ڪلام ۾ زماني جي حقيقي اصو
۾ چٽي آهي :

ويو اخلاص عالم مان عجيب ھي دؤر آيو آھ،
ٻڌجي سڀ خلق ظالم ڪان عجب ھي دؤر آيو آھ!
نہ ياري ۾ رھي ياري نہ يارن ۾ وفاداري،
سچائي وئي اٿئي ساري عجب ھي دؤر آيو آھ!

......

وڏا اچ نندين جا ٿيا زيردست، سخي سڀ بخيلن اڳيان ٿيا خوار
ڪميڻن جي دري رلن ٿا شريف، ٿا منجهه بدي آزاد ڏسجن هزار

عيد مسلمانن جو اهميت ۽ خوشي وارو ڏڻ آهي . روز
رکي عيد ملهائن ٿا، عيد جي موقعي تي گگدامن جو قتلام ڪري
ڪين لقمو پڻائن ٿا . الله تعاليٰ اٿين راضي ڪين ٿيندو . مرزا
صاحب پاڻ مسلمان هو مگر سنڌس خيالن موجب سچي عيد ڇا
آهي اُن جو ذڪر ڪندي هُو چوي ٿو :

عيد سا آهي جڏهن اندر جو نت آرام هوئي،
هوئي پچاڙي شل چڱي، هوئي حال هت پڇڙو ٿـڇا !
عيد سا آهي، وڙهو جڏهن نفس ۽ شيطان سان،
۽ گناهن کان پچو ۽ ڪم ڪريو سڀ اٿين ڀلا !

انسان جي زندگيءَ جو مطلب دنيوي مال اسباب گڏ ڪرڻ
يا عهدا ماڻڻ ڪين آهي . سنڌس زندگيءَ جو مقصد هڪڙ
گهرجي ڏٺيءَ جي حاصلات . تنهنڪري مرزا صاحب چوي ٿو:

دنيا ۾ دل جو مطلب پورو ٿيو نہ ڇا ٿيو؟
آخر ملي نہ رب ملي، پيو سڀ مليو نہ ڇا ٿيو .

سندت ڪبير چيان مرزا صاحب پنهنجي زماني جي پاڪدلي

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan, All Rights Reserved.

مولوين ملائن، پاون پاڻيڻن تي طنز ڪئي آهي.

عرض پڻ منهنجو مولوي صاحب! آهين پيمار گهرجي توکي شفا،
پڳ ننڍي ڪر ۽ ڏاڙهي تون چانگاءِ جبو ڇڏ لاهي،
ڪر ڦٽي تون عصا.

......

پاڻيڻ آهن پاڻيون اج ڪلهه مشر ٿيا هن مسيٽا،
پاوا ٿيا پائو، ٽڪر ڪائي ٽڪاڻن جا سدا،
پير ڪونن پيڙهه، ڪل لا هن خليفا تن جي لاءِ،
ملان آهن اج موالي، مولوي موالي ٿيا.

مرشد حق جي راهه ڏيکارڻ بجاءِ مريدن کان زر مال اسباب حاصل ڪرڻ لاءِ هڪيا حاضر وينا آهن. اهڙن لالچي مرشدن ۽ پورنگي پيرن ۽ صوفين جو ذڪر ڪندي مرزا صاحب ڪليڪل لفظن ۾ چوي ٿو:

پير مرشد زر جي خاطر زور سان ڪن ٿا مريد،
ٿا سڏائن صوفي ۽ درويش، آهن حڪمران.

مرزا صاحب جي ڪلام ۾ فيلسوفاڻا خيال به سمايل آهن. دنيوي شين ۽ ماڻهن جي فنا ٿيڻ جو ذڪر ڪهڙي نه سهڻي نموني ڪري ٿو:

جڏهن ڪومائجي ڪرندا سيئي گل،
تڏهن ڪهڙي ڪجي همت باغباني؟

ذاتي تعاليٰ هڪ آهي پر انجا انيڪ روپ رنگ آهن. اهو خيال پيش ڪندي شاعر قليچ بيگ چوي ٿو:

وڙشدي سڀ جي هڪ هزارين گهر، ٿو ڪري اختلاف در ديوار،
ڄيو عدد اصل هڪ ڳڻڻ ۾ نقطه، پر اُٿي سو شمار ۾ ٿو هزار.

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

Page # 323

الله اسان کان پري ڪين آهي، مَن ۾ ئي مالڪ موجود آهي
ڍونڍڪري سالڪ کي مالڪ لاءِ ٻاهر ڀٽڪڻ نه گهرجي:

ٻغل ۾ ڍونڍڻي ڪعبو، طواف ڪر اُن جو،
مڪو، مديـو ۽ مروه، صفا ٿو ڳولهين ڇو؟

مرزا صاحب جي ڪلام ۾ ويدانت سوڌو 'تت تــوم اسي' جي جهلڪ پڻ ملي ٿي. شاعر سالڪ کي صلاح ڏئي ٿو ته تون پاڻ کي ديهي سمجهي ڍيٺڻي پيو آهين. اُن ٻاهرين ديهيءَ جي هستيءَ کي وساري ڍونڍڻ آتم سوروپ سڃاڻ تـون پاڻ شهباز يعني الله آهين، ست چت آنند روپ آهين:

پڇ ڍونڍڻي وجود جـو پڃرو، آڪيرو سنيال ڍونڍڻو هر دم،
اصل کان شاهين شهباز تون، اڏام اُپ ڏي نه پوُ پت تي ڪري،

ڏاڍيءَ جي حاصلات لاءِ ڪامل مرشد جي ضرورت آهي:

سالڪ کي طريقت ۾ ڪپي مرشد هادي،
اُن ڏاران رلي جهنگ ۾ ٿئيس هلاڪي.

عشق جي اهميت ڏيکاريندي شاعر چوي ٿو:

Gul Hayat Institute

عشق ري ماٺهو، جسم و جان ٻگر،
پـت جو نقش آهي سو پاوڻ ري قر.

سچي عاشق جو بيان ڪندي شاعر چوي ٿو:

عاشق چگو سو، جو هوئي اکين ڍونڍڻي کان انڌو،
محبوب ڍونڍڻي کان سواءِ نا پيو نه ڪي ڏسي.

سچو طالب اُهو آهي جو اٿئي پهر الله جي اُڪير ۾ گذاري ٿو:

طالب چگو سو، حق جي طلب ۾ جو نت رهي،
پڇ ڏـــي جـان ڍاپ دل ڪير جـــو رکي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

... ۽ سالڪ کي اُهڙن نفس کي مارڻ گهرجي:
روشن دلي گهرڻ جي، نفس ڀڃڻو مسار،
مر لون مرڻ کان اڳ، وڃي لڙ ڀڃڻ نار.

اهڙي ڪالمائه جي ذري ذري ۾ سالڪ جي سوجهه اُبڙي ٿي:
وإنه وحدہ سندي الهه اِي.

اهڙي صاحب جي شعر ۾ نصيحت آميز نڪتا به سمايل آهن:
عوض جي طمع لئي ڪرڻ اٿئي سان نيڪي،
تنهنجو ان ڪسي هرگز نه چڱي ڀلائي.

....

خلق جي خير ۾ مشغول سدا رهه لون تنهنجو،
من ڪڏهن ڪا اُٿي مقبول ڪمائي لهندي.

... نشيدار شين کان پري رهڻ جو ذڪر ڪندي چوي ٿو:
شراب آهي ارڙ آفيم ڪارڙهو چرس ڪهر.

... صاحب جي ڪلام ۾ ڪٿي ڪٿي ظرافت ۽ مذاق آهي:
... وار، اي يار دشمن اٿئي، جو قاصد آهي لئي اهي موسيٰ جا،
... دشمن سان ڪجن هرطرح، لون مهون ڪارو ڪرڻ جو هردم ادا.

....

... اوهان کي ٻڌايان، بهادري ڇا آهي.
آءُ ڪڙي ئي مک سان وجهان پاڻ جو ديگ داهي،
ڪريان آءُ ننگ نو قلڪي ۾ پڻهڻ جي اڳر سان،
ڪڍان آءُ دال ۾ چمچو، جي مڙهڻ جي ۽ چاهي.

تنهنجو صاحب شعر جي هر صنف کي پڻهڻ جي قلم سان
... ڪايو آهي. غزل، قصيدا، مثنويون، رباعيون، قطعات ترڪيب
... ترجيع بند مسدس ۽ مخمس لکيا. ڪيس علم عروض جي

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com Page # 325

پوري پوري ڄاڻ هئي ٺهڪندڙي هئن وٽن اهڙ واقف رهڻ
سان پوريءَ ريت اڀاريو آهي. سندس ڪلام ۾ روانگي آهي، سهڻا
جي ٻلندي آهي. سندس شعر ۾ تصوف جا اهڃاڻ ۽ آهن
ويدانت جا ويچار به آهن. سندس شاعري خالص آهي.
کي قدرت وٽان شاعريءَ جي ڏات عطا ٿيل هئي. الهام
هوُ سنڌيءَ جو مايه ناز شاعر ليکجي سگهجي ٿو. هن عمرخيام جي
رباعين جو ترجمو ڪيڏي نه قابليت سان ڪيو آهي جو انهن
مان اصليت جو ڏيکاءُ پيو اچي. سندس شاعريءَ ۾ شاعري
صنعتن جو به چڱو استعمال ٿيل آهي. پرتيڪ جو مثال پيش آهي:

آهيان لاهوت جو شهباز، دل جي ملڪ ۾ اڏران،

نه ڳجهه وانگي وٽان ٻوڙيندو نه آءٌ ٻوڙيل ۽ مردار،

هت شهباز اُن شخص جو پرتيڪ آهي جنهن پاڻ سڃاتو آهي.
ڳجهه اگياني ـ دنيوي ماڻهو جو پرتيڪ ۽ ٻوڙيل ۽ مردار وشيه
وڪارن جو پرتيڪ آهي. سندس شعر ۾ تشبيهن ۽ استعارن جو
چڱو استعمال ٿيو آهي.

سوامي ٽرمداس:

سوامي ٽرمداس جو جنم چيٽ جي ٢ تاريخ سنه ١٨٥٤ع ۾
لاڙڪاڻي ضلع جي نوڙهي ڳوٺ ۾ شري مٺومل جي گهر ٿيو. ٻالڪ
ٽرمون جي جنم کان ستت مهنا اڳ سندس پتا شري مٺومل
پرلوڪ پڌاريو. ٻارهن سالن جي عمر ۾ ٽرمداس آهي مهرخان
شهر ۾ پنهنجي ناناڻن ۾ رهيو. اتي مامن جي مدد سان علم ـ
پڙهيو ڪجهه دڪانداري به سکيو. ڪجهه وقت کان پوءِ ميٺن جي
هڪ سيٺ ڀسترام ٽرمداس کي پنهنجو پائيوار ڏيڻ دڪان

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

Page # 326

ڪڍائي ڏنو. ڌرمداس نت نيم ۾ پاٺ جو آئي ايشور سمرڻ ڪندو هو. ايڪادشيءَ ۽ ست ناراڻ جو ورت ٻڻ رکندو هو. ٻه ميلن جي مفاصلي تي راڻولي ڳوٺ ۾ سنتن جي ڏيري تي وڃي انهن جي ستسنگ جو لاڀ وٺندو هو. راماڻ ۽ ٻيا ڌرمي ڪتاب پڙهيائين. هڪ دفعي ڌرمداس ٻاهران آيل هڪ سنتن جي ٽوليءَ اڳيان ڪي شنڪائون رکيون. ٽوليءَ جي مهنت کان سوال ڪيو ته سائين مونکي پرڀوءَ جو درشن ڪيئن ٿيندو؟ مهاراج سروپداس وراڻيو پيارا ٻهرين تون گرو ڪر جو توکي ان راهه جي پروڙ ڏي. سنتن جا اهي وچن ٻڌي ڌرمداس جي دل ۾ پياس پيدا ٿي ته ڪو ڪامل ڪلاوان گرو ڪريان. ڪجهه وقت کان پوءِ ڌرمداس پنهنجي ماتا ۽ پياءُ ڪرمچند سان گڏ ناناڻي ڪنهن شاديءَ جي سلسلي ۾ ويو. اتي ڌرمداس جي ٻڇي ڀڳت نيڀو رام سان ٿي. پاڻي نيڀو رام جن وڏي سائين وسترام جن جا شش هئا. ڀڳت نيڀو رام جن ڪيرتن لهٽي ڪيو تڏهن ڌرمداس جي دل پرچي آئي. پريما ڀڳتيءَ سبب اکين ۾ آنسون، اڙڪ لاڙيندي لاڙيندي ڌرمداس ڏيان ۾ ٽلين ٿي ويو. ڀڳت پوري ٿي وئي مگر ڌرمداس ڏيان ۾ مگن. ماتا چلائيندي نيڀو رام وٽ آئي ته سائين راتف منهنجو پٽ اوهانجو ڪيرتن ٻڌندي ٻڌندي بي سرت ٿي ويو آهي. اکيون سريءَ ۾ آٽيو. سائين نيڀو رام ڀڳت واري ميدان تي اُن نوجوان نيڪر ڌرمداس کي سڏ ڪندي چيو، ”پيارا اکيون کول! توکي ڇا ڪپي؟“

ڌرمونءَ وراڻيو، ”نام دان.“

سوامي نيڀو رام نوجوان ڌرمداس جي ڀڳتي ڀاونا ڏسي پنهنجي ڪلي سان لڳايو. ڌرمداس ۾ ڪين پنهنجو ستگرو مڃي سندن چرڻ پنهنجي مستڪ تي لڳائي.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

سوامي نيڻورام ڏرمداس کي شهر کان ٻاهر وٺي ...
نام جو منتر ڏنائون ۽ چون ٿا ته ان ڌيمهن ساڌ ڏرمدا...
اچاريندو رهيو، اهو لکي وٺي نام سان ۽ ٻاڪي ڏرمدا...
وهنوار ڪندي گهڻو وقت پاڻ ۾ گذاري ڇڏيو.

ڏرمداس جو وڏو ڀاءُ اوچتو پرلوڪ پڌاريو انڪري ...
من ۾ وئراڳ ورتي تهائين وڏي وٺي. ١٦٦٦ع ۾ چيٽ ...
تاريخ ياڻيوار دڪان جون ڪنجيون واپس ڪري، ڌنيوي ...
کان آجو ٿي جنگهل ۾ ڏرمداس ڏٽيءَ جي ڏيان ۾ ...
رام جي رنگ ۾ رڄي راس ٿي ڏرمداس جان سوامي ڏرمدا...
ٿي پيو. ڪيترائي پرياڻي ونس اچڻ لڳا. ۽ ١١ مهما ساڌ ...
ڏرمداس اُن جهنگل ۾ ساڌنا ڪئي. هڪ ڌيمهن سمداس ...
پائي نيڻورام هنڪي سائين وسرڻ شاهه وٽ وٺي ويو ...
آگيا ڪيس ”ٻچا هاڻي تنهنجي ساڌنا سڦل ٿي، وڃ وڃي ...
۾ ستسنگ ڪري ستلن کي سڄاڳ ڪر. سوامي ڏرمداس آ...
انوسار ميهڻ ۾ وڃي نام جو پرچار ڪيو. ڪيترا صدقي ...
پنهنجي آڌيالمڪ پياس ٻجهائڻ لاءِ سوامي ڏرمداس وٽ ابدا...
هئا. هڪ پرياڻي شري ساڌو رام ڪري ڪڪو جانو سائين وسڙا...
جن جي آگيا انوسار اُن پرياڻي اهو ٻالڪ اچي سوامي ڏرمداس
جي ماتا جي گود ۾ رکيو. اُن ٻالڪ جو نالو آتل رکيو ويو ...
پوءِ دربار ۾ رهندو هو ۽ سوامي ڏرمداس جي سيوا ۾ رهيو ...
سوامي ڏرمداس جي سيوا ڪندي، سکيا گرهڻ ڪندي ...
پيارو آتل، آتلرام ٿيو ۽ سنمت سوامي ڏرمداس جي پرهملين ٿيڻ
کان پوءِ سنڌس گاديءَ تي براجمان ٿيو.

سوامي ڏرمداس جن سنڌ جي ڪيترن ڳوٺن ۽ شهرن ۾ وڃي

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

جو سنڌيش ڇپيندا هئا. لاڙڪاڻي شهر ۾ سوامي جن دربار
...

سوامي ٽرمداس سورٺ ۽ شيوا جي جوهي جهڙائي کيترن
...ي رهنمائي ڪئي. سوامي ٽرمداس جن ۴ جون ١٩۴٧ع
...ع جو برهملين ٿيا.

سوامي ٽرمداس جن ڀڳتي ساڌنا ڪندي ڪندي ڪيترا
...۽ سلوڪ لکندا هئا جنهن ۾ ”ٽرمون“ تخلص استعمال ڪندا
... سوامي جن هندي ۽ سنڌي ڀاشا ۾ ڪاويه رچنا ڪئي آهي.
سوامي ٽرمداس پنهنجي ستگروءَ تان وار وار قربان وڃي ٿو،
جنهن ڪيس هن ڀو ساگر جي ڀنوَر مان پار ڀهچايو.

بل بل مٺن ڀڄار گران توب سو وري صدقي،
جنهن لنگهايو لسڙ مون، ڀهرين ڀور ڀڪي.

سنت ڪبيرداس جيان سوامي ٽرمداس ٻڻ ڀهرين پنهنجي
ستگرن کي سيس نوائي ٿو:

اڳي ۾ نمسڪار، ڪريان تــو ستگروءَ کــي،
جنهن ڪڍيو مهنجي من مون اوديا جو اهنڪار،
ڏيکاريائين تيــل ۾، آتمو جـــو اســـرار،
ٽرمون ٿيو ديدار، چوڏس ديـــو ديـال جـو.

جيڪي گروءَ دواران ڏنـل منتر جـــو جاپ جپين ٿـــا سي
انترمکي ٿي آڌياتمڪ آنند پراپت ڪن ٿــا، ساڪي سروپ جو
ساڪياتڪار ڪن ٿا:

سچو شبد گروءَ جو، جيءَ ۾ رکيو جـــن،
پاڻي مدهن مڙهيءَ ۾، ويندا آديسي اورن،
مکسان ڪين جون ٽرمون ساک سروپ جي.

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

Page # 329

سوامي ڏرمداس جي واڻيءَ ۾ به ويدانتڪ ويچارن جي جهلڪ ملي ٿي. هُو چئني طرفن، ڏهني ڏسائن ۾ اوئنڪار ارهم جو پرڪاش پسي ٿو:

اُصلي اوئنڪار جي آهي چئنين ڪنڊين چانڊاڻ،
اَنـدر ٻاهر ڏهه ڏسان، سنگي آهـي ساڻ.

پرماتما هر جڳهه وياپڪ آهـي، ظاهر ظهور آهـي، سنت ڏرمداس پنهنجي اَندر ۾ ئي اُن جو مشاهدو ماڻي ٿو:

پرين آهي پڌرو، اُصـلـي اُونڪار،
ڏرمونءَ ڪي ديدار، آهي اَنئي ڀِير اَندر ۾.

برهم ڀِن ڀِن روپن ۾ براجمان آهي، سنڌس ليلا اَنت آهي.

عجب سرّ اَلله جـو، نڪو آر نـه پـار،
ڪائي رئي اُڏامي رڃ ۾، ڪائي سدا باغ بهار،
ڪائي حڪم ڪري حاڪم ٻڻي،
ڪائي نوڪر ٿيو نروار،
ڏرمونءَ ڪيو ديدار، خاڪي گل چمن جـو.

هي جڳت، هيءَ دنيا ڪهڙي جو چڱڪو آهي:

سڀ سنڪلپ پنهنجو، جئين سپني جو سنسار،
لهريون قوتا ٻڊبدا، سڀ درياهه جـو ديدار.

شاعر مايا جو ذڪر ڪندي چوي ٿو:

ڏولي ڏولي نـه چئو ٿين ڏوليءَ مـان ڏرم،
لـب ليرت دان پنج سيپئي شـب ڪرم،
مـان وڪي مڙدن جـو ڀڪي شـان شرم،
بيا به ڪروڙين ڪجن ڪم، ڏرمون هن ڏوليءَ مان.
منش جنم اُمولـه جنم آهي، گيانءَ ڪتـي جو دوار آهي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.
Gul Hayat Institute

www.drpathan.com

اُتياني اِنسان هيرن جواهرن کان وڌيڪ ملهائتو مانـو جيون
وڪارن ۽ مايا جي ڪيچڙ ۾ وڃائي رهيو آهي. سوامي ٽرمداس
چوي ٿو:

ڳوڙها ۾ ڳارين ٿـو ٽرمون جنم آمول کي.

......

مانش جنم امول کي ٿــو مٽيءَ ســاڻ ملائين،
هڪ هڪ سواس لکان ڪروڙان ويسر منجهه وڃائين،
منهن مڙهيءَ پائـــي ٽرمون ڏسين ڪيـن ڪي.

سمرڻ کان سواءِ منش جي حياتي وئرٿ آهي تنهنڪري
سوامي ٽرمداس ساڌڪ کي صلاح ڏيندي چوي ٿو ته سدائين
سنيهه سان نام جو نالو جپيندو رهه. متان تنهنجي پڇاڙي ٻري
ٿئي اُن ڪري اڳوات ئي بيدار ٿي ٻندگي ڪر:

منو نالو نام جو پريت رکي پيو پڙهه،
متان تنهنجو مڙهه ٽرمون رلينگي رکه.

يڪتيءَ جي اهميت ٻڌائيندي سوامي ٽرمداس چوي ٿو ته
جيو اگيان سبب پاڻ کي پرماتما کان پري سمجهي ويٺو آهي.
هو پاڻ کي ديهي مڃيو ويٺو آهي. سوامي ٽرمداس چوي ٿـو
ته اي جيوُ! تون ماس مٽيءَ جو پتلو يعني شرير نـــه آهين،
تون پاڻ برهم آهين.

سچ آهين سبحان تون، ناهين ماس مٽي.

جيو پاڻ کـي پنهنجي ڏيئي آرٿات پنهنجي ساکي چيتن روپ
کي نه سڃاڻڻ ڪري اَجايو سستيءَ ۾ سمو برباد ڪري رهيو آهـــي.
سلس درتي گنگا ندي پئي وهي پر نه هو پياسو رهجي ويـو
آهي، مطلب ته آتم آنند سندس اَندر ۾ آهي ۽ هوُ آنند جو پياسي
ٿيو پيو ڀٽڪي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

پسڻ ڏاران ڀر جي آهي سچائي سچ،
ڇوڏي ڳنگا در لئي ڀيو ڀٽڪين رچ ۔

ڪٿرن سنتن مهاتمائن مايا جي ڏوليءَ، ڏائڻ، ناڳڻ، راڪسڻ وغيره سان ڀيٽ ڪئي آهي. سوامي ڏرمداس پڻ ساڳيءَ ريت مايا کي ننديو آهي.

ڏسو رنگ ڏائڻ جا، اِي ڏولي ڏاري،
هلي وڃي هٽن مان، ٻيٺي ڳڻتين ۾ ڳاري،
ڪري ريب رڻ جان ٻيٺي مڪر سان ماري.

مايا جو ٻيو پاسو پيش ڪندي سنت ڏرمداس چوي ٿو ته هي جيو تون مايا جي قندي ۾ ڦاسي پاڳل ٿي پيو آهين. ڀڳوان جي ڀڳتيءَ کان سواءِ تون ڪرپل ڪوڙو رهجي ويندين. جي سڌرڻ چاهين ٿو ته سمرڻ ڪر:

ٻڌا ڪر تون ٻندگي چريا ٿيءُ نـــہ چريو،
ٻدا ڀڄن ڀڳوان جي تـــون آهين ڪوڙو ڪريو.

سوامي ڏرمداس جي ڪاويہ ۾ داسيہ ڀاونا آهي:

مون نماڻي نادان جـــي، شل پوندي پاڇهہ پرين،
آهيان عيبن سان ڀري، شـــل ڏوهين ڪين ڏسن،
ڪيو ٿم ماڻ مڻن جـــو، شـــل ڏڪو داخل ڪن،
ڏرمون در ڏٺين، ڇڏيان ٿان چوري ٿيـــان.

سوامي ڏرمداس جي ڪاويہ ۾ اُپما الڪار، روپڪ الڪار ۽ پرليڪن جو سهج پريوگ ٿيو آهي.

اُپما: اَنٽي پهر اَنڌر ۾، هڪ پل نہ ٽٽي پاسي،
جٽين پوَ نر ڳلن ڪـــي، ور ور ڪيو واسي.

روپڪ الڪار:

هوريءَ ري هوري هر جن ڪن هر ڀڳت جـــي،
ڳلال اڏائن گور شبد جو، ڪاٽي ڀڳتيءَ جي پوري.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

سوامي ٽرمداس جي ڪاوڙ ۾ ڪٿي ڪٿي پرليڪن جو
پرڀاو ٿيو آهي:

پرمَ ٿرن نمت پريوءَ سان دور ڇڏي چوري.

هت "چوري" مايا جو پرليڪ آهي. سالڪ مايا روپي
چوريءَ جو تياڳ ڪري مالڪ جي محبت ۾ محو رهن ٿا:

پنج مواسي پهنجا وڏائون واڙي.

پنج مواسي پرليڪ آهن پنجن وڪارن، ڪام، ڪروڌ، لوڀ
موهه، اهنڪار جو. سچن سالڪن انهن وڪارن تي غالب ڪيو آهي:

ماس مڙيءَ جو ٻنگلو، جنهن کي ڏهه آهن دروازا.

بنگلي جو پرليڪ شرير لاءِ آهي ۽ ڏهه دروازن جو پرليڪ
آهي ڏهن اندرين لاءِ، پنج ڪرم اندريون ۽ پنج گيان اندريون.

فقير بخش علي:

فقير بخش علي ڳوٺ ٽرڙي لاڙڪاڻي ضلع جو ويٺل هو. هي
اڻويهين صديءَ ۾ مراد عليءَ جي گهر تولد ٿيو. سنه ١٩١٨ع ۾
وفات ڪيائين. هن درويش ڪافيون چيون آهن. سالڪ کي صلاح
ڏيندي شاعر چوي ٿو:

الف اول اسم سان سيدو سڌاري ڪر صفا،
قلب جو تڪرار تنهن ڏي طلب رک واڌو وفا.
پرت مون پختو پڄائج، جان تن کي ڏئي جفا،
رک سجاڳي سحر جو تان، تون ڏسين نوري نفعا.
سمجهه صوفي! هي حڪايت، تان لهين دڳ دوست جو،
پرجهه معنيٰ من عرف، تان هند پسين همه اوست جو.

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com
Page # 333

دلاور فقير: دلاور فقير اُڻويهين صديءَ جي وچ ڌاري روهڙيءَ جي ويجهو هڪ ڳوٺ ۾ ميان رستم خان جي گهر تولد ٿيو. هي فقير سنه ١٨٨٤ع ۾ راهه رباني وٺي ويو. هن درويش سنڌيءَ ۾ ڪلام چيو آهي. سندس ڪلام ۾ رس ۽ رواني آهي. سندس لکيل ٽيهه اکريءَ جون ڪي مصراعون پيش آهن:

الف اندر ۾ آس گهٽي، ٻرڻ جي آ ٻياس گهٽي،
من ۾ اور آڪاس گهٽي، من ڌڪن جي منجهه ٻهي،
سورن جـو ڪو سج لهي.

حافظ تاج محمد: حافظ تاج محمد عيسوي اُڻويهين صديءَ جي وچ ڌاري ڳوٺ ڪڙيو غلام الله ۾ حاجي احسان جـي گهر ڄائو. هن صاحب ديني مدرسو کوليو. کيس شعر و شاعريءَ جـو شوق هو. هن صاحب سنڌيءَ ۾ مولود، مداحون ۽ ٽيهه اکري لکي آهي. تاج محمد پير عبدالهدي شاهه راشديءَ جي ثنا ڳائيندي چوي ٿو:

ٿي سدا ثابت قدم، پورو شريعت پير آ،
سو حقيقت جو ڏٺي ۽ معرفت ۾ مير آ،
پير پيرن ۾ يـڪـارو ڏٺين ڏيري ۾ شاهه آ،
مصطفيٰ جنهن جي مدد، عاشق مثل الله آ.

Gul Hayat Institute

رڪيل شاهه: رڪيل شاهه اصل بلوچستان علائقي جي فتح پور ڳوٺ جو رهندڙ هو. هي صوفي درويش پڻ اُڻويهين صديءَ جي وچ ڌاري تولد ٿيو ۽ سنه ١٩٤٠ع ۾ راهه رباني وٺي ويو. هن فقير ڪافيون چيون آهن. شاعر ڪي صلاح ڏيندي چوي ٿو:

الف اول اور تون رک دوست سان هيءَ دلبري،
ڪر ڪمائي قلب سان، هي درد جي ڪولي دري،
ڇڏ وڃائي خام خطرا جي رسين هـن راهه ڪـي،
سمجهه او دل! ٿي صفا تون ياد ڪر الله ڪـي،

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

هادي بخش شيخ: هادي بخش شيخ سچل سائين جي درگاه. جو خليفو هو. سچل سائينءَ جي ثنا ۾ هن صاحب ٺهه اکري چئي آهي:

زي زماني ۾ اوهان جهڙو نه، ڪو شاعر ٿيو،
جا چوان جاميءَ نظاميءَ نه، فردوسي هيو،
ڪو نه. اهڙو شعر ڪو 'سعدي' تصوف ۾ چيو،
ڪو نه ٿيو ڪوئي زماني ۾ اوهان جهڙو ٻيو،
اي سچا عاشق اللاهي عشق جا اعليٰ امير،
ٻره. ڏئي پرپور ڪيو ٻير مغان! مهنجا فقير.

سائين حسن بخش: سائين حسن بخش سنه ۱۸۵۳ع ڌاري ڳوٺ ٻڙي تعلقي شهدادپور ۾ ڄائو. سندس والد جو نالو پير گلزارعلي شاهه هو. سندس پرورش ۽ تعليم تربيت سندس ناني پير صبحان‌علي شاهه ڪئي. ڪيس مجازي عشق جي چيٽ لڳي. محبوبا جي موت کان پوءِ سندس زندگيءَ ۾ موڙ آيو. مجازيءَ مان هوُ حقيقي عشق جي راه جو راهگير ٿيو. پنهنجي مجازي عشق واري حالت جو ذڪر ڪندي شاعر چوي ٿو:

'عشق عقاب، شتاب مونکي باز وانگي اچي جهٽيو.'

سائين حسن بخش ملاڪڙن جو شوقين هو. هن پوءِ پير علي بخش جي ڌيءَ اختر سان شادي ڪئي. سنه ۱۹۰۵ع ڌاري هن صاحب وفات ڪئي. حقيقي عشق جي راه تي هلندي حسن بخش رچي راس ٿيو. هي سخي مرد هو. سندس لنگرخانو سدائين پيو هلندو هو. ڪاٽ نه ڪائي مهمانن کي کارائيندو هو. ڪيس سماع جو شوق هو. ڪيترا موسيقيدان وٽس ايندا هئا ۽ راڳ جون محفلون مچنديون هيون.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

سنڌي ڪافي ڏو شاعرن ۾ سائين حسن بخش ممتاز شاعر ھو.
سندس ڪافين ۾ موسيقي ۽ ميناج آھي، سوز ۽ گداز آھي:

سڪندي سڙي ڪي سال لنگھي سال لنگھي ويا،
جوڳي زوراور ذات الا الا!

١- ڏينھن سڄو مون ڏک ۾ گھاريو، روئان اکيون اڏ رت، الا الا!
٢- روئندي روئندي رين وھائي، پوءِ پرہ ڦٽي پرڀات، الا الا!
٣- ويا سمياسي ماري مٺي ڪي، پرہ وسائـــي ٻرسات، الا الا!
٤- درد مڇھارا دانھون ڪريان، ھي ھي ڪيو ھيھات، الا الا!
٥- ھردم 'حسن بخش' ھوت پنھل ري، اي وائي ناھي وات، الا الا!

سائين حسن بخش پارتي، راڳ، واڄٽين جو جاڻو ھو. ھن جدا جدا واڄٽين ۾ ڪلام چيو آھي. جھڙوڪ: تـــ راڳ ڪلياڻ، راڳ ڀيروي، ڪوھياري، تين تال وغيرہ.
حسن بخش جي ڪلام ۾ تصوف جي جھلڪ ملي ٿي. شاعر سالڪ کي صلاح ڏيندي چوي ٿو:

ڏورين ڇو تو ڏور، ھو ورنھ اٿئي وڄھڙو،
سڄڻ ساھہ پساھہ ۾، دلبر ناھـــي دور،
ورڙي ڏس وجـــود ۾، نرمل سدا نور،
'حسن بخش' حضور، مري جيءَ نہ ماڻين.

شاعر حسن بخش پنھنجي من کي سمجھائيندي چوي ٿو تہ
پنھنجا دم اجايا ڪين وڃاءِ اندر جھاتي پاءِ:

حسن بخش رک تون ڌيـان انـدر ۾،
سو جھي لـھ تـون نــور نـظـر ۾،
نہ اي رڳو راڳدان، سڀ وڃن تا پساہ اجايا.

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com Page # 336

حسن اُنهن غزل به لکيا آهن مگر سندس ڪافيءَ جي صنف وڌيڪ اُڀري آهي. سندس شعر ۾ اڪثر عربيءَ جو سهڻو استعمال ٿيو آهي:

اُنهن جي اَنڙي نظاري، ناڳا نيا ناسوت ۾،
دانا دران پڇهي دهرا دان ڏيار.

مخدوم امين محمد: مخدوم امين محمد سائين حسن بخش جو همعصر هو. سنه ۱۸۹۰ع ڌاري هن وفات ڪئي. هن صاحب ڪي ڪافيون چيون آهن، جن ۾ حقيقي عشق ۽ تصوف جو ذڪر آهي. اُنهن آهي سندس هڪ ڪافي:

جنهن ڪي عشق جو آهي، نشو نروار اٿباڻي،
۱ ڪيئون همٿ اُرهه جا پالا، رسيا عبديءَ کنا اعلي،
ڪنهن ويراڳ جا والا، وڌائون ذڪر قداهي؛
سالائي لا سڌي ڪالي.

۲ ڪئي سا رازا نيا راسا، پڄن پارهن پڄي پاسا،
حقيءَ ۾ حان نيا خاصا، چڏيئون ڏاؤ جا ڏاهي؛
رکي هڪ رمز ڏيدهان رالي.

۳ امين محمد اهي آندا جي 'هو' ۾ هوءَ هيڪاندا،
نه هڪدم ورهه کان واندا ٿي ماريا موت منع چاهي؛
۾ چڙهو سي مرد مسالي.

مير علي نواز علوي: مير علي نواز علوي سنه ۱۸۵۷ع ڌاري شڪارپور سنڌ ۾ علوي خاندان ۾ تولد ٿيو. سندس والد مير فخرالدين عالم ۽ حاذق حڪيم هو. مير علي نواز پڻ حڪمت جو علم والد کان پرايو. مير علي نواز پنهنجي دور جو عالم ۽ فاضل هو ۽ ساڳي ساڳي هي خدا ترس شخص هو. سنه

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

١٩٤١ع ۾ جڏهن هنگامن ۾ واڌا ۽ موسمي لب مدون ڪيو، تڏهن هن صاحب ڪيترن ئي امامن جي ناڻا وڃي خدمت ڪئي. ڪيترن ئي اڄ واهڻ جو وارث ايڏي آنهن جي ڪڍڻ ۽ دفن جو انتظام ڪيو. ڏڪار جي وقت اناج جا سستا دڪان کولائي غريبن جي گهرج پوري ڪيائين. انگريز سرڪار ان سندس قدر شناسي ڪئي. ڪمشنر پنهنجي ڪورٽ جو جج مقرر ڪيو ويو. سن ١٩٣٠ع ۾ سيدي جي سڪ سبب رب جي راهه ڏانهن رمندو رهيو.

مير علي نواز علي صاحب کي شعر و شاعريءَ جو شوق هو. هن صاحب سنڌيءَ ۽ فارسيءَ ۾ ڪلام چيو آهي. فارسي ۾ سندس ديوان آهي. سنڌي ۾ سندس 'ڪليات علوي' آهي جنهن ۾ سندس سمورو سنڌي شعر ڏنل آهي. شاعر نبيءَ جي ديدار لاءِ منتظر آهي. ان جي وصال لاءِ هو هر قرباني ڪرڻ لاءِ تيار آهي. پنهنجي فراق واري عالت جو بيان ڪندي شاعر چوي ٿو:

هجر پنهنجي يا نبي مونکي پريشان آهه ڪيو،
درد دوريءَ جي نهايت سخت حيران آهه ڪيو،
درد پنهنجي تان ڪريان، قربان دنيا جون خوشيون،
درد هن دارين جي، دردن جو درمان آهه ڪيو.

شاعر دنيوي آزمودا پرائي هڪ خدا سان ئي نينهن جو نالو ڳنڍڻ چاهي ٿو:

ڪين گهرجي دوستي دنيا سنڌي ڪنهن پنگ سان،
مال سان، فرزند سان عالم جي ڪوڙي رنگ سان.

علوي صاحب جي ڪلام ۾ سوز و درد آهي:

اگر منهنجي آءٌ يار، ساهه اوهان کي لو ساري،

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

١ نيهن نڌر کي وڌو آهي نهوڙي، درد لاٿا ڏڏڪار،
ڳار هجر جو ٿو ڳاري .
٢ جيڏي جدائي آءَ نه سهان ٿي، ٿوکي ملان مدنار،
ليتو موت نـــه ماري .
٣ سڪ سرير ۾ آهي اوهانجي، ســــار لهـو سردار،
وارث ويهه نـــه وساري .
٤ اڳڙا علويءَ جي آءَ پيارا، دم نه سـهڻ ٿـي ڌار،
خوش ٿي گـڏ گذاري .

علوي صاحب جـــي ڪلام ۾ موسيقي، ميناج ۽ سلا ســمـ
آهي. لهجيس حرفيءَ جو ۾ سنو استعمال ٿيو آهي. سندس هڪ
ڪافي پيش آهي جا عوام جي لبن تي هوندي هئي :

لٿهنجي حســن سـهڻا حيران ڪيا،
انسان هزارين مان نه رڳو .

١- لٿهنجي شان برابر شاهـ نـــه ڪو،
لٿهنجي سونهن سندو ست ماهـ نه ڪو
لٿهنجي خيال کان خالي ساهـ نه ڪو
خواهان هزارين مان نـــه رڳو .

٢- قـــران ســـراســـر شـــان لٿهنجو،
آهي واصف خـود رحمان لٿهنجو،
پيو کهڙو ڪري ٿـــه بيان لٿهنجو،
حيران هزارين مـان نـــه رڳو .

٣- تو ڪان پاڻ فـدا ڪـــن شاهـ گدا،
ريءَ نـاڻـــي پانها پـــول پـــڌا،
ٿيا خـــادم لٿهنجي خلق سـنـدا،
خاقـان هزارين مـان نـــه رڳو .

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

٦- ناهي علوي هڪ مڻيون لهڻو،
آهي عالم سڀ ممون لهڻو،
ليو جاني جڳ مرهون لهڻو،
قربان هزاران مان اُن رڳو.

ورڙيل فقير: ورڙيل فقير اٺوهين صدي جي وچ ڌاري فقير لعلڻي ۾ حمل اڙي جي گهر ڄاول هو. فارسيءَ ۾ ماهرپڻو حاصل ڪيائين. جوانيءَ ۾ اُن ڪيس صوفين جي صحبت ملي. هي فقير الهڏني جو مريد ٿيو ۽ اُن مان روحاني فيض حاصل ڪيائين. هي گهڻو وقت ذڪر جي ٻهڳيءَ ۾ بسر ڪندو هو. سنه ١٩١٨ع ۾ هن درويش وڃي واليءَ سان وصال ڪيو. ورڙيل فقير ڪافيون ۽ بيت چيا آهن جن ۾ هن درويش شاعر تصوف جا نڪتا سليس سنڌيءَ ۾ سمجهايا آهن. سالڪ کي صلاح ڏيندي شاعر چوي ٿو:

صوفي سڏائين ته پهون وانءُ سڀ وسار،
ٻڏي ٻوڙو ٿي ور نڌي واٽ نه وار،
دين دنيا ايمان ڪفر کان گوشي ٿي گذار،
پير معان جي پڙ ۾ هڻ هڻ هڻڻون هار،
ورڙيل ٻاڻو وسار، طالب ٿي توحيد جو.

ذڪي ساهه کان به اسانکي ويجهو آهي. اهڙو اشارو ڪندي ورڙيل فقير چوي ٿو:

ساهون اوڏو سڄڻ ٻري ڪوهه ڇوان،
مري جونڌ وڃان - ڏيان ٻاهه پنهور کي.

جي عشق جي راهه ۾ پاڻ فنا ڪن ٿا سي سدائين امر آهن،
اهڙن عاشقن جو ذڪر ڪندي شاعر چوي ٿو:

مرنديون سي ماڻينديون، سي موئي ڪين مرن،

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

www.drpathan.com

Page # 340

چڙهي ڏاگهه ڏکڻ جي، سي وريل ڪين ورن،
جي اهڙن ڏوهه ڏرن، مرڻ تن معاف ٿيو.

پرين جو پانڌيڙو وير وروڌ ڪان پري هٽڻ گهرجي. شاعر پنهنجو مثال ڏيندي چوي ٿو:

ڪاتين ڪنا ڪيترا، ڪاتين ڪهي ڪير،
جڏهن وريل ڪيڏيم وير، ته ڪاتيون سڀ ڪسي پيون.

وريل فقير جي ڪافين ۾ موسيقي ۽ ميٺاج آهي:

جت زوراور ذات ويا اُتي آدي راٿ،
پولي سنڌ ن سهڻي لطيفائي لات.

شمس الدين بلبل: شمس الدين بلبل سنه ١٨٥٧ع ۾ ميهڙ دادو ضلع ۾ تولد ٿيو. هن فارسيءَ ۽ اُردوءَ جو چڱو مطالع ڪيو. سندس والد زميندار هو. هن به ساڳيو پيشو اختيار ڪيو. هن کي اخبار نويسيءَ جو شوق هو. ڪراچيءَ ۾ هي صاحب 'معاون' اخبار جو ايڊيٽر ٿي رهيو. ڪراچيءَ ۾ رهندي هي هڪ پارسياڻي ڇوڪريءَ تي اکين چڪن ٿي پيو. اُن کي ڪنهن بهاني ميهڙ ۾ وٺي آيو ۽ اُتي ساڻس شادي ڪيائين.

پوءِ اُتي ساڳيو زميندايءَ جو ڌنڌو ڪيائين. ڪجهه وقت بعد هي صاحب سکر ۾ 'آفتاب سنڌ' اخبار جو ايڊيٽر پڻ ٿي رهيو. هي صاحب نه صرف ڪامياب اخبار نويس هو مگر پنهنجي دؤر جو معياري شاعر ۽ قابل نثرنگار پڻ هو. هن صاحب سنڌي، اُردو ۽ فارسيءَ ۾ تصنيفون تصنيف ڪيون. سندس مکيه تصنيفون آهن: 'ديوان بلبل' 'بهار عشق' 'نيچرل ڪريما' 'رحيما' 'مسلمان ۽ تعليم' 'عقل ۽ تهذيب' 'قرض جو مرض' 'ديوان بلبل فارسي' 'بهارستان' 'ڪليات بلبل'.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.